

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

2 (48) • 2022

ЗМІСТ

Демографічні процеси

ЛЕВЧУК Н. М. Ефекти віку, періоду та когорти у довгостроковій динаміці смертності в Україні	3
НОВІКОВ В. М. Демографічна платформа формування модельного бюджету охорони здоров'я (реформаційне значення та актуарна оцінка)	18
ЛІБАНОВА Е. М., ПОЗНЯК О. В., ЦИМБАЛ О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації ..	37

Соціально-економічний розвиток

ЛЕВАНДА О. М. Проблемні аспекти соціального страхування в Україні щодо ризиків упродовж життя	58
КРИМЕР Б. О. Послуги з догляду за дитиною як складова сімейної політики у великому місті	78
ГОЛОВКО Л. В. Роль громадської думки в контексті розробки стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади	95

Книжковий огляд

Сучасність етико-філософського підходу до справедливості А. Сена	108
Огляд видань	112

Наукове життя

Слово прощання. Пам'яті В. П. Піскунова присвячується	121
ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ	123
GUIDELINES FOR AUTHORS	126

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

2(48) ▶ 2022

CONTENTS

Demographic processes

LEVCHUK N. M. Age, Period, and Cohort Effects in the Long-Term Dynamics of Mortality in Ukraine	3
NOVIKOV V. M. Demographic Platform for the Formation of a Model Healthcare Budget (Reformatory Value and Actuarial Valuation).....	18
LIBANOVA E. M., POZNIAK O. V., TSYMBAL O. I. Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation	37

Socio-economic development

LEVANDA O. M. Problemal Aspects of Social Insurance in Ukraine Regarding Lifetime Risks	58
KRIMER B. O. Childcare Facilities as a Component of Family Policy in a Big City	78
HOLOVKO L. V. The Role of Public Opinion in the Development Strategy of United Territorial Community	95

Book review

Modernity of Ethical-Philosophical Approach to Justice A. Sen	108
Review of Publications	112

Scientific life

A word of farewell. Dedicated to the memory of V. P. Piskunov	121
GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.).....	123
GUIDELINES FOR AUTHORS.....	126

Cite: Levchuk, N. M. (2022). Efekty viku, periodu ta kohorty u dovhostrokovii dynamitsi smertnosti v Ukraini [Age, Period, and Cohort Effects in the Long-Term Dynamics of Mortality in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (48), 3-17. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.003>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.02.003>

УДК 314.47(477)

JEL Classification: J11

Н. М. ЛЕВЧУК, д-р екон. наук, гол. наук. співроб.,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: levchuk.nata@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4944-684X
Scopus ID: 55625937500
Researcher ID: AAD-3993-2020

ЕФЕКТИ ВІКУ, ПЕРІОДУ ТА КОГОРТИ У ДОВГОСТРОКОВІЙ ДИНАМІЦІ СМЕРТНОСТІ В УКРАЇНІ

Метою даної роботи є оцінка ефектів віку, календарного періоду та когорти у довготривалій динаміці смертності населення України. Вперше такий комплексний аналіз проведено з використанням APC-методу, що дав змогу розкласти загальну варіацію показників смертності на три складові: ефекти віку, календарного періоду та когорти й, таким чином, оцінити вплив історичних факторів минулого та сучасних факторів (на певний момент часу). У ході дослідження використано методи статистики населення: розрахунок коефіцієнтів смертності методом умовного та реального поколінь; APC-модель. Модель, побудована для смертності населення України за період з 1850 по 2011 роки та для когорт 1850—1923 років народження показала, по-перше, сильніший вплив на довготривалу динаміку смертності населення ефектів календарного періоду, ніж когортних; по-друге, більш вагомі ефекти у чоловіків порівняно з жінками. Виявлено міжпоколінну диференціацію у смертності населення України та ознаки її інверсії, коли представники молодших поколінь мають показники дожиття гірші, ніж у старших. Зокрема, майже усі покоління, народжені упродовж першої половини ХХ ст., відзначаються смертністю вищою ніж у референтній когорті 1900-го року народження, тоді як нижча смертність характерна лише для тих, хто народився після 1945 року. Разом з тим загальне зниження смертності серед когорт, народжених після 1945 року, відбу-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

валосся неоднаково у розрізі різних вікових груп: якщо у віці до 15 років смертність знизувалась із кожним новим поколінням, то у віці 45—60 років, навпаки, смертність серед молодших поколінь ставала вищою ніж у старших.

Народжені в 1915—1925 рр. і особливо у 1917—1921 рр. є найбільш неблагополучними та постраждалими когортами в Україні у контексті впливу соціальних катастроф на життєздатність поколінь. Порівняльний аналіз ймовірності померти в урупнених вікових інтервалах для різних поколінь показав, що, по-перше, серед когорт дорослих чоловіків, які брали участь у Другій світовій війні, найбільше постраждали ті, хто народився в 1915—1925 роках; по-друге, під час Першої світової війни, української революції 1917—1921 рр. і голоду 1921—1923 років найбільші втрати понесли чоловіки молодого та середнього віку 1880—1890 років народження, тоді як під час Голодомору 1932—1933 рр. найвища смертність спостерігалася серед дітей та підлітків, а також осіб старшого віку, які народилися в 1870-х роках.

Ключові слова: смертність, тривалість життя, APC-аналіз, вік, період, когорта, повікова ймовірність померти.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Динаміка очікуваної тривалості життя в Україні упродовж ХХ — поч. ХХІ ст. була доволі складною, коли короткочасні підйоми чергувалися із затяжними періодами спаду або стагнації. Зазвичай у дослідженнях смертності й тривалості життя в Україні переважає оцінка параметрів дожиття, обчислених методом умовного покоління, тоді як вивчення когортних ефектів є значно менш поширеним. Однак підвищення або зниження смертності у певний календарний період може відбуватися нерівномірно серед різних когорт населення і, відповідно, формування показника тривалості життя відбувається під впливом факторів як сучасного, так і минулого. Окрім цього важливим фактором впливу на ймовірність смерті є вік. Метод APC-аналізу (*age-period-cohort*) є цінним інструментом вивчення довгострокових демографічних рядів, оскільки він дає змогу виокремити вплив згаданих факторів, а саме: 1) ефект віку, 2) когортний ефект, що відображає вплив історичних факторів минулого, та 3) ефект календарного періоду, що акумулює в собі вплив подій на певний момент часу. Зважаючи на складну демографічну історію України, використання APC-аналізу у дослідженнях смертності дає змогу глибше зрозуміти динаміку параметрів дожиття населення та їх зрушень у довготривалій історичній ретроспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для застосування APC-методу необхідні детальні дані про смертність населення за великий період часу. Відсутність таких даних стримує проведення досліджень із застосуванням цього методу. Серед наявних розробок нині переважають дослідження смертності для умовних поколінь у певний календарний період. Розвиток когортних досліджень смертності був зумовлений пошуками відповіді на два питання. По-перше, чи повіковий профіль смертності виявляє чіткіші статистичні закономірності у когортному розрізі, ніж для певного календарного періоду, що є важливим для потреб демографічного прог-

нозування. Друге питання полягало в тому, чи події, пережиті у ранньому дитинстві, впливають на стан здоров'я, демографічну поведінку та показники дожиття у дорослому й старшому віці.

Концепт когортного ефекту у дослідженнях смертності передбачає, що окремі події чи перебування у певних специфічних умовах спричиняють підвищення або зниження ризику смерті упродовж подальшого життя. З одного боку, слабе здоров'я та хвороби у дитинстві призводять до погіршення стану здоров'я у старшому віці. З іншого — одним із наслідків високого рівня смертності немовлят і дитячої смертності може бути селективний ефект: ті, хто пережив важкі події і залишився живим, є фізично і психологічно стійкішими. Тому ця когорта може мати рівень смертності нижчий порівняно з іншими поколіннями.

Вплив міжпоколінних відмінностей на тенденції смертності був визнаний ще у 1920-ті роки, однак дослідження смертності у когортній перспективі тривалий час були мало поширеними через відсутність необхідних даних. Із появою нових технічних можливостей щодо обробки великих масивів даних використання APC-аналізу стало більш розповсюдженим.

V. Anderson and B. Silver (Б. Андерсон і Б. Сільвер) (1989) першими застосували APC-модель до даних про смертність населення в СРСР [1]. У їхньому розпорядженні були 5-річні повікові коефіцієнти смертності у віці від 5 до 59 років з інтервалом у 2 роки за період з 1958—1959 по 1986—1987 роки для СРСР загалом та з 1970—1971 по 1986—1987 роки для окремих республік СРСР. Автори провели аналіз для когорт від 1900—1904 до 1975—1979 р. н. й встановили, що чоловіки й жінки, які народились протягом Другої світової війни, а також чоловіки, які були на час війни у підлітковому віці, відзначаються вищим ризиком смерті у дорослому віці, ніж можна було б очікувати, базуючись на даних про їхній вік та відповідний календарний період. Пролонгований вплив на смертність тих, хто перебував у підлітковому віці під час війни, пов'язаний із довготривалим негативним впливом недостатнього харчування та голодування, що підвищує ризик розвитку серцево-судинних хвороб у дорослому віці.

F. Willekens and S. Scherbov (Ф. Віллекенс і С. Щербов) (1991) також провели APC-аналіз смертності населення СРСР, але для оцінки параметрів використали дещо інший методичний підхід [2]. Вихідними даними у їхній моделі були показники смертності чоловіків і жінок віком від 5 до 59 років, когорт від 1900—1904 до 1970—1974 р. н. за період з 1958—1959 по 1988—1989 роки. Отримані результати показали, що смертність дітей, народжених під час війни або чие дитинство припало на роки війни, є вищою ніж в інших когортах [18]. Слід зазначити, що подібні результати стосовно погіршення стану здоров'я були отримані також у Польщі (L. Boleslawski (Л. Болеславській), 1985), Німеччині (R. Dinkel (Р. Дінкель), 1985), Італії та Франції (G. Caselli (Г. Казеллі), 1990) [3, 4, 5].

Серед досліджень смертності у пострадянських країнах із використанням APC-методу слід відзначити також роботу I. Kohler (І. Колер) (2007), яка провела APC-аналіз смертності населення двох країн: Болгарії з 1961 по 1998 роки та для Росії з 1971 по 1998, виявивши відмінності, специфічні для обох країн [6]. У сучасний період доволі поширеним є застосування APC-методу до аналізу довгострокових рядів смертності від різних класів причин смерті.

В Україні використання APC-аналізу у демографічних дослідженнях також гальмувалося через потребу у довготривалих рядах демографічних показників. Серед розробок, які існують у цій царині, нам відомі APC-аналіз В. М. Школьнікова (V. M. Shkolnikov) (2012) щодо смертності населення в Україні у 1965—2000 рр. [7] та L. Hirte (Л. Хьорт) і співавторів (2007) стосовно смертності від раку молочної залози в Україні у 1963—2002 рр. [8]. У роботі П. Є. Шевчука (P. E. Shevchuk) (2015) проаналізовані міжпоколінні відмінності у смертності у населення України (1850—1923 р. н.), проте APC-метод ним не використовувався [9]. У нашій попередній роботі (N. M. Levchuk) (2016) розглянуто динаміку календарної та когортної тривалості життя в Україні без застосування APC-методу та дослідження повікових параметрів дожиття для реальних поколінь [10].

Новизна. Вперше проведено комплексний аналіз довгострокової динаміки смертності населення України з використанням APC-методу, що уможливило оцінити вплив ефектів віку, календарного періоду та когорти. Цей аналіз доповнено нами порівнянням повікової смертності у розрізі різних поколінь, що дало змогу виявити диференціацію в параметрах їх дожиття до певного віку та ознаки інверсії у когортній смертності.

Дані та методи дослідження. Базою дослідження слугували таблиці смертності й тривалості життя в Україні, побудовані для умовних та реальних поколінь, зокрема: щорічні таблиці смертності для періоду 1850—2011 рр. та когортні таблиці смертності, розраховані для поколінь 1850—1923 р.н. за однорічними віковими групами. Когортні таблиці смертності побудовані П. Є. Шевчуком згідно з методичним протоколом *Human Mortality Database* та використовуючи екстраполяцію коефіцієнтів смертності в старших вікових групах для неповних когорт, які ще не досягли віку 100 років на час розрахунків. Таблиці смертності побудовано на основі даних Державної служби статистики України та реконструйованих динамічних рядів померлих, народжених та чисельності населення за статтю та віком, що були отримані в рамках наукових досліджень під керівництвом О.П. Рудницького.

APC-модель — це модель, у якій смертність представлено як лінійну функцію трьох факторів: віку, календарного періоду та когорти за роком народження:

$$\ln(M_{ijk}) = a_i + b_j + c_k + \varepsilon_{ijk} \quad (1)$$

де: M_{ijk} — показник смертності для віку i , року j та когорти k , a_i — ефект віку, b_j — ефект періоду, c_k — ефект когорти, ε_{ijk} — стохастична похибка.

У використанні класичної APC-моделі виникають певні проблеми. Одна з них — це припущення про те, що ефекти усіх трьох факторів є постійними і не змінюються, тобто виключається взаємодія між ними. Це означає, що ефекти віку є однаковими для усіх когорт, ефекти календарного періоду впливають на усі вікові групи пропорційно, а когортні ефекти змінюють рівень смертності в усіх вікових групах та календарних періодах також пропорційно. Насправді напрям і розмах зрушень у смертності може варіювати з віком, періодом та когортою, тобто між ними існує взаємодія. Зважаючи на ці застереження, у регресійне рівняння часто вводять додатковий фактор, який забезпечує можливість врахування ефекту інтеракції, найчастіше між віком і календарним періодом. Так, J. Wilmoth (Дж. Вілмос)(1990) запропонував додати до традиційної APC-моделі дві мультиплікативні компоненти, які описують зміну форми кривої повікової ймовірності померти в часі [11]. Подібним чином нами було введено у формулу два ефекти інтеракції, які дають змогу урахувати більш швидкий (крутіший) у часі спад смертності у віці від 0 до 15 років та більш повільний (пологіший) спад смертності у віці від 16 до 35 років. Тобто формула (1) набула такого вигляду:

$$\ln(M_{ijk}) = age + period + age_{0-15} \cdot period + age_{16-35} \cdot period + cohort \quad (2)$$

де: M_{ijk} — показник смертності для віку i , року j та когорти k ; age — ефект віку; $period$ — ефект періоду; $cohort$ — ефект когорти; $age_{0-15} \cdot period$ — інтеракція віку в інтервалі 0—15 років та періоду; $age_{16-35} \cdot period$ — інтеракція віку в інтервалі 16—35 років та періоду.

Модель дає змогу виокремити й оцінити ефекти впливу. Її параметри обчислюються методом найменших квадратів як коефіцієнти лінійної регресії, де залежною змінною є логарифм показників смертності, а незалежними змінними — дихотомічні змінні, що репрезентують вік, календарний період та когорту. Порядок розрахунків був таким: на першому етапі знайшли ефект віку шляхом регресії, у якій логарифм коефіцієнтів смертності є функцією віку, та розрахували залишки (1); на другому етапі — ефект календарного періоду із регресії, у якій залишки (1) є функцією календарного періоду, та оцінили залишки (2); на третьому етапі — регресію залишків (2) на зазначені вище інтеракції віку та календарного періоду і обчислили залишки (3), і на четвертому — знайшли ефект когорти шляхом регресії залишків (3) і когорти. Розрахунки здійснено у програмі *Stata-15*.

Ми застосували цю модель APC-аналізу для смертності в Україні за період з 1850 по 2011 рр. та когорт 1850—2011 р. н. по однорічних вікових

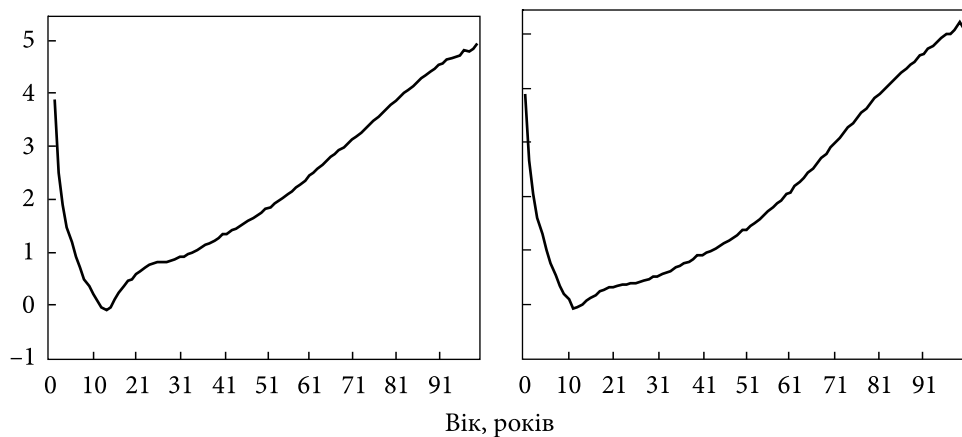

Рис. 1. Відносний ефект віку для смертності в Україні у 1850—2011 рр., за статтю; * референтне значення: вік 12 років, прийняте за 0
Джерело: авторські розрахунки.

групах та когортах. При цьому вік 12 років, 1900 рік та когорта 1900 р. н. взяті як референтні; тобто їхні значення прийнято за 0. Ефекти віку, періоду й когорти вимірюються в термінах відхилень від референтних або опорних значень, прийнятих за 0. При цьому значення нижче нуля відображають зниження вірогідності померти у певному віці, календарному році та зі складу певної когорти порівняно з опорним значенням; значення вище нуля показують зростаючу вірогідність померти відносно опорного значення; чим більше крива відхиляється від нуля, тим сильнішим є позитивний або негативний ефект.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На рис. 1 зображено ефекти віку для смертності чоловіків та жінок в Україні упродовж 1850—2011 рр. Ефект віку пов'язаний із віковими й психо-фізіологічними змінами в організмі в процесі дорослішання та постаріння, що впливає на ризик смерті. Спільною для обох статей є подібність форми кривої, що відзначається високим ризиком смерті у віці до 1 року, зниженням ризику смерті до 11—12 років та подальшим його підвищенням. Як відомо, висока смертність немовлят віком до 1 року є не лише індикатором охорони здоров'я матері й дитини, а й рівня соціального благополуччя у суспільстві. Після високої ймовірності померти для новонародженого упродовж першого року життя, головним чином від окремих станів, що виникають у перинатальному періоді, та природжених вад розвитку, смертність різко спадає, досягаючи мінімуму близько 11—12 років. У міру дорослішання ризик померти зростає.

Певні відмінності між чоловіками та жінками на рис. 1 полягають у тому, що, по-перше, для чоловіків є дещо більш вираженим підйом рівня смертності у 20—30 років, тоді як у жінок він майже не помітний. Цей

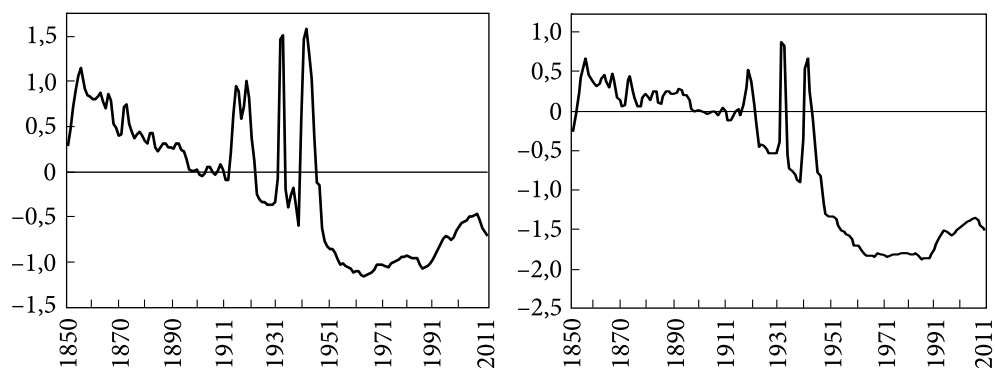

Рис. 2. Відносний ефект календарного періоду для смертності в Україні в 1850—2011 рр., за статтю; * референтне значення: 1900 рік, прийняте за 0
Джерело: авторські розрахунки.

надлишок смертей у молодому віці тісно пов'язаний із підвищеним ризиком смерті чоловіків від причин, яким можна запобігти, зокрема зовнішніх дій: нещасних випадків, отруень і травм, насамперед унаслідок ДТП.

Ефект календарного періоду репрезентує вплив важливих політичних і соціально-економічних подій, що відбулися у певний календарний період і мали відчутний швидкий вплив на поведінку та смертність індивідів. Це індикатор, який апроксимує вплив факторів сучасності. Ефекти періоду, представлені на рис. 2, показують, наскільки складною була динаміка смертності в Україні упродовж останніх півтора століття. Різкі підйоми та спади є відображенням гострих кризових періодів, пережитих нашою країною. Три пікові значення припадають на період Першої світової війни, Голодомору 1932—1933 рр. та Другої світової війни.

На основі цього рисунка динаміку параметрів дожиття населення України за останні 150 років можна поділити на чотири великі періоди. Перший — відносно спокійний період з 1850 по 1910 рр., коли смертність загалом мала тенденцію до зниження. Другий — кризовий період численних катастроф із значними втратами населення, що охоплює 1915—1945 рр. Третій — період післявоєнного зниження смертності, коли вона опустилась до найнижчого рівня, і четвертий — період погіршення показників дожиття у чоловіків та їх стагнації у жінок, що фактично триває донині. Винятком є 2008—2013 рр., коли в Україні спостерігалось зниження рівня смертності та підвищення тривалості життя, яке припинилося з початком військової агресії Росії на сході країни.

У середині XIX ст. у чоловіків смертність була значно вищою ніж на початку XX ст., однак вона досить швидко знижувалась упродовж наступних десятиліть до референтного значення смертності у 1900 р. У жінок смертність знижувалась у цей час повільніше. Після завершення Другої світової

війни, у другій половині ХХ ст. смертність чоловіків і жінок швидко скорочувалась, при цьому скорочення серед жінок було глибшим і тривалішим. Починаючи з 1965 р. ця позитивна динаміка припинилась. Смертність чоловіків почала підвищуватись, особливо стрімко з кінця 1980-х рр. і у першій половині 1990-х рр. У жінок спостерігалась стагнація показників та їх підвищення з кінця 1980-х рр. Після короткотривалого зниження смертності у 1996—1998 рр. негативні тенденції у смертності населення України відновилися. Період 1999—2007 рр. характеризується стагнацією у тривалості життя і чоловіків і жінок, тобто невеликими коливаннями у бік то її збільшення, то зменшення, що відбувалось в умовах різноспрямованих економічних тенденцій того часу. Натомість підйом тривалості життя упродовж 2008—2013 рр. був більш вираженим у чоловіків.

Порівняльний аналіз за статтю свідчить, що ефекти календарного періоду сильніше виражені у чоловіків; відхилення від опорних значень у чоловіків є вищими ніж у жінок. Ці відмінності помітні у відносно спокійні періоди, але особливо виражені у кризові роки. Так, крива ефектів періоду у чоловіків має більш широкий пік у період Першої світової війни (1915—1919 рр.), тоді як у жінок спостерігається виражений підйом лише в 1919 р. У чоловіків підйоми в 1933 та 1942 рр. є досить подібними за висотою з певним перевищенням у 1942 р.; натомість у жінок підйом смертності у 1933 р. є вищим ніж у 1942 р. Це дає підстави припустити, що вплив Голодомору в 1933 р. та воєнних дій у 1942 р. на смертність чоловіків є співставним, тоді як у жінок вплив голоду на смертність є суттєвішим, ніж у 1942 р.

Ефект когорти являє собою досвід певних когорт за роком народження, які зазнали впливу тих чи інших подій, тобто оцінює довготривалу дію історичних факторів минулого на сучасну поведінку та смертність індивідів. Як бачимо з рис. 3, вплив когортних ефектів на динаміку смертності є меншим ніж вплив календарного періоду, а сама лінія відзначається помітними флуктуаціями. Слід зауважити, що низькі значення відхилень від опорних значень частково можуть пояснюватися особливостями побудови АРС-моделі. Йдеться про те, що при оцінці її параметрів пріоритет надається ефектам віку та календарного періоду, тоді як когортні ефекти оцінюються як залишки після вимірювання впливу віку, календарного періоду та інтеракції між ними. Це може дещо недооцінювати когортні ефекти в АРС-моделі. Значні флуктуації в обчислених показниках ймовірно також пов'язані із якістю когортних даних, що обчислювались на основі повікових даних смертності за певний календарний період, а не за роком народження.

Назагал криві когортних ефектів серед чоловіків і жінок подібні. Проте кількість поколінь, смертність яких перевищує смертність референтної когорти 1900 р. н. (прийняту за 0), у чоловіків є більшою. Покоління, народжені протягом 1850—1875 р. н., мали нижчу смертність, ніж ті, хто народився у 1900 р., але наступні когорти відзначалися вищою смертністю.

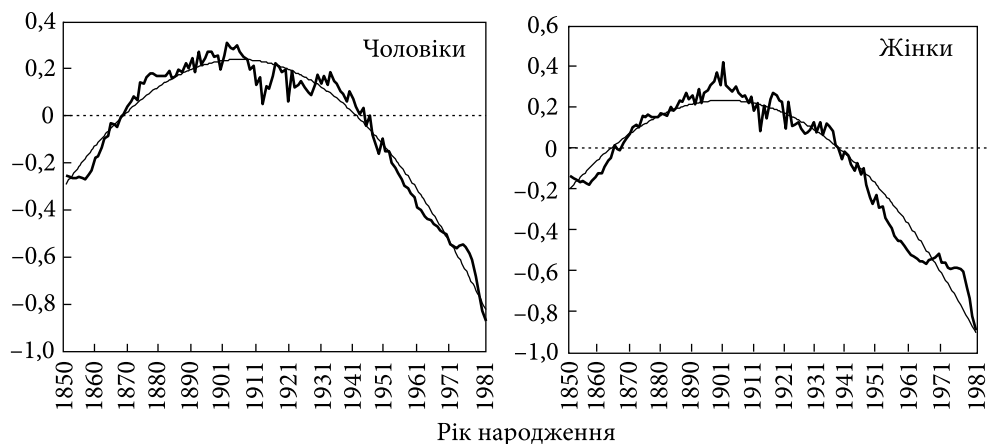

Рис. 3. Відносний ефект когорти для смертності в Україні, когорти 1850—1981 рр. народження, за статтю; * референтне значення: 1900 рік народження, прийняте за 0
Джерело: авторські розрахунки.

Значення стають нижче референтних лише для поколінь, які народилися після Другої світової війни, тобто фактично усі покоління, народжені у першій половині ХХ ст., зокрема до 1945 р., відзначаються підвищеним рівнем смертності відносно когорти 1900 р. н. Смертність для наймолодших поколінь найнижча. При цьому слід врахувати, що на даному рисунку ми обмежили покоління 1981 р. н., яким у 2011 р. було лише 30 років, і через молодий вік ці покоління при АРС-аналізі мають нижчу смертність відносно референтного значення, однак невідомо, якою буде їх смертність у старших вікових групах. Максимальний рівень смертності спостерігається для когорт 1917, 1921 та 1933 р. н., на долю яких випали найважчі випробування.

Щоб детальніше з'ясувати міжпоколінські відмінності у смертності населення України, нами також проведено аналіз повікової смертності у когортному розрізі. Для порівняння було використано показники смертності для Швеції як країни із високим рівнем тривалості життя та демографічними даними високої якості (дані із *Human Mortality Database*).

На рис. 4 зображені повікові криві дожиття для окремих поколінь чоловіків і жінок в Україні та Швеції. Як бачимо, у Швеції числа тих, хто доживають до певного віку, збільшувалися з кожним новим поколінням, внаслідок чого крива дожиття зміщується і поступово наближається до прямокутної форми, тобто відбувається процес «ректангуляції» кривої дожиття.

Наростання ректангуляції кривої дожиття у Швеції особливо виражено в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., коли відбулося істотне зниження дитячої смертності. У чоловіків, які народилися в 1850 р., частка тих, хто дожив до 5 років, становить 73 %, а серед тих, хто народився в 1900 р. — уже 83 %. Зміна характеру кривої дожиття в Швеції обумовлена і тим, що

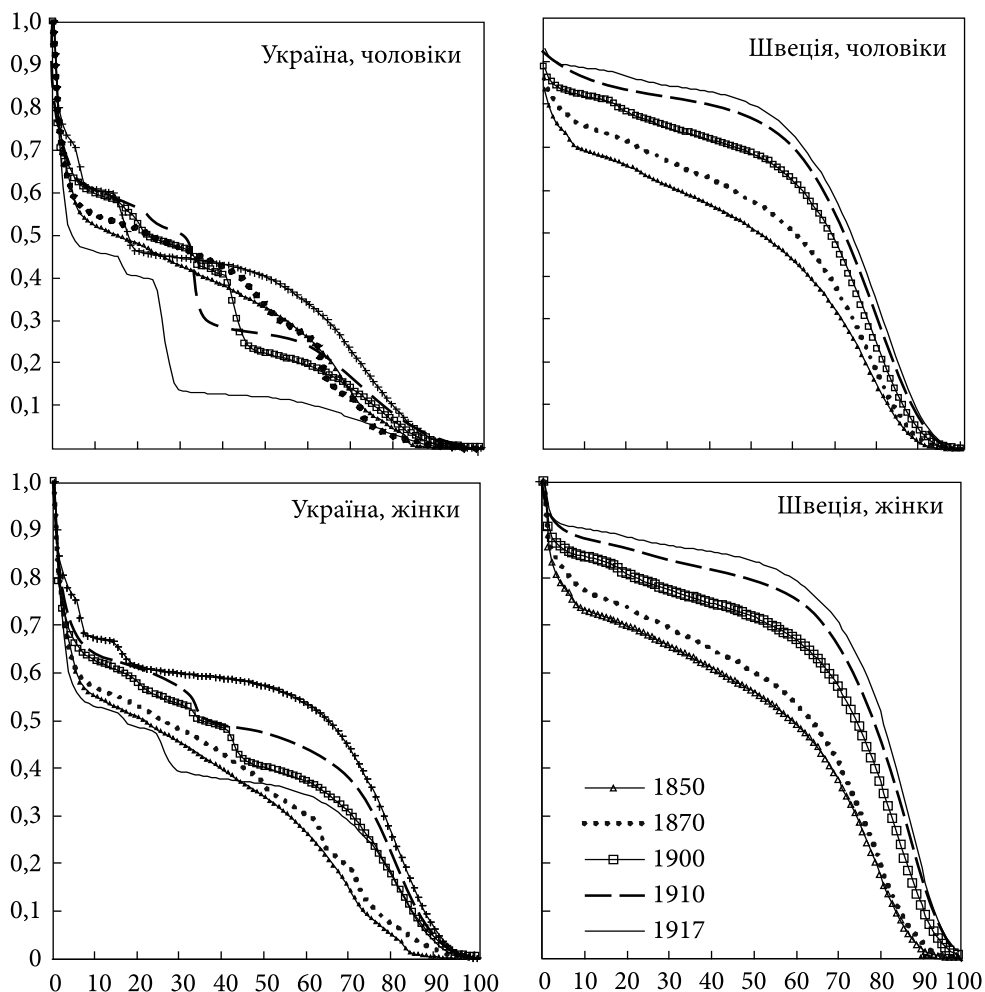

Рис. 4. Повікові криві дожиття в Україні та Швеції для поколінь, народжених у 1850, 1870, 1900, 1910, 1917, 1927 роках (*смертність для когорти 1927 р. н. представлено лише для України).

Джерело: дані ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України; дані *Human Mortality Database* для Швеції.

все більше людей доживало до старших вікових груп у зв'язку з істотним поліпшенням умов життя та якості медичного обслуговування упродовж життя поколінь. При цьому тенденції динаміки повікової смертності для чоловіків і жінок на загал були схожими.

Контур кривих дожиття у когортному розрізі в Україні кардинально відрізняється. Він дуже «поламаний» у поколінь чоловіків, які брали участь у війнах. Попри зниження смертності у дитячому віці, суттєвих зрушень у повіковому розподілі смертності у бік старших вікових груп не відбулося. Зміна параметрів дожиття в бік ректангуляції кривої спостерігається, по-

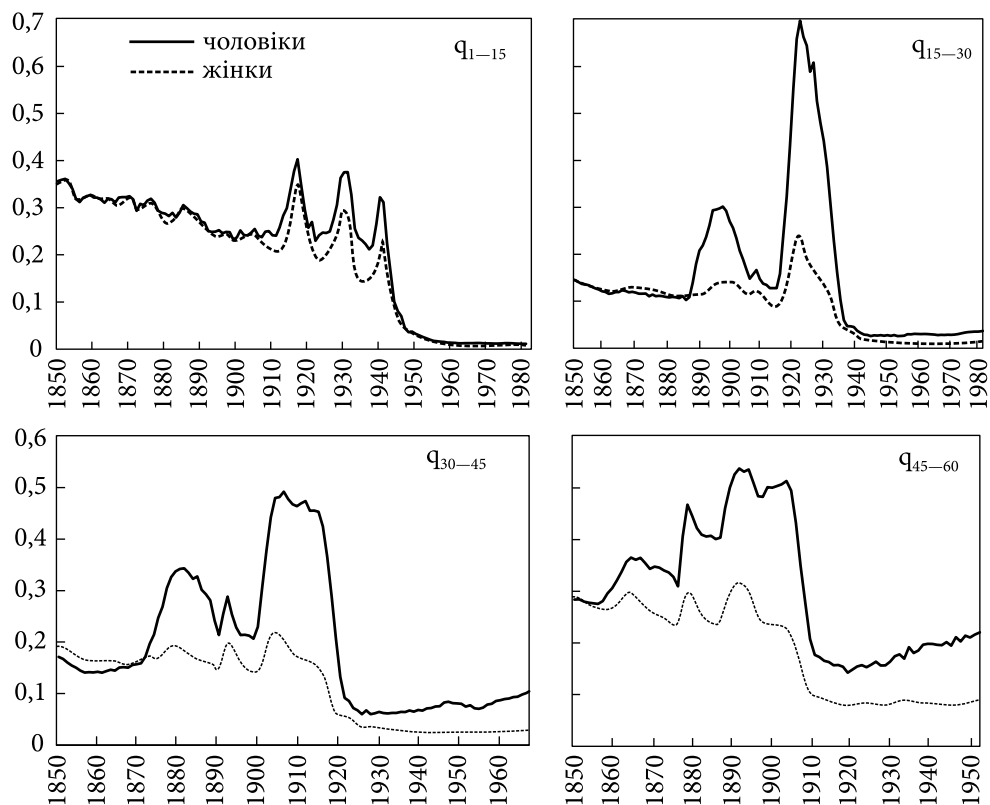

Рис. 5. Ймовірність померти у вікових інтервалах 1—15 (q_{1-15}), 15—30 (q_{15-30}), 30—45 (q_{30-45}), 45—60 (q_{45-60}) для реальних поколінь населення України
Джерело: авторські розрахунки.

чинаючи лише з поколінь 1926—1927 р. н. У той час, як у Швеції з когорти чоловіків 1900 р. н. до віку 60 років доживало 62 %, в Україні — 19 %, а з числа народжених у 1917 р. цей показник становив 73 % для Швеції і лише 10 % (!) для України. Фактично для когортної смертності чоловіків в Україні спостерігається інверсія, коли чоловіки з більш молодих поколінь мають показники дожиття гірші ніж у старших поколінь.

Порівняльний аналіз ймовірності померти в укрупнених вікових інтервалах (1—15, 15—30, 30—45, 45—60 років) у когортному розрізі в Україні показав, що ймовірність померти у віці 1—15 років знижувалася серед поколінь, що народилися протягом другої половини XIX ст., стабілізувалася для когорт 1900—1910 р. н., значно підвищилася серед народжених у 1917—1918 рр., першій половині 1930-х рр., 1941—1942 рр. і різко знизилася серед повоєнних поколінь (рис. 5).

Ймовірність померти у віковому інтервалі від 15 до 30 років відрізняється дуже різкими перепадами. Максимальна смертність спостерігалася

серед поколінь, які народилися в 1915—1925 рр., що є наслідком величезних втрат молодих людей під час Другої світової війни. Ймовірність померти в цій когорті в середньому в півтора раза перевищує відповідні показники смертності 30—45-річних чоловіків 1900—1910 р. н. і 45—60-річних чоловіків 1890—1899 р. н., які теж брали участь у бойових діях 1941—1945 рр. Звертає на себе увагу досить висока ймовірність померти у віці 30—45 років серед народжених у 1875—1885 рр. і у віці 15—30 років серед тих, хто народився в 1890-х рр. Цей підйом смертності припадає на період Першої світової війни, Української революції 1917—1921 рр. та голоду 1921—1923 рр. Водночас підвищена смертність у віці 40—65 років для когорти 1874—1875 р. н. обумовлена Голодомором 1932—1933 рр.

Ще однією характерною особливістю графіків на рис. 5 є те, що після різкого підйому смертності, пов'язаного з періодом Другої світової війни, криві опустилися значно нижче докризового рівня, що є свідченням певної селекції поколінь. Проте після такого різкого зниження ймовірність померти в дорослому віці у когортах чоловіків знову починає зростати. Це означає, що загальне зниження смертності для поколінь, народжених після 1945 р., порівняно з референтною когортою 1900 р. н., яке видно на рис. 3, відбувалося неоднаково у розрізі різних вікових груп та когорт. Якщо у віці до 15 років кожне наступне покоління мало нижчу смертність, ніж попереднє, то у віці 30—45 років смертність чоловіків демонструє тенденцію до зростання у міжпоколінному вимірі, а у віці 45—60 років цей підйом стає ще більш вираженим. Зокрема, ймовірність смерті у віці 45—60 років у покоління, що народилися в 1950 р., виявилась у 1,6 раза вищою ніж у покоління 1920 р. н. і майже досягла досить високого рівня, характерного для покоління 1850 р. н.

Порівняльний аналіз ймовірностей померти у певних вікових інтервалах для когорт різного року народження у контексті історичних подій першої половини ХХ ст. дає підстави припустити, що, по-перше, серед усіх поколінь дорослих чоловіків в Україні, що брали участь у Другій світовій війні, найбільше постраждали ті, хто народився в 1915—1925 рр.; по-друге, під час Першої світової війни, Української революції 1917—1921 рр. і голоду 1921—1923 рр. найбільші втрати понесли чоловіки молодого й середнього віку 1880—1890 р. н., тоді як під час Голодомору 1932—1933 рр. найвища смертність спостерігалася серед дітей та підлітків, а також осіб старшого віку, які народилися в 1870-х рр.

Висновки. АРС-модель використовується для дослідження динамічних рядів смертності і дає змогу здійснити декомпозицію її показників на складові, пов'язані із впливом трьох факторів: вік, календарний період та когорти. Важлива перевага цього методичного підходу полягає в тому, що, по-перше, вплив суспільних факторів на демографічні процеси, у т.ч. динаміку смертності, вимірюється через оцінку впливу як сучасних умов, так

і факторів минулого; по-друге, цей метод дає змогу порівнювати демографічну біографію різних поколінь.

Проведений комплексний аналіз динамічних рядів смертності в Україні з використанням АРС-методу показав, що ефекти календарного періоду є більш значущими, ніж когортні ефекти. Це пов'язано із впливом масштабних соціальних катастроф першої половини ХХ ст., що формували траєкторію смертності і тривалості життя в Україні. Ефекти календарного періоду сильніше виражені у чоловіків, проте з початку 1960-х рр. до кінця досліджуваного періоду динаміка смертності чоловіків і жінок є схожою. Хоча рівень смертності у них різний, траєкторії смертності характеризувалися подібними флуктуаціями у часі та періодними ефектами.

Аналіз когортних ефектів та повікової диференціації ймовірності смерти для різних когорт свідчить про ознаки інверсії, коли молодші покоління виявилися менш життєздатними, мали вищу ймовірність померти у певних вікових групах і коротшу тривалість життя, ніж старші покоління. Так, майже усі покоління, народжені у 1900—1945 рр., мали смертність, яка перевищувала референтний рівень, тобто смертність для когорти 1900 р. н. Найбільш неблагополучними є когорти народжених у 1915—1925 рр. і особливо у 1917—1921 рр., оскільки їм довелося винести найбільший тягар соціально-економічних катастроф ХХ ст.: революція і голод 1921—1923 рр. у ранньому дитинстві, голод 1932—1933 рр. у підлітковому віці, Друга світова війна і голод 1946—1947 рр. у молодому і середньому віці.

Розрахунки когортних ефектів також показали, що смертність опускається нижче рівня смертності когорти 1900 р. н. лише починаючи із покоління, народжених після Другої світової війни, проте це зниження відбувалося неоднаково у розрізі вікових груп. Зокрема, серед когорт, народжених після 1945 р., смертність у віці до 15 років назагал знижувалась із кожним новим поколінням, проте у віці 30—45 і особливо 45—60 років смертність молодших поколінь ставала вищою ніж у старших поколіннях. Це ймовірно стало причиною зниження календарної очікуваної тривалості життя при народженні, яке розпочалося в Україні з 1965 р.

Ми допускаємо, що використана АРС-модель може дещо занижувати когортні ефекти, оскільки при оцінці її параметрів пріоритет надається ефектам віку та календарного періоду, тоді як когортні ефекти оцінюються як залишки після вимірювання впливу віку, календарного періоду та інтеракції між ними. Окрім цього, розрахунок когортних показників на основі даних за період, а не за роком народження, також може негативно позначитися на якості розрахованих показників смертності. Попри це, АРС-метод, на нашу думку, є цінним інструментом демостатистичного аналізу, який дає змогу окреслити диференціацію смертності поміж різними поколіннями і поглибити наші знання про динаміку смертності в Україні в історичній ретроспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Anderson B. A., Silver B. D. Patterns of cohort mortality in the Soviet. *Population and Development Review*. 1989. No 15 (3). P. 471—501.
2. Wilkenskens F., Scherbov S. Age-Period-Cohort (APC) Analysis of Mortality with Applications to Soviet Data. *Working paper. WP-91-42*. International Institute for Applied Systems Analysis A-2361. Laxenburg, Austria. November 1991. 55 p.
3. Boleslawski L. Differences in mortality between generations as a result of the world wars. *Studia Demograficzne*. 1985. No 4/82. P. 51—71.
4. Dinkel R. H. The seeming paradox of increasing mortality in a highly industrialized nation: The example of the Soviet Union. *Population Studies*. 1985. No 39. P. 87—97.
5. Caselli G., Duchene J., Egidi V., Santini S., Wunsch G. A matter of life and death. Methodologies for the life history analysis of adult mortality. *Working Paper* 151. Institut de Demographie, Universite Catholique de Louvain. Louvain-la-Neuve, 1990.
6. Kohler I. Adult and old-age mortality dynamics in Bulgaria and Russia. University Press of Southern Denmark, 2007. 261 p.
7. Shkolnikov V. Health crisis and cohort mortality. // F. Mesle & J. Vallin (Eds.) *Mortality and causes of deaths in XX-th century Ukraine*. Springer. 2012. P. 109—120.
8. Hirte L., Nolte E., Bain C., McKee M. Breast cancer mortality in Russia and Ukraine 1963—2002: an age-period-cohort analysis. *International Journal of Epidemiology*. 2007. No. 36: 900—906. <https://doi:10.1093/ije/dym066>
9. Шевчук П. Є. Міжпокоління диференціація смертності населення України / Населення України: демографічні складові людського розвитку. За ред. О. М. Гладуна. Умань: Видавець «Сочинський», 2015. С. 66—77.
10. Левчук Н. М. Календарна й когортна тривалість життя в Україні: особливості динаміки у довготривалій ретроспективі. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (26). С. 80—92. <https://doi:10.15407/dse2016.01.08>
11. Wilmoth J. R. Variation in Vital Rates by Age, Period, and Cohort. *Sociological Methodology*. 1990. Vol. 20. P. 295—335.

REFERENCES

1. Anderson, B. A., & Silver, B. D. (1989). Patterns of cohort mortality in the Soviet. *Population and Development Review*, 15 (3), 471-501.
2. Wilkenskens, F., & Scherbov, S. (1991). Age-Period-Cohort (APC) Analysis of Mortality with Applications to Soviet Data. *Working paper. WP-91-42*. International Institute for Applied Systems Analysis A-2361 Laxenburg, Austria. November 1991. 55 p.
3. Boleslawski, L. (1985). Differences in mortality between generations as a result of the world wars. *Studia Demograficzne*, 4/82, 51-71.
4. Dinkel, R. H. (1985). The seeming paradox of increasing mortality in a highly industrialized nation: The example of the Soviet Union. *Population Studies*, 39, 87-97.
5. Caselli, G., Duchene, J., Egidi, V., Santini, S. & Wunsch, G. (1990). A matter of life and death. Methodologies for the life history analysis of adult mortality. *Working Paper*, 151. Institut de Demographie, Universite Catholique de Louvain. Louvain-la-Neuve.
6. Kohler, I. (2007). Adult and old-age mortality dynamics in Bulgaria and Russia. University Press of Southern Denmark. 261 p.
7. Shkolnikov, V. (2012). Health crisis and cohort mortality. / Mesle, F. & Vallin, J. (Eds.) *Mortality and causes of deaths in XX-th century Ukraine*. Springer, 109-120.
8. Hirte, L., Nolte, E., Bain, C. & McKee, M. (2007). Breast cancer mortality in Russia and Ukraine 1963—2002: an age-period-cohort analysis. *International Journal of Epidemiology*, 36, 900-906. <https://doi:10.1093/ije/dym066>

9. Shevchuk, P. E. (2015). Differentiation in cohort mortality in Ukraine. Population of Ukraine. Demographic components of human development. Uman, "Sochynskyi", 66-77 [in Ukrainian].
10. Levchuk, N. M. (2016). Long-Term Trends in Period and Cohort Life Expectancies in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 1 (26), 80-92. [https://doi: 10.15407/dse2016.01.08](https://doi.org/10.15407/dse2016.01.08) [in Ukrainian].
11. Wilmoth, J. R. (1990). Variation in Vital Rates by Age, Period, and Cohort. *Sociological Methodology*, 20, 295-335.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2022

N. M. Levchuk, Dr. (Economics), Chief Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: levchuk.nata@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4944-684X
Scopus ID: 55625937500
Researcher ID: AAD-3993-2020

AGE, PERIOD, AND COHORT EFFECTS IN THE LONG-TERM DYNAMICS OF MORTALITY IN UKRAINE

This study analyzes the effects of age, period, and birth cohorts on long-term mortality in Ukraine. For the first time, the APC model was used to analyze mortality in Ukraine for the 1850-2011 period and the cohorts born from 1850 to 1923. These estimations allow us to discriminate the impact of the historical and contemporary factors (at specific times) that could change the mortality rates. The following statistical methods are used: calculation of period and cohort death rates; age-period-birth cohort (APC) model that provides a method to assess the significance of the three interrelated factors (age, calendar period of death, and birth cohort) on mortality. As indicated by the results of APC analysis, the contribution of the period effect to the long-term mortality in Ukraine is likely to be larger than that of the cohort effect, and both effects are found to be more influential for men than for women. The analysis revealed intergenerational variations in death rates and inversion in cohort mortality when survival rates for the younger generations are worse than for the older generations. In particular, almost all generations born during the first half of the XX century had higher mortality rates than the reference cohort born in 1900, while lower mortality rates are found only for those born after 1945. At the same time, the overall decline in mortality among cohorts born after 1945 varied across different age groups: while death rates at the age 0 to 15 declined with each new generation, mortality in the 45 to 60 age group for younger generations tended to be higher than for older generations.

The cohorts born in 1915—1925 and especially in 1917—1921 appeared to be the most disadvantaged and the hardest affected in terms of survival. A comparative analysis of the probability of dying in large age intervals for different generations showed that, first, among the cohorts of adult men who participated in World War II, those born in 1915—1925 were the most affected; second, during the First World War, the Ukrainian Revolution of 1917—1921 and the famine of 1921—1923 young and middle-aged men born in 1880—1890 suffered the greatest losses whereas the highest mortality due to Holodomor of 1932—1933 was observed among children and adolescents, as well as older persons born in the 1870s.

Keywords: mortality, life expectancy, APC-analysis, age, period, cohort, probability of dying by age.

Cite: Novikov, V. M. (2022). Demografichna platforma formuvannya modelnoho biudzhetu okhorony zdorovia (reformatsiine znachennia ta aktuarna otsinka) [Demographic Platform for the Formation of a Model Healthcare Budget (Refomatory Value and Actuarial Valuation)]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (48), 18-36. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.018>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.02.018>

УДК 377/378 (477)

JEL Classification: H51, O15

В. М. НОВІКОВ, д-р екон. наук, проф.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5892-815X

Scopus ID: 57221437748

ДЕМОГРАФІЧНА ПЛАТФОРМА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛЬНОГО БЮДЖЕТУ ОХО- РОНИ ЗДОРОВ'Я (РЕФОРМАЦІЙНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА АКТУАРНА ОЦІНКА)

Практика соціального бюджетування в Україні у сфері охорони здоров'я потребує певного удосконалення. Це визначено низкою чинників, як-от: обмеженістю принципів і спрощеністю механізмів формування бюджетів медичних закладів, неврахуванням демографічних факторів, значення яких зростає в умовах наслідків пандемії COVID-19 та проведенням військових заходів на території України. В статті визначено теоретичні основи організації соціального бюджету охорони здоров'я та інституціональні характеристики його удосконалення. Розглядається процес бюджетування в системі охорони здоров'я країни, включаючи історію реформування охорони здоров'я, і відзначається його невідповідність потребам населення у медичному лікуванні. Ризики у бюджетному процесі охорони здоров'я передусім виникають тому, що не враховуються демографічні фактори захворюваності населення, вплив яких на бюджетування значно зростає в умовах сучасної кризової ситуації України. Отже, актуальною є проблема збалансування місцевих бюджетів та визначення обсягів фінансової допомоги на основі удосконаленого нормативного підходу. Метою роботи є реалізація проблеми фінансової стабілізації системи охорони здоров'я на основі еластичності витрат залежно від демографічних факторів. Новизною — теоретичне обґрунтування та моделювання фі-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

нансових процесів із врахуванням статеві-вікової структури населення. Поряд із дедуктивним використано ймовірнісний метод дослідження. В якості нових підходів до організації соціального бюджету охорони здоров'я пропонується модель фінансування за статеві-віковими ознаками. Розроблена медико-демографічна матриця, завдяки чому можливо здійснювати різні оперативні фінансові розрахунки і визначати вартість лікування населення залежно від структури та динаміки демографічних факторів.

Ключові слова: модельний бюджет, COVID-19, охорона здоров'я, ймовірність, бюджетна медична послуга.

Постановка проблеми та її актуальність. Модельний бюджет є інноваційним інститутом, завдяки якому здійснюється фінансова допомога місцевим бюджетам, де 11 % видатків у 2020 році припадало на охорону здоров'я¹. Розрахунок фінансових трансфертів регіональним бюджетам здійснюється на основі нормативів фінансових витрат на надання соціальних послуг та нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості населення послугами, що визначаються з врахуванням соціально-економічних, демографічних, кліматичних та інших факторів. Попри загалом позитивний підхід до бюджетування, система міжбюджетних відносин, що склалася, не відповідає на два наступних запитання: який обсяг бюджетних ресурсів потрібен муніципальним бюджетам для повноцінного виконання їх повноважень із врахуванням структурних особливостей регіонального демографічного потенціалу, а також як гарантовано обрахувати фінансову допомогу регіонам відповідно до статеві-вікової структури населення. Особливо актуальні зазначені питання в умовах слабо контрольованих міграційних процесів, що відбуваються в умовах проведення воєнних дій на території України. Ці обставини стали приводом для визначення проблеми формування модельного бюджету охорони здоров'я з врахуванням динамічної зміни демографічних факторів.

Аналіз останніх досліджень. Питання збалансування місцевих бюджетів на модельній основі та визначення обсягів фінансової допомоги, необхідної для ефективної роботи регіональних органів влади, привертають увагу науковців та урядових структур. Ю. Ганущак (Y. Ganushiak), наприклад, розглядає проблему вибору модельної адміністративно-територіальної структури (громади) за фактом наявності соціальної інфраструктури та їх капіталізації [1, с. 70; 71; 82]. Судові державні структури у своїй діяльності оперують поняттям «модельних справ», на базі яких формується дохідна частина їх бюджетів [2, пп. 5; 6] Адміністративними органами для прогнозування доходів державного бюджету розроблено опис модельного апарату [3]. В освіті, наприклад, у навчальному процесі пропонується використовувати модельні навчальні програми, які розробляються на основі державних стандартів загальної середньої освіти і мають враховувати

¹ Бюджет України. К., 2020. С. 68; 74.

потреби та інтереси учнів і спроможність закладу освіти [4]. У зарубіжній літературі детально аналізуються особливості формування «модельного» бюджету і надаються пропозиції щодо адекватного врахування виявлених проблем у міжбюджетних відносинах [5].

З викладеного вище можна дійти висновку, що звернення до модельних бюджетів є досить об'єктивним і ефективним механізмом розподілу міжбюджетних трансфертів. Проте упродовж тривалого часу модельні витрати не забезпечували стабільного розвитку соціальної інфраструктури, зокрема такої важливої галузі, як охорона здоров'я. У сучасних надзвичайних умовах, в яких перебуває Україна, удосконалення методико-методологічних основ визначення бюджетних витрат на лікування за рахунок застосування статеві-вікових показників населення є необхідним.

Метою роботи є реалізація проблеми фінансової стабілізації системи охорони здоров'я на основі еластичності витрат залежно від демографічних факторів. **Новизною** — теоретичне обґрунтування та моделювання фінансових процесів із врахуванням статеві-вікової структури населення.

Методологічною основою дослідження є удосконалення нормативно-го принципу чинної методики складання соціального бюджету, що бере до уваги серед різноманітних факторів бюджетування стан здоров'я населення за статеві-віковими ознаками.

Викладення основного змісту. В останні роки завдання реформування охорони здоров'я в Україні було віднесено не лише до нагальних пріоритетів державної політики, але й до їх послідовної реалізації. У зв'язку з цим важливо прослідкувати: наскільки ефективним є фінансовий захист пацієнтів, державний статус якого визначений Конституцією України, під час проведення цих медичних реформ.

Основна ідея реформ полягала у впровадженні державного гарантованого пакета медичної допомоги; застосуванні пулінгу бюджетних коштів для фінансування державних гарантій на національному рівні зі створенням центрального органу виконавчої влади — Національної служби здоров'я України (НСЗУ) як єдиного закупівельника медичних послуг; перехід від утримання мережі медичних закладів до стратегічної закупівлі медичних послуг на договірних засадах; автономізація постачальників медичної допомоги з набуттям більшістю з них статусу некомерційних медичних підприємств та запровадження електронної системи охорони здоров'я (*eHealth*).

Побудова сучасної національної системи медичної допомоги, яка відповідає поточним і перспективним потребам країни, є багатогранною і організаційно складною проблемою. Громадські організації, які діють у сфері медицини, відзначали, що затвердження урядом України «Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я», «Концепції розвитку системи громадського здоров'я», прийняття Верховною Радою Закону України

№ 2168-VIII «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» не вирішують питань поліпшення доступності та якості надання медичної допомоги та подальшого функціонування установ охорони здоров'я при неадекватному ресурсному забезпеченні, катастрофічному дефіциті медичних кадрів, неможливості залучення приватних інвестицій [3, с. 22—25].

Наведені зауваження та висновки наочно констатують, що за роки реформування системи охорони здоров'я не вдалось подолати хронічні диспропорції у доступності населення до медичної допомоги. Статистичні дані показують, що у разі збереження попиту на послуги закладів охорони здоров'я показники забезпечення населення медичним обслуговуванням залишаються невисокими.

Зокрема, при скороченні чисельності населення України за період з 2014 по 2020 рр. на 8,3 %, захворюваність загалом підвищилась на 0,5 %, поширеність хвороб серед осіб старших вікових груп зменшилась на 7,6 %, що не пропорційно динаміці зниження населення. Госпіталізація на 100 жителів знизилась на 35 %, кількість операцій на 10 тис. населення в амбулаторно-поліклінічних закладах скоротилась на 22 %. Показник відвідувань населенням медичних закладів зазнав найбільшого скорочення серед усіх показників, що характеризують стан медичної допомоги. У розрахунку на одного жителя число відвідувань закладів охорони здоров'я скоротилось на 49 %. У трактуванні цього процесу необхідно враховувати вплив на динаміку відвідувань пандемії та карантину відкладенням неургентних втручань. Фактично обсяг попиту на медичні послуги з боку громадян зі скороченням населення країни не зменшився, проте ускладнився їх доступ до медичних закладів.

Такий стан речей є критичним для політики фінансування охорони здоров'я. Державне бюджетне фінансування охорони здоров'я передбачає асигнування на поточні потреби та матеріально-технічне забезпечення медичних закладів, частина з яких освоюється через медичні цільові програми. У 2020 р. в Україні частка бюджетного фінансування охорони здоров'я складає 4,19 % ВВП, тобто майже удвічі нижча 6-відсоткового мінімуму, рекомендованого ВООЗ для країн світу. Для задоволення потреб населення в сучасному високоякісному медичному обслуговуванні потрібно, за оцінками ВООЗ, не менш 8—10 % ВВП².

Такий стан із фінансуванням охорони здоров'я створює ситуацію з постійним недофінансуванням галузі. Існує системна нерівномірність забезпечення бюджетними коштами медичних закладів з причин недостатнього врахування медико-демографічних факторів, диференційованого

² Національні рахунки охорони здоров'я в Україні у 2016 році. С. 10; Статистичний щорічник України. К., 2021. С. 21; 202.

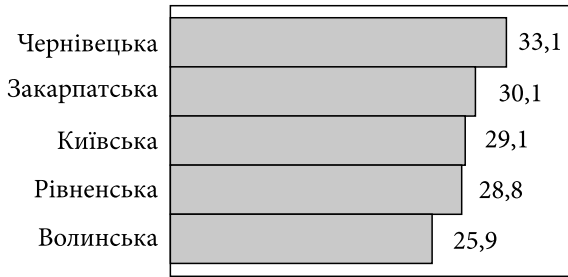

Рис. 1. Зростання витрат (у %) на охорону здоров'я в п'яти областях України при стабільній чисельності населення за період 2000—2020 рр.

Джерело: розраховано на основі статистичного збірника «Бюджет України. 2020». К., 2021. С. 169—195.

попиту на медичні послуги різних структурних ланок охорони здоров'я: поліклінік, лікарень, швидкої та невідкладної допомоги.

У зв'язку із цим важливо оцінити у динаміці кореляційний зв'язок між показниками бюджетного фінансування та чисельністю споживачів медичних послуг. Значення коефіцієнта кореляції свідчить, що тіснота зв'язку бюджетних видатків та кількості населення упродовж 2000—2020 рр. у системі охорони здоров'я складає 0,715. У двох областях тіснота кореляційного зв'язку слабка (від 0,223 до 0,309), у п'яти областях вона помірна (від 0,536 до 0,676). В інших областях кореляційний зв'язок задовільний (від 0,864 до 0,943). З наведених статистичних розрахунків видно порушення принципу фінансування охорони здоров'я за формулою «Гроші ходять за пацієнтом».

Більш детальний аналіз великого масиву фактичного матеріалу вказує на суперечливі тенденції у фінансуванні охорони здоров'я. Коливання питомих показників свідчить, що ряд, який характеризує розподіл бюджетних видатків у розрахунку на одного жителя, має значну асиметрію і характеризується неоднорідністю. Для підтвердження цього можна скористатись формулою, яка визначає помірну асиметрію як різницю між модою та середньою, що утричі перевищує різницю між медіаною та середньою:

$$|M_o - X_{cp}| = 3|M_e - X_{cp}, \quad (1)$$

де M_o — мода, M_e — медіана, X_{cp} — середня. Здійснені розрахунки свідчать, що в галузі охорони здоров'я упродовж 2000—2020 рр. показники асинхронності мали зростаючий тренд і зараз характеризуються співвідношенням: $0,163 \neq 0,444$. У 2000—2019 роках — $0,173 \neq 0,360$. Фактично показник асинхронності розподілу витрат на охорону здоров'я у регіональному розрізі упродовж року підвищився в 1,3 раза.

Рисунки 1—3 демонструють результати дослідження динаміки фінансування охорони здоров'я на основі співвідношення темпів зростання (зниження) бюджетних витрат та чисельності населення упродовж 2000—2020 років.

Так, при однаковій динаміці наявного населення в усіх п'яти областях відбувалась різна динаміка фінансування медичного обслуговування гро-

Рис. 2. Зростання витрат (у %) на охорону здоров'я у восьми областях України упродовж 2000—2020 рр. при зниженні чисельності населення на 10 %
Джерело: розраховано на основі статистичного збірника «Бюджет України. 2020». К., 2021. С. 169—195.

Рис. 3. Зростання витрат (у %) на охорону здоров'я у п'яти областях України упродовж 2000—2020 рр. при зниженні чисельності населення на 20 %
Джерело: розраховано на основі статистичного збірника «Бюджет України. 2020». К., 2021. С. 169—195.

мадян (рис. 1). Наприклад, у Чернівецькій області фінансування збільшилось на 33,1 %, тоді як у Волинській — на 25,9 %.

Разом з цим при скороченні населення в кожній з областей на 10 % за період 2000—2020 років різниця між ними і витратами на медичне обслуговування громадян становила 1,28 раза (рис. 2).

Аналогічна ситуація спостерігається і в інших областях, де зниження динаміки населення загалом дорівнювало 20 %. У Кіровоградській області фінансування медичного обслуговування населення збільшилось на 31,4 %, у той час як, наприклад, у Полтавській області — на 19,3 %. Фактично різниця у бюджетному фінансуванні охорони здоров'я між областями останньої статистичної групи становила 1,64 раза (рис. 3).

Отже, створюється стійке уявлення про порушення принципового критерію фінансування охорони здоров'я і наявність нерівного доступу

населення до отримання медичних послуг. У методологічній інтерпретації проведене дослідження потенційно містить ефект спадної віддачі від інституту медичного обслуговування населення. У випадку подальшого його послаблення слід очікувати загострення проблем у лікувально-профілактичній сфері країни. Однак при певних умовах (підвищенні якості бюджетування, поліпшенні управління фінансовими потоками тощо) можливо трансформувати систему охорони здоров'я в більш ефективну соціальну структуру.

У цьому контексті слід побудувати модель системи охорони здоров'я, що повніше враховуватиме фінансові потреби регіонів на лікування населення і забезпечуватиме збалансований розподіл фінансових ресурсів. Основна функція трансформованої системи медичного забезпечення населення як соціального інституту полягатиме у застосуванні принципу адекватності бюджетної політики у сфері охорони здоров'я. Кількісна оцінка витрат охорони здоров'я на основі застосування методів теорій ймовірності може стати інструментом визначення фінансових ресурсів медичної галузі, достатніх для лікування населення за його статеві-віковою структурою.

Вірно розрахована вартість бюджетної послуги забезпечує фінансову сталість медичного лікування. Завдання дослідження передбачає диференційований підхід до розрахунку медичних тарифів з наступною їх інтеграцією в єдиний показник. Кожний етап розрахунків має ряд ітерацій, що підвищує достовірність отриманих результатів. При розрахунках страхового тарифу вихідною інформацією є кількість випадків захворювання населення, показники яких визначаються державною медичною статистикою. На підставі цих даних розраховується ймовірність (P) звернення громадян до лікувальних закладів: поліклінік, лікарень, закладів невідкладної та швидкої допомоги. Математична ймовірність подій, тобто звернення у медичні заклади вимірюється співвідношенням числа шансів (звернень) рівно можливих і не сумісних до загальної кількості сприятливих і несприятливих шансів:

$$P = \frac{M}{N}, \quad (2)$$

де P — показник ймовірності, M — число звернень у медичні заклади, N — загальна кількість сприятливих і несприятливих шансів.

При такому класичному розумінні ймовірності сфера її практичного застосування обмежується лише такими подіями, які припускають розрізнення дискретних шансів (звернень), що можливо при аналізі розподілу кількості захворювань за видами звернень у медичні заклади. Достовірність розрахунків забезпечується динамічними рядами п'ятирічного часового періоду (табл.1).

Аналіз ймовірності динаміки звернення громадян за медичними послугами деталізований за функціональною структурою кожного з видів медичної допомоги: амбулаторно-поліклінічної, стаціонарної, швидкої і невідкладної допомоги. Амбулаторно-поліклінічна допомога охоплює допомогу поліклінік загального профілю, спеціалізованих та стоматологічних поліклінік, фельдшерсько-акушерських пунктів, центрів первинної медичної (медико-санітарної) допомоги, пренатальних центрів і пологових будинків. Стаціонарна — лікарні загального профілю, спеціалізовані лікарні та інші спеціалізовані заклади. Швидка та невідкладна допомога включає послуги Центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, сімейного лікаря вдома та доставки пацієнтів до лікарень.

Відновлюване лікування містить певний обсяг медичної допомоги, яка передбачає лабораторно-діагностичні дослідження, операції, маніпуляції, фізіотерапевтичні процедури, відвідування лікарів, інструментальні дослідження (ультразвукові, рентгенологічні, ендоскопічні та інші) та кратність їх проведення протягом року, кількість котрих визначена програмами медичного обслуговування населення. Вартість медичних послуг зазначеного класифікатора, інші складові собівартості медичної допомоги (оплата праці, предмети, матеріали, обладнання та інвентар, медикаменти, продукти харчування, заходи реалізації державних програм, не віднесених до заходів розвитку та інші) визначена за звітами річних бюджетів Міністерства фінансів України та Державної казначейської служби України.

Розрахунки вартості медичної допомоги розраховувались на основі числа звернень населення за окремими видами лікування та кількості пролікованих у поліклініках, стаціонарах та пунктах швидкої та невідкладної допомоги (табл. 6). Показники, наведені у таблиці 2, служать основою для розрахунків вартості лікування в медичних закладах: поліклініках, лікарнях, станціях швидкої допомоги.

Таблиця 1. Ймовірність звернень у медичні заклади (на одну особу за рік)

Роки	Амбулаторно-поліклінічні заклади (число відвідувань)	Стаціонари (число госпіталізованих)	Швидка та невідкладна допомога (число викликів)
2015	9,3	0,202	0,200
2016	9,3	0,202	0,211
2017	7,0	0,197	0,199
2018	8,6	0,194	0,179
2019	7,6	0,189	0,164

Джерело: розраховано за даними Центру медичної статистики МОЗ України.

Вартість лікування визначалась за формулою:

$$C_n = V_n / X_n, \quad (3)$$

де C — фактична вартість лікування, V_n — показник вартості медичного лікування по роках (грн), X_n — кількість років спостережень.

Повна формула вартості лікування складається з базової вартості медичної послуги, додаткових нарахувань та грошового ресурсу, що дає можливість оцінити фінансову спроможність певного медичного закладу. Базова вартість (S_n) виступає як похідна функція від ймовірності звернень населення (P_n) за медичною допомогою ділене на фактичну вартість лікування (C_n), ділене на ризик коливання вартості медичного обслуговування. Останній показник розраховується для компенсації можливих щорічних

Таблиця 2. Вартість обсягів медичної допомоги

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Витрати на амбулаторно-поліклінічне лікування, тис. грн. (T_1)	9145,5	12 775,7	20 949,9	19 885,0	11 777,8
Витрати на стаціонарне лікування, тис. грн. (T_2)	40 415 494	44 925 486	60 582 833	65 308 504	69 060 859
Витрати на швидку і невідкладну допомогу, тис. грн. (T_3)	3 486 335	3 486 335	4 826 760	6 007 455	7 793 261
Число відвідувань амбулаторно-поліклінічних закладів, млн грн. (N_1)	396,18	394,32	379,8	361,2	316,92
Число госпіталізованих, тис. (N_2)	8616,8	8594,2	8315,8	8163,9	7902,2
Число викликів швидкої допомоги, тис. (N_3)	8532,2	8983,4	8400,8	7551,1	6868,9
Фактична вартість курсу лікування амбулаторно-поліклінічної допомоги, грн. (C_1)	23,1	32,4	54,4	55,1	37,2
Фактична вартість курсу лікування стаціонарної допомоги, грн. (C_2)	4690,3	5227,8	7285,2	7999,7	8739,4
Фактична вартість курсу лікування швидкої допомоги, грн. (C_3)	408,6	388,1	388,1	795,6	1 134,6

Джерело: розраховано за даними Центру медичної статистики МОЗ України «Показники здоров'я населення та використання ресурсів охорони здоров'я населення України». URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=236>

відхилень вартості лікування в кожному з видів медичної допомоги і функціонально розглядається як фінансовий інструмент стабілізації відшкодування вартості наданих послуг.

Ступінь ризику, що виникає в результаті коливання показників вартості надання медичної послуги, визначається коефіцієнтом варіації. Чим він більше, тим вище ймовірність настання несприятливих подій. Їх нейтралізація пов'язана із здійсненням певних адміністративно-організаційних заходів, непередбачуваних витрат, технологічного розвитку, превентивних та інших компенсуючих заходів, що передбачає включення у структуру вартості медичної послуги певного відсотка (грошового ресурсу) від суми таких елементів як базова вартість і додаткова надбавка. Його величина може становити 15—17 % від зазначеної суми. Таким чином, повна формула ціни курсу лікування матиме вид:

$$S_b = P_n * C_n / 100 - F (\%), \quad (4)$$

де S_b — базова вартість лікування, C_n — фактична вартість лікування, F — відсоток стабілізаційної надбавки (15%).

Показники таблиць 3—5 демонструють процес визначення алгоритму розрахунку базової вартості послуг, які надаються амбулаторно-по-

Таблиця 3. Розрахунок вартості базових витрат медичної допомоги, 2019 р.

Види лікувальної допомоги	Фактична вартість курсу лікування, грн. (C_n)	Ймовірність звернення за медичною допомогою (P_n)	Витрати на лікування одного пацієнта за рік залежно від ймовірності звернення, грн.	Стабілізаційна надбавка (стандартне відхилення, при 1σ), грн. (V_n)	Стабілізаційна надбавка (стандартне відхилення, при 3σ), грн. (V_n)
гр. 1	гр. 2	гр. 3	гр. 4 (гр.2*3гр.)	гр. 5	гр. 6 (гр. 5*3)
Амбулаторно-поліклінічна допомога	37,2	7,6	282,4	26,4	79,1
Стационарна допомога	8739,4	0,189	1651,4	48,4	145,3
Швидка та невідкладна допомога	1134,6	0,164	186,5	21,4	64,1
Разом	9911,2	—	2120,3	96,2	288,4

Джерело: розраховано за даними Центру медичної статистики МОЗ України «Показники здоров'я населення та використання ресурсів охорони здоров'я населення України». URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=236>

ліклінічними закладами, лікарнями і закладами швидкої та невідкладної допомоги.

Лева частка витрат на лікування одного пацієнта за рік залежно від ймовірності звернення у вартості базових витрат медичної допомоги (нетто-витрати) — це витрати на стаціонарне лікування: 1651,4 грн. (у середньому за весь період перебування одного пацієнта у стаціонарі), витрати на амбулаторно-поліклінічну і на швидку та невідкладну допомоги становлять відповідно 282,4 та 186,5 грн.

Ймовірність звернення за різними видами медичної допомоги є досить варіабельною. Для компенсації можливих відхилень необхідно розраховувати стабілізаційну (ризиковану або гарантовану) надбавку. Стабілізаційна надбавка призначається для компенсації можливого коливання бюджетних коштів за надану медичну допомогу. Вона розрахована на основі показника стандартного відхилення.

Оцінка сталості кожного динамічного ряду витрат надання медичної допомоги за кожним видом лікування визначається за допомогою коефіцієнта варіації (d). Коефіцієнти варіації, розраховані за формулою відношення стандартного відхилення до середнього значення стабілізаційної надбавки ($d = \sigma * 100/x_{cp.}$), становлять: для амбулаторно-поліклінічного лікування — 20,4 %, стаціонарного лікування — 14,9, швидкої та невідкладної допомоги — 14,1 %. Варіація у значенні 14,1 %, 14,9 та особливо 20,4 % свідчить про нестійкість динамічних рядів звернення населення за медичною допомогою, що передбачає застосування триразової стабілізаційної надбавки.

Для визначення бюджету охорони здоров'я з урахуванням різниці потреб медичної допомоги залежно від статеві-вікового складу населення необхідно використовувати дані про чисельність населення по віковим групам та еквівалентні одиниці медичної допомоги, які характерні для певної статево-вікової групи населення і свідчать про диференційовану ймовірність звернення громадян за медичною допомогою. Ці коефіцієнти відповідають світовій практиці визначення витрат на охорону здоров'я. Вони також використовувались органами управління охорони здоров'я України при визначенні потреб у медичних кадрах [6]. Показники обсягів медичної допомоги в еквівалентних одиницях наведені в таблиці 4.

Для переходу до техніко-економічного обґрунтування основної частини витрат (нетто-витрат) залежно від статі та віку необхідно еквівалентні одиниці розрахувати для обох статей.

Названий обсяг становить 217 639 439 еквівалентних одиниць для населення загалом. У розрахунку на одну людину еквівалент медичної допомоги дорівнює 5,432033 (гр. 2 = гр. 4 / гр. 3).

У структурі вартості базових витрат медичної допомоги даний обсяг медичної допомоги (5,432033), який відображає ймовірність звернення населення за медичною допомогою, в грошовому виразі відповідає 2120,3 грн.

(табл. 3; гр. 4). Виходячи з цього, можливо дати техніко-економічне обґрунтування частині базових грошових витрат (нетто-витрат) залежно від статі та віку, за таким алгоритмом: якщо еквівалент медичної допомоги 5,432033 відповідає 2120,3 грн., то еквівалент медичної допомоги для осіб чоловічої статі у групі 0—1 становить 3903,3 ($10 \cdot 2120,3 / 5,432033$). Еквівалент медичної допомоги для осіб жіночої статі в аналогічній групі становить 1951,6 ($5 \cdot 2120,3 / 5,432033$) (табл. 7). Цим методом розраховано обсяги частини базових грошових витрат на медичну допомогу для усіх статевих-вікових груп населення.

Друга частина базових грошових витрат, так звана стабілізаційна надбавка, розраховується також із використанням еквівалента медичної допо-

Таблиця 4. Розрахунок обсягу медичної допомоги в еквівалентних одиницях населення України

Вікові групи	Чоловіки			Жінки		
	Еквівалентні одиниці	Чисельність (осіб)	Обсяг медичної допомоги	Еквівалентні одиниці	Чисельність (осіб)	Обсяг медичної допомоги
1	2	3	4 (1 * 2)	5	6	7 (5 * 6)
0—1	10	309 780	3097800	5	289 657	1448285
2—4	7	562 027	3934189	3,5	527 892	1448285
5—9	3,7	1 184 223	3 934 189	3	1 113 485	3 340 455
10—14	3	1 705 251	3 539 715	2,5	1 112 800	2 782 000
15—19	2,2	978 279	2 152 213,8	3	923 149	2 769 447
20—24	2,5	1 029 297	2 573 242,5	3,5	969 836	3 394 426
25—29	2,5	1 323 862	26 477 240	4	1 255 946	3 394 426
30—34	2	1 705 251	3 410 502	4	1 646 672	6 586 688
35—39	2,5	1 758 922	43 973 050	4,5	1 739 010	6 586 688
40—44	3,5	1 533 807	5 368 324,5	5	1 583 673	7 918 365
45—49	4,5	1 420 874	6 393 933	5,5	1 541 601	8 478 805,5
50—54	5	1 269 395	6 346 975	6,5	1 447 927	9 411 525,5
55—59	6,5	1 269 395	8 358 993,5	7	1 603 824	9 411 525,5
60—64	7,5	1 225 350	9 190 125	8,5	1 603 824	14 323 214
65—69	8	921 671	7 373 368	9,5	1 454 610	14 323 214
70—74	10	921 671	6 565 320	10,5	1 454 610	12 496 407
75—79	10,5	323 037	3 391 888,5	11	740 699	8 147 689
80—84	12	293 999,9	3 391 888,5	12	744 783,3	8 937 399,4
84 та старше	13	233 165,1	3 031 146	13	652 558,7	8 483 263,3
Разом	4,648 773	19 195 376	89 234 952,9	6,221408	22 223 341	138 260 484

Джерело: розраховано за статистичним збірником «Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 року». Держстат України. К., 2021. С. 26—28.

моги 5,432033, який відображає коливання звернень населення за медичною допомогою при грошовому виразі 288,4 грн. (гр. 6 табл. 7). Наприклад, стабілізаційна надбавка для чоловіків у віці 0—1 становитиме 530,9 грн. при 3σ ($10 \cdot 288,4 / 5,432033$ гр. 4 табл. 6). Алгоритм застосовано і до інших аналогічних складових таблиці 6.

Розраховані елементи базової величини витрат дають змогу розрахувати її повну вартість, яка складається, крім сукупної вартості, що є сумою базової вартості і стабілізаційної надбавки, також з превентивних витрат (5 %) та управлінських витрат (10 %), що додаються до сукупної вартості. Результати розрахунків у розрізі статевої та вікової структури населення наведено у таблицях 6 та 7.

Таблиця 5. Вартість основної частини (нетто-витрат) обсягу базових витрат медичного лікування

Вікові групи	Еквівалентні одиниці (обидві статі)	Чисельність населення (осіб, обидві статі)	Обсяг медичної допомоги (обидві статі в еквів. од.)	Нетто-витрати (чоловіки), грн	Нетто-витрати (жінки), грн
гр.1	гр. 2	гр. 3	гр. 4 (гр.2*гр.3)	гр. 5	гр. 6
0—1	7,572	599 437	4 538 937	3903,3	1951,6
2—4	2,296	1 089 919	2 502 454	2732,3	1366,1
5—9	3,358	12 323 214	7 715 703	1444,2	1170,9
10—14	3,358	2 292 705	6 314 109	1170,9	1171,0
15—19	2,593	1 901 428	4 930 403	858,7	1170,9
20—24	2,992	1 999 133	5 981 406	975,8	1366,1
25—29	2,984	2 579 808	7 698 147	780,6	1561,3
30—34	3,007	1 999 133	6 011 393	780,6	8481,1
35—39	3,523	3 497 932	12 323 214	975,1	1756,5
40—44	3,523	3 117 480	13 333 462	1366,1	1951,6
45—49	5,029	2 962 475	14 898 287	1756,5	2146,8
50—54	5,818	2 717 322	15 809 379	1951,6	2537,1
55—59	6,782	2 889 823	19 598 779	1951,6	2732,3
60—64	8,068	2 910 434	23 481 382	2927,4	3317,8
65—69	8,912	2 376 281	21 177 416	3122,6	3708,1
70—74	10,337	1 846 666	19 088 986	3903,3	4098,4
75—79	10,864	1 063 736	11 556 428	4098,4	4293,6
80—84	12	1 058 479	12 701 746	4683,9	4683,9
84 та старше	13	866 028	11 258 366	5074,2	5074,2
Разом	5,432033	40 065 927	217 639 439	45 043,7	54 539,6

Джерело: розраховано за статистичним збірником «Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 року». Київ: Держстат України, 2021. С. 26—28.

У наведених таблицях (гр. 5) представлено повний обсяг витрат у розрізі дев'ятнадцяти вікових груп та з поділом їх на чоловічу та жіночу стать.

Спостерігається значна різниця у витратах на лікування між чоловіками і жінками. Показники нетто-витрат і повних витрат у осіб чоловічої та жіночої статі становить відповідно 45 043,7 грн. і 58 895,2 грн.; та 54 539,6 грн. і 70 139,1 грн. Фактично захворюваність і вартість лікування у жінок в 1,21 та 1,28 раза вище ніж у чоловіків. Аналогічні показники за окремими віковими групами можна розрахувати за даними таблиць 6 та 7.

Перехід до таблиці 8 дає можливість визначити бюджет охорони здоров'я з урахуванням демографічних показників. Сума бюджетних витрат за

Таблиця 6. Розрахунок повних витрат на медичне обслуговування для чоловіків

Вікові групи	Еквівалентні одиниці медичної допомоги	Нетто-витрати	Стабілізаційна надбавка	Сукупні витрати	Превентивні витрати (5%)	Управлінські витрати (10%)	Повні витрати, грн
гр. 1	гр. 2	гр. 3	гр. 4	гр. 5	гр. 6	гр. 7	гр. 8
0—1	10	3903,2	530,9	4434,2	221,7	443,4	5099,3
2—4	7	2732,3	371,6	3103,9	155,2	310,4	3569,5
5—9	3,7	1444,2	196,4	1640,6	82,0	164,1	1886,7
10—14	3	1170,9	159,3	1330,2	66,5	133,0	1529,8
15—19	2,2	858,7	159,3	1018,0	50,9	101,8	1170,7
20—24	2,5	975,8	132,7	1108,5	55,4	110,8	1274,8
25—29	2	780,6	106,2	886,8	44,3	88,7	1019,8
30—34	2	780,6	106,2	886,8	44,3	88,7	1019,8
35—39	2,5	975,8	132,7	1108,5	55,4	110,8	1274,8
40—44	3,5	1366,1	185,8	1551,9	77,6	155,2	1784,7
45—49	4,5	1756,4	238,9	1995,4	199,5	199,6	2294,7
50—54	5	1951,6	265,5	2217,1	110,8	221,7	2549,7
55—59	6,5	2537,1	345,1	2882,2	144,1	288,2	3314,6
60—64	7,5	2927,4	398,2	3325,6	166,3	332,6	3824,5
65—69	8	3122,6	424,7	3547,4	177,4	354,7	4079,5
70—74	10	3903,3	4079,5	4434,2	221,7	443,4	5099,3
75—79	10,5	4098,4	557,5	4655,9	232,8	465,6	5354,3
80—84	12	4683,9	637,1	5321,0	266,1	532,2	6119,2
84 та старше	13	5074,2	690,2	5764,5	288,2	576,4	6629,1
Разом		45 043,7	6365,9	52 853,9	2560,7	5121,3	58 895,2

Джерело: розраховано за: даними Центру медичної статистики МОЗ України; статистичним збірником «Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 року». Держстат України. К., 2021. С. 26—28.

гр. 4 та гр. 7 свідчить, що загальні витрати на охорону здоров'я складають 118 364,4 млн грн. Для порівняння розрахованої величини витрат із зведеним бюджетом охорони здоров'я України необхідно привести ці показники у порівнянний вигляд. Для цього потрібно з них виключити вартість тих процесів, які за своїм значенням не включені до стандартів лікування і не відповідають вартості курсу надання медичної допомоги в закладах охорони здоров'я. З державного бюджету виключаються витрати на загальнодержавні заходи, які в 2019 році становили 30 929,7 млн грн. З місцевих бюджетів вираховувались видатки на санаторно-курортну допомогу — 125 311,2 млн грн, видатки на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьків-

Таблиця 7. Розрахунок повних витрат на медичне обслуговування для жінок

Вікові групи	Еквівалентні одиниці медичної допомоги	Нетто-витрати	Стабілізаційна надбавка	Сукупні витрати	Превентивні витрати (5 %)	Управлінські витрати (10 %)	Повні витрати, грн
гр. 1	гр. 2	гр. 3	гр. 4	гр. 5	гр. 6	гр. 7	гр. 8
0—1	5	1951,6	265,5	2217,1	110,8	221,7	2549,6
2—4	3,5	1366,1	1366,1	1551,9	77,6	155,2	1784,7
5—9	3	1170,9	159,3	1330,2	66,5	133,0	1529,8
10—14	2,5	1170,9	132,7	1303,7	65,2	130,4	1499,2
15—19	3	1170,9	159,3	1330,2	66,5	133,0	1529,8
20—24	3,5	1366,1	185,8	1551,9	77,6	155,2	1784,7
25—29	4	1561,3	212,4	1773,7	88,7	177,3	2039,7
30—34	4	8481,1	212,4	8693,4	434,6	869,3	9997,4
35—39	4,5	1756,5	238,9	1995,4	99,7	199,5	2294,6
40—44	5	3314,5	265,5	2217,1	110,8	221,7	2549,6
45—49	5,5	2146,8	292,0	2438,8	121,9	243,9	2804,6
50—54	6,5	2537,1	345,1	2882,2	144,1	288,2	3314,5
55—59	7	2732,8	371,6	3103,9	155,2	310,4	3569,5
60—64	8,5	3317,8	451,9	3769,1	188,4	376,9	4334,4
65—69	9,5	3708,16	504,4	4212,5	210,6	421,2	4844,4
70—74	10,5	4098,4	557,4	4655,9	232,8	465,6	5354,3
75—79	11	4293,6	584,0	4877,6	243,9	487,7	5609,2
80—84	12	4683,9	637,1	5321,0	266,1	532,1	6119,2
84 та старше	13	5074,2	690,2	5764,4	288,2	576,4	6629,1
Разом		54 539,6	6291,6	60 990,5	3049,5	6099,0	70 139,1

Джерело: розраховано за: даними Центру медичної статистики МОЗ України; статистичним збірником «Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 року». Держстат України. К., 2021. С. 26—28.

ського піклування — 823,9 млн грн, на створення банків крові та її компонентів — 518,2 млн грн. Зведений бюджет охорони здоров'я України складає 128 384,6 млн грн, скоригований — 94 999,3 млн грн. У результаті перевищення розрахованого бюджету понад Зведеним бюджетом країни по критерію повних видатків складає 1,29 раза. З наведених даних видно, що навіть у стабільних умовах функціонування системи охорони здоров'я недооцінка демографічних факторів призводить до дефіциту бюджетних ресурсів на медичне обслуговування населення. Цей приклад доводить, що в кризових умовах, коли відбуваються динамічні зміни в структурі

Таблиця 8. Розрахунок державного бюджету на медичне обслуговування населення по вікових групах у розрізі гендерних показників статі (медико-демографічна матриця)

Вікові групи	Для чоловіків			Для жінок		
	Повні витрати, грн	Чисельність, осіб	Бюджетні витрати, грн	Повні витрати, грн	Чисельність, осіб	Бюджетні витрати, грн
гр. 1	гр. 2	гр. 3	гр.4 (гр. 2*гр. 3)	гр. 5	гр. 6	гр.7 (гр. 5*гр. 6)
0—1	4655,9	309 780	1 442 310 163	2327,9	289 657	674 309 566,5
2—4	3569,5	562 027	2 006 176 087	1784,76	527 892	942 164 973,3
5—9	1886,75	1 184 223	2 234 338 894	1529,80	1 113 485	1 703 411 031
10—14	1529,80	1 179 905	1 805 020 447	1499,27	1 112 800	1 668 390 349
15—19	1170,71	978 279	1 145 272 182	1529,80	923 149	1 412 234 731
20—24	1274,83	1 029 297	1 312 183 418	1784,76	969 836	1 730 932 670
25—29	1019,86	1 323 862	1 350 164 055	2039,73	1 255 946	2 561 797 445
30—34	1019,86	1 705 251	1 739 130 366	9997,46	1 646 672	16 462 541 341
35—39	1274,83	1 758 922	2 242 334 605	2294,70	1 739 010	3 990 510 178
40—44	1784,76	1 533 807	2 737 490 303	2549,66	1 583 673	4 037 842 237
45—49	2294,70	1 420 874	3 260 482 780	2804,63	1 541 601	4 323 629 810
50—54	2549,66	1 269 395	3 236 537 307	3314,57	1 447 927	4 799 255 298
55—59	3314,57	1 285 999	4 262 533 618	3569,537	1 603 824	5 724 908 868
60—64	3824,51	1 225 350	4 686 355 691	4334,438	1 685 084	7 303 891 454
65—69	4079,47	921 671	3 759 929 826	4844,371	1 454 610	7 046 671 139
70—74	5099,33	656 532	3 347 878 810	5354,305	1 190 134	6 372 340 753
75—79	5354,30	323 037	1 729 638 713	5609,272	740 699	4 154 782 304
80—84	6119,21	293 999,9	1 799 046 086	6119,206	744 783,2	4 557 482 373
84 та старше	6629,14	233 16 5,1	1 545 683 923	6629,14	652 558,7	4 325 902 984
Разом		19 195 376	45 779 870 147		21 110 541	79 531 316 479

Джерело: розраховано за: даними Центру медичної статистики МОЗ України; статистичним збірником «Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 року». Держстат України. К., 2021. С. 26—28.

населення під впливом зовнішньої та внутрішньої міграції, врахування демографічних факторів при визначенні бюджету медичної галузі за умов уточнення і оновлення даних щодо чисельності та статеві-вікової структури підвищить рівень достовірності наукових досліджень та прикладних розрахунків.

Висновки. Становлення економіки постковідного типу та післявоєнне відновлення територій країни передбачає відповідний устрій соціальної інфраструктури. Це потребує конкретизації фінансово-бюджетних відносин, що пов'язано з нормативним упорядкуванням інститутів доходів і витрат, не допускаючи різких соціальних і регіональних відмінностей грошового забезпечення надання медичних послуг. Об'єктивні умови, що склались унаслідок епідемічного і військового стану, підвищують роль соціальних обов'язків держави як інструментів органів влади, місцевого самоврядування, бюджетних закладів для формування проєктів бюджетів різного рівня і визначення обсягів державного замовлення на надання медичних послуг.

Процедура соціального бюджетування охоплює в умовах COVID-19 і військових дій не тільки створення статистичної бази, тобто методологічно узгоджений збір даних про зміну (корекцію) доходів та витрат бюджетних галузей і соціальних видатків корпоративних структур, але й використання допоміжних розрахунків, що носять актуарний характер і ґрунтуються на соціально-демографічних факторах, які під час пандемії і здійснення військових операцій схильні до змін. Розширенню і реалізації соціальних функцій держави у галузі охорони здоров'я сприятиме розроблення і використання числової матриці — таблиці, яка має прикладне значення і де визначені рядки населення за віком, рядки за станом захворювання та вартістю лікування у розрізі статево-вікових категорій. З даними медико-демографічної матриці можливо здійснювати різні оперативні заходи і визначати вартість стандартів медичної допомоги залежно від структури і динаміки демографічних факторів.

У перспективі потрібно удосконалити методологію розрахунків витрат на охорону здоров'я за рахунок розширення і уточнення стандартів надання медичних послуг, перейти до розрахування регіональних медико-демографічних матриць, поліпшити статистичну інформацію щодо ймовірності звернення населення за медичною допомогою по областях, містах, районних і сільських поселеннях та вартості лікування в медичних закладах. Важливо розробити методичне забезпечення налагодження моніторингу масштабів зовнішніх вимушених міграцій населення України із застосуванням нестандартних джерел інформації відповідно до постанови Президії НАН України за № 84 від 23.03.2022.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганущак Ю. Реформування територіальної організації влади. Київ: ТОВ «Софія – А», 2013. 164 с.
2. Про затвердження Методики аналізу діяльності судів. Наказ державної судової адміністрації України від 07.06.2018 № 286.
3. Опис модельного апарату та основних підходів для прогнозування доходів бюджету. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/opys_ma_prognozuvannya_2606.docx (дата звернення: 15.02.2022).
4. Створення власної освітньої програми: поради для директорів школи. URL: http://obmetportal.at.ua/index/osvitni_programi/0-592021p (дата звернення: 25.02.2022).
5. Leonov S. The «Model» Budget: the Features of Its Formation and Implementation. *Bulletin of Baikal State University*. 2019. [https://doi:10.17150/2500-2759.2019.29\(2\).314-323](https://doi:10.17150/2500-2759.2019.29(2).314-323) (дата звернення: 17.03.2022).
6. Про затвердження Методичних рекомендацій з прогнозування потреби закладів охорони здоров'я України у медичних кадрах на довгострокову перспективу. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2011 № 512.

REFERENCES

1. Ganushiak, Y. (2013). Reforming the territorial organization of power. Kyiv: Sofia-A LLC. [in Ukrainian].
2. Order of the State Judicial Administration of Ukraine On approval of the methodology for analyzing the activities of courts from 07.06.2018. No. 286 [in Ukrainian].
3. Description of the model apparatus and the main approaches for forecasting budget revenues. https://mof.gov.ua/storage/files/opys_ma_prognozuvannya_2606.docx [in Ukrainian].
4. Creating your own educational program: tips for school principals (2021). http://obmetportal.at.ua/index/osvitni_programi/0-592021p [in Ukrainian].
5. Leonov, S. (2019). The «Model» Budget: the Features of Its Formation and Implementation. *Bulletin of Baikal State University*. [https://doi:10.17150/2500-2759.2019.29\(2\).314-323](https://doi:10.17150/2500-2759.2019.29(2).314-323) [in Russian].
6. Order of the Ministry of Health of Ukraine On approval of the Guidelines for forecasting the consumption of pledges of health care in Ukraine among medical workers in the long term from 15.08.2011. № 512 (2011) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 10.04.2022.

V. M. Novikov, Dr. Sc. (Economics), Prof.

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5892-815X

Scopus ID: 57221437748

DEMOGRAPHIC PLATFORM FOR THE FORMATION OF A MODEL HEALTHCARE BUDGET (REFORMATORY VALUE AND ACTUARIAL VALUATION)

The practice of social budgeting in Ukrainian healthcare sector requires certain improvement. This is determined by a number of factors: the limitedness of principles and simplification of the mechanisms for formation the budgets of medical institutions; the disregard for demographic factors, importance of which is growing in the context of the Pandemic-19; and the conduct of military actions on the territory of Ukraine. The article defines the theoretical

foundations of the organization of healthcare social budget and the institutional characteristics of its improvement. The budgeting process in the country's healthcare system is considered, including the history of healthcare reform, and its inconsistency with the needs of the population in medical treatment is noted. Risks in the healthcare budgeting process mostly emerge because of the disregard for demographic factors of population's morbidity whose impact on budgeting significantly increases in the current crisis situation in Ukraine. Therefore, the problem of balancing local budgets and determining the amount of financial assistance based on an improved normative approach seems to be relevant. The aim of the article is to implement the problem of financial stabilization of the healthcare system based on the cost elasticity depending on demographic factors. The novelty of it is the theoretical substantiation and modeling of financial processes, taking into account the age-sex structure of the population. Along with the deductive one, the probabilistic research method was used. As a new approach to the organization of healthcare social budget, a funding model based on gender and age is proposed. A medical and demographic matrix has been developed that allows to perform various operative financial calculations and determine the cost of medical treatment of the population depending on the structure and dynamics of demographic factors.

Keywords: model budget, COVID-19, healthcare, probability, budget-funded medical service.

Cite: Libanova, E. M., Pozniak, O. V., & Tsymbal, O. I. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoї mihratsii naseleńnia Ukrainy vnaslidok zbroinoї ahresii Rosiiskoi Federatsii [Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (48), 37-57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

УДК 331.742

JEL Classification: J15

Е. М. ЛІБАНОВА, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф., дир.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020

О. В. ПОЗНЯК, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., зав. сектору
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1323-3896
Scopus ID: 57195780028; 57189273845

О. І. ЦИМБАЛ, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., зав. відділу
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: aicsymbal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0699-2499

МАСШТАБИ ТА НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Стаття присвячена оцінці масштабів та наслідків вимушених зовнішніх та внутрішньодержавних міграцій внаслідок активної фази російсько-української війни. Актуальність роботи обумовлена необхідністю наукового осмислення міграційних тенденцій, сформованих після 24 лютого 2022 р. і відсутністю аналітичних досліджень із

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

проблематики міграції населення в цей період. Метою статті є формування оцінки масштабів вимушених міграцій населення України як всередині держави, так і за кордон. Новизна дослідження полягає у виявленні наслідків масштабних міграційних переміщень, що розпочалися 24 лютого 2022 р. та розробленні рекомендацій щодо їх регулювання. Методологія дослідження ґрунтується на використанні доволі еkleктичної інформації з відкритих джерел, експертні міркування та оцінки тощо, в умовах, коли продукування офіційної статистики зупинене, проведення вибірових обстежень, принаймні «face to face», у край ускладнене.

Здійснено оцінку тенденцій вимушеної міграції всередині України та за кордон. Встановлено, що активний виїзд населення з України спостерігався в перші тижні відкритої фази війни, після чого кількість вибулих уповільнилася. За оцінками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, які спираються на дані Держприкордонслужби, кількість утікачів від війни з України становить на кінець березня 3,1—3,2 млн осіб, однак існує ризик їх значного збільшення. Можливі обсяги незворотних міграційних втрат залежно від дії військових та економічних чинників становитимуть від 600—700 тис. до 5,0—5,5 млн осіб. Чисельність тих, хто вимушено змінив місце проживання у межах України, сягає 5,0—5,5 млн осіб.

Виявлено чинники повернення вимушених мігрантів до України, оцінено наслідки цих масштабних міграцій, запропоновано рекомендації щодо їх регулювання. Зроблено висновок, що більш коректне оцінювання чисельності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та вимушених зовнішніх мігрантів потребує розроблення комплексної методики, яка враховуватиме дані різних джерел й адекватного інформаційного забезпечення (зокрема, запровадження вибірових опитувань в Україні і за кордоном на регулярній основі). Валідація інформації здійснених оцінювань є можливою після проведення перепису населення.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, біженці, тимчасовий захист, ВПО, російсько-українська війна, міграційні наслідки, міграційна політика.

Постановка проблеми, актуальність. Вторгнення військ Російської Федерації 24 лютого 2022 р. на території України, контрольовані українським Урядом, призвело до суттєвого погіршення демографічного потенціалу країни. Починаючи з кінця 2022 р. очікується помітне зниження народжуваності через відкладення народжень значними контингентами населення у кризовий період: на додачу від надсмертності, викликані COVID-19, з'явилася надсмертність унаслідок бойових дій, цілеспрямованого знищення цивільного населення окупантами та погіршення умов життя значних контингентів населення. Однак вирішальним чинником формування сучасних та потенційних демографічних втрат є міграційні процеси.

Переміщення населення всередині України й за кордон є безпрецедентними, наймасовішими в Європі після Другої світової війни. Ці процеси потребують наукового осмислення, а оцінювання їх масштабів та наслідків набуває надзвичайної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж другого десятиліття ХХ століття вітчизняними фахівцями здійснювалися спроби оцінювання міграційних втрат України як від воєнної інтервенції РФ на Донбасі з 2014 р., так і від зовнішньої трудової міграції [1], виявлення міграційних

наслідків пандемії COVID-19 [2]. Але сучасна міграційна криза є набагато масштабнішою та загрозливішою, ніж усі міграційні явища, які спостерігалися в незалежній Україні до 2022 р., що потребує розроблення нових підходів до визначення міграційних втрат населення. Представлена стаття є першою спробою науково обґрунтованого оцінювання масштабів та наслідків міграцій населення, спричинених переходом збройної агресії РФ до активної фази.

Метою статті є формування оцінки масштабів вимушених міграцій населення України як всередині держави, так і за кордон. **Новизна** дослідження полягає у виявленні наслідків масштабних міграційних переміщень, які розпочалися 24 лютого 2022 р., та розробленні рекомендацій щодо їх регулювання.

Методологія. В умовах активних бойових дій на значній території країни головною проблемою оцінювання є брак інформації: продукування офіційної статистики зупинене, проведення вибіркових обстежень, принаймні «*face to face*», украй ускладнене. Ситуація загострюється через відсутність з 2001 р. перепису населення, а отже, відсутність надійних даних про чисельність і склад населення України, територіального розміщення. Далися взнаки і ускладнення проведення масштабних вибіркових обстежень під час 2020—2021 рр., обумовлені пандемією COVID-19. Теоретично можна використати «великі бази даних», зокрема дані провайдерів мобільного зв'язку для оцінки масштабів і напрямів переселення і подальшої побудови вибірки, але для цього необхідно подолати низку перешкод, пов'язаних із захистом приватних даних. Тому наразі доводиться орієнтуватися на доволі еkleктичну інформацію з відкритих джерел, експертні міркування та оцінки тощо.

Виклад основного матеріалу. Міграційні процеси традиційно є вагомим чинником життєдіяльності, зокрема економіки кожної країни, яка зазнає збройної агресії, але не менш важливими вони є і після закінчення війни. Частина населення неминуче залишає батьківщину, причому іноді не повертаючись навіть за настання миру, частина переїжджає з одних територій на інші. Воєнна агресія РФ, що розпочалася 24 лютого 2022 року бомбардуванням великої кількості поселень на всій території України і спричинила масові руйнування цивільної інфраструктури, передусім житлової, призвела до масштабних переселень як до більш безпечних західних областей, так і за її межі. З розширенням ареалу активних бойових дій і відвертого прагнення агресора нанести якомога більше шкоди людському й економічному потенціалу України зростала і чисельність евакуйованих: при чому одні й ті ж міста можуть бути як центрами тяжіння, так і центрами масового виїзду (Одеса, Дніпро, Львів, а з кінця березня — і Київ). Але видається, що масштабні міграційні переміщення не обмежаться періодом війни. Усвідомлення значною частиною населення, зокрема підприємцями,

ризиків, обумовлених близькістю кордонів агресивного сусіда, імовірно, спричинить масове переміщення до західних та центральних областей вже після завершення бойових дій. Це неминуче спровокує низку проблем, пов'язаних із нестачею на цих територіях робочих місць, житла, об'єктів соціальної інфраструктури тощо.

Після завершення бойових дій на території України і за умов їх концентрації у відносно обмежених територіях першорядного значення набуватиме завдання розбудови резильєнтної економіки, що крім інвестицій потребуватиме робочої сили: безпосередньо для будівництва й для подальшої економічної діяльності, максимального убезпечення від ризиків та загроз, пов'язаних із діями агресивного сусіда.

Безумовно, найстрашніші втрати — це масова загибель військових і цивільного населення, передовсім дітей, проте і міграційні втрати є дуже вагомими. Відповідно необхідне розроблення методичного та інформаційного забезпечення оцінки змін та трудового потенціалу, який на той час існуватиме в Україні (з урахуванням розміщення та професійної підготовки). Але водночас необхідно думати вже зараз над можливостями змін, імовірно, кардинальних, у розміщенні промислових та інфраструктурних об'єктів територією країни. Власне, перед Україною, скоріше за все, постає грандіозна задача переорієнтації принаймні частини промислового потенціалу з традиційних південно-східних до т.зв. неіндустріальних західних областей.

Отже, необхідні регулярні оцінки ситуації, намірів населення та підприємців, можливостей влади. Критично важливим для коректних гіпотез, особливо в частині перспективних оцінок, є належне інформаційне забезпечення.

Судячи з усього, до припинення воєнних дій (воєнного стану) Держстат не надаватиме інформацію по всій території країни. Використання т. зв. відомчих джерел (даних Міністерства соціальної політики, Міністерства економічного розвитку, сільського господарства і торгівлі, Державної прикордонної служби, регіональних органів влади та місцевого самоврядування) потребує не тільки спеціального рішення РНБО або КМУ, а й відповідного узгодження інформації (наприклад, щодо статі та віку українців, які перетинають кордон, — із Держприкордонслужбою, щодо характеристик ВПО — із місцевими органами влади та самоврядування).

Важливим джерелом інформації щодо розподілу населення територією країни є дані провайдерів послуг мобільного зв'язку¹ після відповідного коригування (на наявність кількох телефонів у однієї особи, користування

¹ Дані про позиціонування, тобто результати визначення та фіксації приблизного місцезнаходження мобільного пристрою на основі ідентифікації антени, що використовується для зв'язку.

корпоративними телефонами, викрадення телефонів російськими військовими під час окупації тощо) та дані застосунку Дія.

Додатковим (або навіть альтернативним джерелом інформації) можуть стати вибіркові обстеження передусім ВПО щодо зайнятості населення: вони не забезпечать абсолютно якісних даних, але стануть підґрунтям для подальших оцінок.

Наразі необхідні методики, системи індикаторів, організація інформаційного забезпечення. Варто використати наявний міжнародний досвід оцінювання демографічних і пов'язаних з ними економічних втрат, хоча він потребує дуже серйозної обґрунтованої адаптації до українських умов. В ідеалі варто запровадити моніторинг соціально-демографічних змін. Наразі, коли традиційна для України статистика практично не збирається, існують, принаймні політичні, можливості це зробити.

Оцінювання наслідків міграції населення України внаслідок збройної агресії РФ передбачає розрахунок за такими складовими:

- демографічні втрати внаслідок незворотної зовнішньої міграції (головною складовою є особи, які рятувалися від війни, т.зв. втікачі від війни, але певну частину становлять ті, хто виїхав, користуючись спрощеною процедурою легального проживання і працевлаштування в розвинених країнах);

- вимушеного переселення у межах України, що супроводжується безробіттям та вимушеною неповною й / або неефективною зайнятістю;

- збільшення чисельності «зневірених»² через неможливість працевлаштування в поселеннях постійного проживання внаслідок скорочення робочих місць (повне або часткове закриття підприємств).

Зовнішня міграція. Найбільш надійним джерелом інформації про зовнішню міграцію, як видається, є дані обліку перетинів кордону. За даними Держприкордонслужби, 24.02—26.04.2022 з України виїхали майже 3,4³ млн осіб⁴ [3]. Відомості Верховного комісара ООН у справах біженців (понад 5,3 млн станом на 26.04.2022 [4], з яких майже 0,7 млн — депортовані до РФ та Білорусі, а понад 4,6 млн — вибулі через кордони з країнами ЄС та Молдовою) отримані від прикордонників згаданих країн. Зараз важко визначити причини настільки значної різниці (1,3 млн). Звісно, статистика Держприкордонслужби не враховує випадки успішного нелегального перетину кордону, однак їх кількість навряд чи є настільки значною (понад

² Особи, які втрачають віру у своє працевлаштування і виходять зі складу робочої сили.

³ Дані, якими оперують ЗМІ, соціальні мережі та політики (4,5—5,0 млн) стосуються перетинів кордону в обидва боки.

⁴ Включно з іноземцями, які упродовж перших тижнів війни виїжджали з України (наприклад, із 110 тис. осіб, які перетнули кордони України із Молдовою, Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною 27.02.2020, нараховувалось 20 тис. не громадян України, тобто під час найбільш масових виїздів іноземці становили приблизно 18 %).

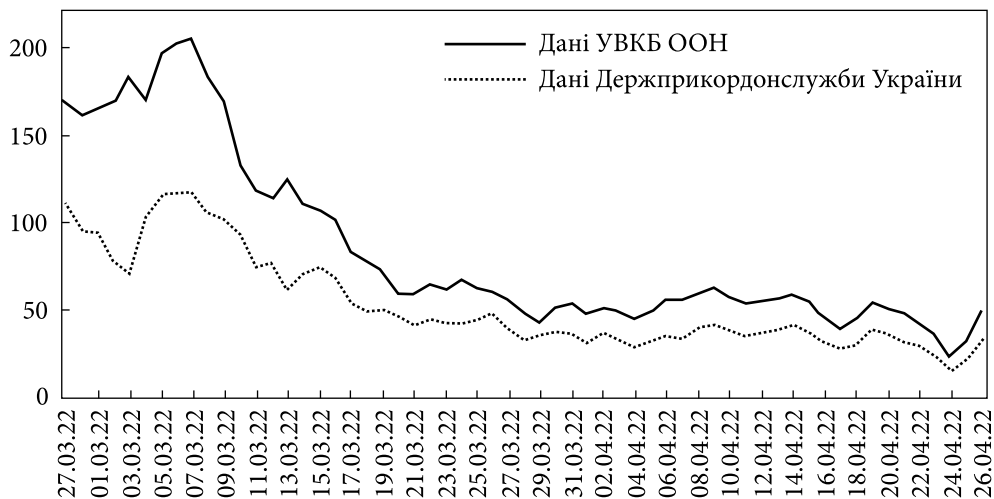

Рис. 1. Кількість осіб, які виїхали з України, за даними УВКБ ООН та Держприкордонслужби України, 27.02.2022—26.04.2022, тис. осіб

Джерело: УВКБ ООН, Держприкордонслужба України.

третину зареєстрованих перетинів). Для уточнення масштабів виїзду з України, зокрема українських громадян, необхідні відповідні інформаційні запити щодо чисельності українців зі статусом біженців та осіб, які перебувають під тимчасовим захистом, та тих, чиї документи подано на отримання статусу, після 24.02.2022 до урядів країн ЄС, Молдови, Туреччини, США, Канади, Ізраїлю.

Загалом динаміка щоденних виїздів з України свідчить про те, що пік перейдено у першій декаді березня (рис. 1). Після середини березня масштаби виїзду набули доволі сталого характеру: по 35—40 тис. осіб на добу.

Слід зазначити і масштабний зворотний потік: за 24.02.—24.04.2022 до України в'їхали понад 1,1 млн осіб. Якщо у перші тижні відкритої збройної агресії РФ левову частку (близько 80 %) цього потоку становили чоловіки зі складу трудових мігрантів, а переважною метою їх повернення був захист Батьківщини, то з кінця березня спостерігається повернення «втікачів від війни» через труднощі / неможливість адаптації за кордоном, внаслідок звільнення місця їхнього довоєнного проживання або припинення поблизу нього бойових дій (рис. 2). Проте більшість тих, хто в'їхали до України в середині квітня (від 16.04. чисельність тих, хто в'їжджають, майже щодня перевищує чисельність тих, хто виїжджають), поверталися задля святкування Великодня.

Перспективи повернення українських громадян з-за кордону визначає низка важкопрогнозованих чинників, як-от: подальший перебіг бойових дій (тривалість активної фази та їх поширення територією країни, причому час впливатиме більшою мірою на рішення щодо повернення, а

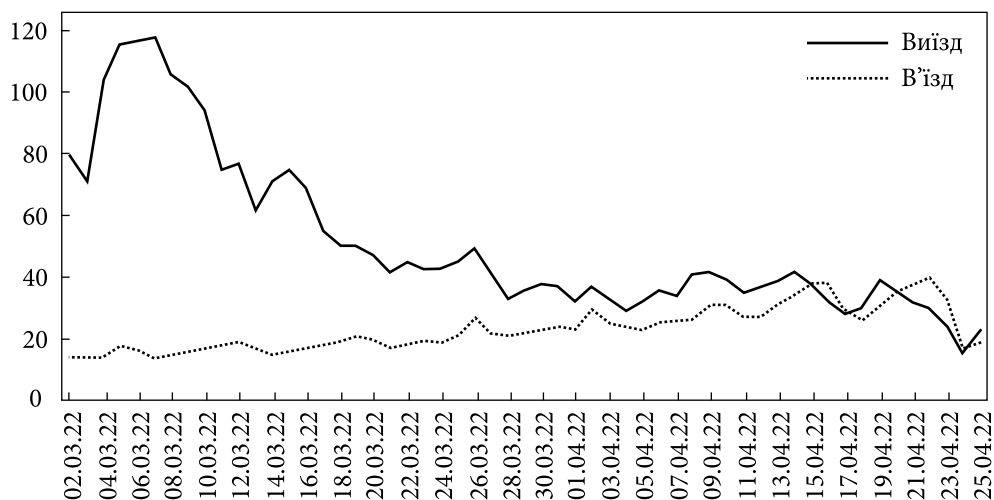

Рис. 2. Кількість осіб, які виїхали з та в'їхали до України через кордони з Молдовою, Польщею, Румунією, Словаччиною, Угорщиною, 02.03.2022—26.04.2022, тис. осіб
Джерело: Держприкордонслужба України.

географія — на рішення щодо виїзду), загальна економічна ситуації в Україні та швидкість відновлення інфраструктури й житлового фонду після завершення війни (можливості зайнятості, відновлення інфраструктури, передусім житлової, освітньої, медичної), підтримання зв'язків із близькими в Україні, політика країн-реципієнтів щодо українців (можливості адаптації вимушених мігрантів з України, зокрема працевлаштування, доступності освітніх та медичних послуг, соціальної підтримки тощо), яка здебільшого визначається ставленням місцевого населення.

Згідно із дослідженням, проведеним на початку березня авторитетною соціологічною службою Франції у трьох найчисельніших країнах ЄС (Німеччині, Франції, Італії) та Польщі — п'ятій за чисельністю, але географічно найближчій до України, населення цих країн демонструє фантастично високу солідарність з українцями. Сьогодні масштаби підтримки України значно більші ніж кілька років тому: загалом 87 % погоджуються, наприклад, із прийняттям та підтримкою біженців (92 % поляків, 90 німців та італійців, 80 % французів). Для порівняння: в 2015 р. (після анексії Криму і вторгнення РФ у Донецьку та Луганську області) підтримували прийняття біженців з України — 46 % французів, 77 італійців і 79 німців. Зрозуміло, що така підтримка не зберігатиметься дуже довго, з часом вона знижуватиметься (імовірно, мірою тривалості війни), але наразі вона є надзвичайно високою.

Звісно, влада країн-реципієнтів мусить реагувати на цю ситуацію. Тому 10 країн ЄС (Австрія, Бельгія, Угорщина, Німеччина, Нідерланди, Польща, Словаччина, Фінляндія, Франція, Чехія), а також Грузія запровадили безкош-

товний проїзд залізницею для українців [5]. Західні сусіди України та Ірландія дозволили українцям в'їзд без закордонного паспорту [6]. Додаткові пільги і спрощення процедур передбачають законодавства більшості країн [7].

Приклади законодавчих норм, що регулюють перебування громадян України

За законом, що регламентує умови перебування українських біженців у країні та їхню соціальну підтримку у Польщі (від 13 березня), всім громадянам України та членам їхніх сімей без українського громадянства, включно із народженими у Польщі, які в'їхали до Польщі після 24 лютого, гарантовано законність перебування у Польщі упродовж 18 місяців із можливістю після 9 місяців перебування в країні подання заяви на тимчасове проживання терміном на 3 роки; студенти та школярі можуть продовжувати навчання у польських освітніх закладах; усі українські біженці отримують дозвіл на роботу та доступ до медичної допомоги, одноразову грошову допомогу в 300 злотих (приблизно 63 євро) на особу. У документі також передбачені пільги для поляків, які забезпечуватимуть харчування та проживання громадян України [8].

У Чехії від 21.03.2022 р. діє спеціальний закон, що регулює надання захисту та віз (українці, які прибувають у Чехію, втікаючи від агресії Росії, отримують спеціальні візи для проживання на території країни), працевлаштування (без спеціального дозволу [9]), соціальне забезпечення, доступ до медичного обслуговування та освіти, можливість швидко отримати безкоштовне житло (ті, хто приймають у себе біженців з України, отримують 120 євро за одну особу в місяць); нужденні переселенці можуть також розраховувати на грошову допомогу в розмірі 200 євро на місяць [10].

У Канаді 17 березня почала діяти спрощена програма тимчасового перебування в країні для біженців з України (CUAET). За поданням онлайн-заявки на отримання канадської гостьової візи та біометричних даних (відбитків пальців і фотографії) українські біженці та їхні найближчі родичі будь-якого громадянства можуть перебувати в Канаді як тимчасові мешканці строком до трьох років. Учні початкової та старшої школи мають змогу зареєструватися та почати відвідувати школу відразу після прибуття до Канади. Всі бажачі можуть подати заяву на дозвіл навчатися у вищому навчальному закладі. Для отримання дозволу на роботу упродовж 3-х років українцям слід подавати відповідну заяву одночасно з поданням заяви на отримання візи [11].

Найбільшої популярності серед українських біженців, вочевидь, набуває статус отримувача тимчасового захисту в країнах ЄС⁵. Проте сьогодні ми не маємо жодного інформаційного джерела для бодай грубої оцінки.

⁵ На сьогодні не йдеться про збереження цього статусу у довготривалій перспективі, особливо у разі стабілізації ситуації в Україні. Але політика країн ЄС може зазнати змін.

Статус перебування за кордоном українських «утікачів від війни»

Українці, які залишають батьківщину через війну, можуть за власним вибором отримати один із трьох статусів [12]:

- **біженець** — перетнувши кордон, українці мають право подати заявку на отримання статусу біженця, доки її розглядатимуть, особа мусить здати свій український паспорт та залишитися у тій країні, де було подано заявку (процедура іноді триває кілька місяців); перевагою цього статусу є його практична безстроковість;

- **особа під тимчасовим захистом** — згідно зі схваленим 4 березня Європейською комісією спеціальним механізмом «тимчасового захисту» для громадян України, які виїхали через російське вторгнення, всі громадяни України, що залишили країну від 24 лютого, автоматично набувають право жити в ЄС, працювати, отримувати соціальне забезпечення, медичні та освітні послуги; механізм діятиме протягом року, до березня 2023 р., однак Рада ЄС може як продовжити його дію (двічі по півроку), так і скоротити, якщо ситуація в Україні стабілізується; тимчасовий захист надається автоматично, без вивчення документів тих, хто тікає з України внаслідок війни [13];

- **турист** — цей статус діє упродовж 90 днів від дати в'їзду, не дає права на працю, соціальне та медичне забезпечення, на освіту; особа із статусом туриста повністю самостійно забезпечує своє перебування у країні.

Допомогти в оцінюванні подальших намірів українських «утікачів від війни» можуть результати їх опитувань (на кордоні та / або в місцях тимчасового перебування). Слід мати на увазі, що, по-перше, не всі респонденти готові щиро відповідати (і навіть давати самим собі звіт) про наміри неповернення, по-друге, з часом заявлені наміри можуть (і дуже часто будуть) змінюватися. Відповідно отримані результати потребуватимуть експертного аналізу й коригування.

Якщо виходити з незмінності фіксованої на кінець квітня кількості українців, які виїхали за кордон у пошуках безпечного середовища, у 3,1—3,2 млн осіб (оцінки ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, які спираються на дані Держприкордонслужби), тобто із швидкої деескалації й припинення війни (принаймні, її активної фази), то незворотні міграційні втрати, імовірно, становитимуть 600—700 тис. осіб. Представники країн ЄС та міжнародних організацій передбачають збільшення контингенту біженців з України до 8 млн осіб [14]. За їх оцінками, крім вибулих за кордон 3,2—3,5 млн, ще 6,5 млн громадян України є внутрішньо переміщеними особами (переїхали до інших, безпечніших поселень, але не перетинали кордон), а понад 12 млн не можуть покинути регіони з бойовими діями через небезпечну дорогу, зруйновану транспортну інфраструктуру чи відсутність інформації про те,

де знайти безпечне житло [15]. Американці, щоправда в коротшій перспективі — до липня, очікують на 4 млн українців загалом за кордоном, утримання яких з березня по липень включно потребуватиме понад \$550 млрд. Якщо ж кількість тих, хто вимушено покидатиме Україну, збільшиться до 7—8 млн, тобто якщо бойові дії продовжуватимуться ще кілька місяців і поширюватимуться територією України, то у довгостроковій перспективі незворотні міграційні втрати неминуче зростатимуть аж до 5,0—5,5 млн осіб.

Оцінюючи перспективи повернення до України тих, хто виїхав після 24.02.2022, не можна ігнорувати їх поділу на дві абсолютно нерівні за розміром групи: переважну частину становлять ті, хто залишив Україну у пошуках безпеки, а доволі незначну — ті, хто вирішив скористатися можливістю переїхати до більш розвиненої, більш заможної країни. Не варто намагатися повернути людей з другої групи, вони вибрали саме таку долю. Натомість, безперечно, необхідно прагнути максимального повернення мам із дітьми, а не отримати після війни масовий виїзд за кордон їхніх чоловіків. За різними (із незрозумілим ступенем репрезентативності) оцінками, прагнуть повернутися до України від 60 до 90 %. Але слід зважати на те, що такі наміри висловлюють люди в стресовому стані й на неймовірній хвилі патріотичного єднання. Біженці навіть самим собі за таких умов часто не можуть зізнатися в інших прагненнях. Крім того, сучасні настрої можуть змінитися з плином часу, оскільки що довше триватиме війна, то сильніше українські «втікачі» інтегруватимуться у приймаючі громади. Найвищі ризики неповернення притаманні, з одного боку, найбільш уразливим контингентам (одиноким матерям із малими дітьми, багатодітним родинам, людям з особливими потребами), які можуть розраховувати на отримання у статусі біженців вагової допомоги в країнах ЄС, а з іншого — найбільш активним і кваліфікованим особам, здатним швидко знайти роботу та адаптуватися до нових умов. Очевидно, що обидва контингенти в перспективі можуть бути поповнені за рахунок чоловіків працездатного віку, котрі воз'єднуються із сім'єю як тільки це стане можливим. Розвинені країни через старіння і депопуляцію свого корінного населення потребують постійного припливу робочої сили, а сучасна різниця в оплаті праці з українських та європейських стандартів за руйнування житла та / або відсутності перспектив гідної зайнятості неминуче формуватиме подібні ризики⁶.

Що може і має робити Україна? Всіляко підтримувати зв'язок із нашими співвітчизниками⁷, надавати можливість дітям (і не тільки) вивчати українську мову та історію, налагодити онлайн-вивчення інших дисциплін

⁶ Про це вже відкрито говорять високі посадовці МВФ, оцінюючи економічні втрати і перспективи країн, які активно приймають українців.

⁷ Більшість із кількох сотень трудових мігрантів-чоловіків, які повернулися боронити Україну, зберегли своє українське коріння, скоріше за все, мають тут близьких родичів; отже, необхідно допомагати і біженцям зберігати своє українське коріння.

українською мовою, демонструвати всі можливі прояви того, що ані українська держава, ані українська влада про них не забули, що навіть за руйнування їхнього житла, після повернення (або навіть раніше) його будуть відновлювати, що держава докладатиме зусиль до того, аби заробітна плата стала більш справедливою і співставною зі стандартами, наприклад, Польщі та Чехії. Зважаючи на те, що до початку війни за кордоном уже перебувало (працювало) 3—3,5 млн українців (працевдатних чоловіків і жінок), питання повоєнного повернення наших співвітчизників, серед яких майже половину становлять діти, з-за кордону є чи не найважливішим у контексті збереження української нації й національної безпеки.

Крім того, хотілося б повернути бодай частину трудових мігрантів. І про те, що шанси на такий розвиток подій в Україні існують, говорить вже згадуване повернення кількох сотень тисяч наших заробітчан після початку військової агресії — вони відчують себе українцями, вони не відділяють себе від батьківщини. Є багато підстав вважати, що вони виявляться небайдужими і до її повоєнного відновлення. Безумовно, потрібна буде не тільки патріотична, а й економічна мотивація, зокрема, можливість отримувати прийнятну зарплату в Україні, швидке економічне зростання, демократичний розвиток, протидія правовому нігілізму та корупції, від якої ми ледь не захлинулися. Видається, що багатьох це спонукатиме або до повернення, або до відмови від виїзду. Що стосується «втікачів від війни», то й для них економічні стимули, скоріше за все, виявляться вагомими й дієвими, адже далеко не всім буде легко знайти прийнятну роботу за кордоном, особливо за наявності малих дітей, а грошова допомога ніде і ніколи не буває достатньою для підтримання середніх стандартів життя.

Внутрішнє переселення. Від початку збройної агресії РФ різко зросла чисельність ВПО і їхня частка у складі постійного населення територій вселення. За оцінками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, на середину квітня чисельність тих, хто вимушено змінив місце проживання у межах України внаслідок збройної агресії РФ, становить 5,0—5,5 млн осіб, переважна частина їх перебуває у західних областях, найбільше на Львівщині. Дослідження, проведені в 2015—2016 рр., свідчать про критичне зростання тиску на місцеві ринки (продовольчих та непродовольчих товарів, житла, праці, побутових, транспортних, медичних та освітніх послуг) після перевищення зазначеною часткою 2 %-го порогу [16] (що вже вочевидь спостерігається у більшості західних областей). За даними Мінсоцполітики, більше 2 млн людей вимушено перемістилися після провадження воєнного стану [17]. Труднощі оцінювання фактичної чисельності нових ВПО по окремих громадах (тих, хто не мали відповідного статусу до 24.02.2022 або були змушені знову «тікати від війни» із тих поселень, куди вони переїхали з ОРДЛО), пов'язані із рівнем реєстрації, який все ще залишається неповним попри зростання завдяки можливостям отримання ваго-

мої державної допомоги⁸, та відсутністю необхідних соціально-демографічних відомостей (про склад сім'ї, освіту, професію та кваліфікацію, наміри щодо повернення тощо). Видається, що дані про реєстрацію (як в громадах, так і через мобільний додаток Дія) варто комбінувати із відомостями органів місцевого самоврядування, вибірковими опитуваннями та експертними оцінками.

Оцінювання розміщення населення і робочої сили територією України потрібне з урахуванням коротко- і довгострокових перспектив. У контексті найближчого часу, як видається, вирішальну роль відіграватиме наявність житла — люди повертатимуться до місць свого постійного мешкання за умови збереження (або незначних пошкоджень) своїх домівок; натомість руйнування житла, скоріше за все, буде принаймні на перших порах, нездоланною перешкодою повернення. Проте мірою адаптації до умов у нових місцях проживання все більшого значення у суспільній та індивідуальній свідомості набуватиме оцінка ризику проживання біля кордонів із агресивним сусідом. Це віддзеркалюватиметься і на імовірному прагненні бізнесу забезпечити свої активи, а отже, і на розміщенні робочих місць. Західні регіони України, де сконцентровано більшість евакуйованих із зон активних бойових дій, традиційно є трудонадлишковими: не випадково саме тут дуже поширеною є трудова міграція, як зовнішня, так і внутрішня. Релокація підприємств, яку зараз активно підтримує і пропагує українська влада, може вирішити проблему, але тільки частково. До того ж, не всі території є достатньо придатними для розміщення великих підприємств, зокрема оборонного комплексу, авіа- і машинобудування. Необхідне інтенсивне житлове будівництво і прискорений розвиток соціальної інфраструктури. Прийняття відповідних рішень потребує ґрунтовного аналізу суспільних настроїв не тільки вимушених переселенців, а й працівників підприємств, які варто перемістити на території, більш віддалені від кордонів з РФ.

Релокація критично важливих економічних потужностей на правий берег Дніпра за принципом «що західніше, то краще». Близькість кордонів з агресивним сусідом і загроза нової агресії, остаточна переорієнтація зовнішніх зв'язків на європейські країни і відповідна зміна логістики, економічне ембарго численних видів продукції РФ та Білорусі та небажання багатьох приватних компаній мати зв'язки з цими країнами відкривають нові перспективи для українських виробників та створюють шанси для перетворення західних областей на новий індустріальний центр країни. Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Чернівецька, імовірно, Вінницька та Хмельницька області можуть стати у найближчі

⁸ Наприклад, далеко не всі чоловіки призовного віку стають на облік у військкоматах за новим місцем проживання, а отже, не всі реєструються як ВПО.

роки точками економічного зростання. На цих територіях відбуватиметься пришвидшена неоіндустріалізація, тоді як економіка південно-східних областей зосереджуватиметься на продукції некритичного спрямування та розвитку легко переміщуваних виробництв; ці традиційно індустріальні регіони України, імовірно, відіграватимуть роль буферної військової зони. Це не означає створення штучних перешкод діяльності промислових підприємств на Півдні та Сході, але забезпечує Україну від втрати критично важливої продукції (включно із продукцією військово-промислового комплексу) у випадку нової війни та припинення роботи цих підприємств. Із цією метою запроваджуватимуться умови та стимули для релокації й створення нових підприємств на умовному заході країни. Можливою ієрархією релокації є така: оборонні підприємства; підприємства з продукцією подвійного призначення; підприємства, які виробляють унікальну продукцію; точне машинобудування; хімія, яка має значення для оборони та підтримки експорту; енергетична інфраструктура. У кожному конкретному випадку при прийнятті рішення про релокацію мають враховуватися природно-географічні можливості, високий потенціал мультिवаріантного логістичного забезпечення, максимальна територіальна деконцентрація на основі сучасних техніко-технологічних досягнень. Основним принципом територіального розміщення має стати «максимально захищене місцеположення — підприємство — необхідне логістично-соціальне середовище для забезпечення доступу до ресурсів і збуту». Це, певною мірою, суперечить класичним постулатам оптимального територіального розміщення продуктивних сил, але крім розв'язання власне завдань резильєнтності економіки України створює умови для формування мультиплікаційних ефектів виробничої кластеризації та інтеграції.

Запорукою безпеково зорієнтованої резильєнтності економіки України стала б інтеграція критичних для оборони та життєзабезпечення населення підприємств у виробничо-збутові ланцюги кран ЄС із можливостями розміщення на їх території складів і розподільно-виробничих потужностей у випадку воєнної необхідності. Це б забезпечило доступ української економіки до технологій, інвестицій та ринків збуту на умовах моделі інтегрованої кооперації та перехресної власності, а при розташуванні окремих ланцюгів на території, захищеній НАТО, — збереження можливостей невинного виробництва та постачання необхідних продуктів навіть в умовах війни.

Але слід мати на увазі, що західні області України наразі не мають достатньо розвиненої соціальної інфраструктури — нагальною потребою є будівництво житла, мережі медичних та освітніх закладів, культурних, розважальних, побутових і торгівельних установ. Безперечно, левову частку витрат і зусиль візьме на себе бізнес, як тільки з'явиться попит на відповідні послуги, але держава і місцева влада мають дати необхідні імпульси.

Особливої уваги потребує сучасна реорганізація систем утилізації та переробки відходів заради збереження екологічної стійкості територій в умовах посилення їх антропогенного навантаження, а також санітарних систем захисту населення від ризиків забруднення та зараження.

Рішення в соціо-комунікаційній сфері включає забезпечення населення захищеним зв'язком та інтернетом навіть за умов збільшення навантаження, ризику кібератак, пошкодження матеріальної інфраструктури. Із використанням сучасних технологій у межах комунікаційної системи мають бути закладені механізми збору та швидкої обробки інформації щодо користувачів та даних, якими вони обмінюються. Між населенням, місцевими органами влади, зацікавленими підприємствами, громадськими організаціями та ЗМІ має бути створений безперервний зв'язок на базі сучасних засобів, наприклад, смартфонів.

Сьогодні Уряд уже запровадив національну програму евакуації підприємств із зони проведення бойових дій у західні області України. За інформацією голови Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики України Данила Гетманцева, станом на 8 квітня до безпечних регіонів за програмою релокації переміщено 220 підприємств, з яких 90 працюють [18]. З метою прискорення і масштабування цього процесу варто на найближчі 2—3 роки скасувати поняття «цільового призначення земельної ділянки» і надати власникові земельної ділянки за реєстраційним принципом право самостійно визначати спосіб розпорядження нею, спростити процедури отримання дозволів для будівництва будь-якого об'єкта забудови та надання дозволів облавтодорам на заїзд до нових об'єктів з доріг місцевого та міжнародного значення.

Однак для успішного тривалого функціонування підприємств просто фізичного розміщення на новому місці недостатньо. Варто сформулювати відповідне екосередовище у сучасному його розумінні, яке включатиме необхідну інфраструктуру супутніх підприємств, соціальну інфраструктуру, й адекватну робочу силу, у т.ч. належні умови для її проживання. Навіть у тих локаціях, де існує розвинена екосистема бізнесу та соціального середовища, концентрація нових підприємств може спричинити надмірне навантаження або погіршити загальні умови доступності. Необхідні додаткові працівники, а також розвиток для них звичного соціального середовища, яке потребуватиме нових робочих місць у сфері обслуговування. Першочерговим джерелом необхідної робочої сили можливо стануть вимушено переміщені особи.

Останнім часом наміри та поведінка ВПО зазнали суттєвих змін порівняно з першим періодом масових переміщень. На початку війни більшість ВПО залишали свої домівки поспішно, об'єднувалися у випадкові групи, мало задумувалися про час вимушеного перебування поза місцем свого проживання, розраховували повернутись у найближчі тижні. Отже,

вирішення проблем зайнятості ВПО відкладалось. Але усвідомлення (і місцевими органами влади, і ВПО, і місцевим населенням) неминучості довготривалих бойових дій одночасно змінювала і розуміння ризиків та загроз, пов'язаних із надмірною концентрацією людей у поселеннях, інфраструктура яких зазнавала критичного тиску.

За даними опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», 96 % ВПО прагнуть повернутися додому (22 % — у найближчому майбутньому, 31 — трохи пізніше, 43 % — по завершенні війни) [19], але наміри респондентів з часом можуть змінитися.

Сьогодні у складі ВПО можна вирізнити групи⁹, які у випадку їх вибору цільовими потребують різної політики працевлаштування:¹⁰

- особи, які приїхали, маючи певний грошовий запас, зберегли попереднє місце роботи, наприклад, працюючи дистанційно або вахтовим методом, проживають у родичів чи знайомих, — значна їх частина вже повертається додому або чекає на повернення та не збирається долучатися до життя громад свого тимчасового перебування;

- жінки з досвідом роботи за кордоном та відповідними зв'язками, націлені на виїзд за кордон, маючи на меті використання сприятливими умовами набуття легального і доволі ліберального статусу в розвинених країнах; більшість із них не повертатиметься і після скасування обмежень на перетин кордонів чоловіками призовного віку, скоріше за все, їхні чоловіки виїжджатимуть до них;

- переселенці з великих міст із розвиненими ринками праці та інфраструктурою, які мають вищу освіту, звиклі до доволі високих стандартів життя, — частка тих, хто погодиться на постійне проживання у невеликих поселеннях, на зайнятість у сільському господарстві, будівництві і навіть промисловості, як видається, є дуже невеликою: переважно це стосується родин, житло яких зруйноване;

- люди, які втратили житло або настільки налякані перебуванням у зоні активних бойових дій, що в принципі не бажають повертатися — для них питання працевлаштування у західних регіонах безпосередньо пов'язане з можливістю отримання постійного житла чи гарантій цього, а вимоги і щодо житла, і щодо роботи не є занадто високими; часто вони вже ухвалили рішення щодо постійного проживання у західних областях.

Очевидно, що зазначені категорії населення по-різному реагуватимуть на заходи політики з працевлаштування. У кожній територіальній локації та для кожної специфічної групи ВПО рішення може бути різним. Тому для

⁹ Пропоновані групи не утворюють чітку класифікацію, де кожна особа відноситься тільки до однієї. Ці групи скоріше відображають варіативність можливих підходів у націлюванні політики зміни місця проживання та працевлаштування.

¹⁰ Експертні оцінки, які потребують інформаційного підтвердження.

розроблення відповідних заходів необхідне формування інформаційно-аналітичного моніторингу, здатного оперативно надавати відповіді на такі питання: де, скільки та які ВПО проживають, які вони мають пріоритети зайнятості, коли та куди повертатимуться, що може спонукати їх оселитись у регіонах тимчасового перебування, чи готові вони до зміни професії.

Оскільки ключовим у прийнятті рішення щодо постійного проживання і працевлаштування у західних регіонах є наявність житла, варто мати на увазі необхідність виокремлення: осіб, які втратили житло через руйнування / пошкодження та не бажають повертатися до місць попереднього проживання; осіб, які втратили житло через руйнування / пошкодження, але бажають повернутися до місць попереднього проживання після завершення війни або деокупації; осіб, чиє житло не постраждало, але які бажають залишитись у регіоні вселення через страх майбутніх агресивних дій з боку РФ. Зрозуміло, що охочі повертатися до місць свого постійного проживання потребують тимчасового розміщення, тоді як інші — забезпечення житлом на постійній основі. Однак тимчасове проживання має бути достатньо комфортним, для чого варто запроваджувати створення мережі модульних будинків (але не ізольоване розселення за принципами своєрідних гетто), систему пільг для власників житла, де розміщуються переселенці, узгоджених із вартістю оренди. Для ВПО, які не бажають повертатись і знайшли (можуть знайти) роботу, необхідне розроблення механізму надання фінансової підтримки для ремонту помешкань у центрах колективного розміщення та передачі прав власності на житло мешканцям, а також будівництва нового житла з передачею прав власності.

Враховуючи значну частину сільських поселень у західних регіонах, окрему увагу варто приділити ВПО, які переїхали із сільської місцевості. Їм слід сприяти у розселенні в селах у будинках, які не використовувались як житлові до війни, з розробленням механізму подальшого викупу будівель частково за рахунок фінансової допомоги від держави, а також надавати землю у довгострокову оренду з правом подальшого викупу та допомагати в започаткуванні ведення власного підсобного господарства (сприяння в отриманні засобів обробітку землі, насіння тощо).

Нині на хвилі патріотичного підйому українське суспільство досягло високого рівня консолідації, одним із проявів чого є мінімізація випадків упередженого ставлення до переселенців серед місцевого населення. На жаль, така ситуація не може тривати вічно, тому вже зараз слід упроваджувати інформаційну кампанію серед населення приймаючих громад щодо неупередженого та толерантного ставлення до вимушених переселенців. Крім того, міжнародним організаціям і урядовим структурам слід працювати з представниками місцевих органів влади (особливо з працівниками соціальної служби) у напрямку підвищення рівня обізнаності відповідних працівників щодо потреб ВПО та уникнення упередженого ставлення до них.

Практична готовність до реалізації політики довготривалого працевлаштування ВПО суттєво залежить від зацікавленості у її здійсненні місцевих органів влади. Для цього необхідно знати та враховувати не тільки потреби та структуру ВПО, а й потреби та потенціал територіальних громад, налагоджувати з ними ефективну роз'яснювальну, сервісну й організаційну взаємодію. Політика уважного ставлення до потреб і можливостей територіальних громад має коригуватися розумінням загальнонаціонального інтересу та не давати привід поширенню проявів місцевого партикуляризму, намаганням вирішувати проблеми виключно на свій розсуд.

Висновки. Міграційну ситуацію в Україні і до 24.02.2022 р. важко було назвати сприятливою. Перехід російсько-української війни до активної фази призвів до значного зростання обсягів як зовнішніх, так і внутрішньодержавних міграцій, та виникнення низки міграційних проблем, як-от: загроза неповернення частини осіб, які виїхали за кордон; ризик виїзду чоловіків, чий сім'ї перебувають за кордоном, після скасування існуючої заборони (по завершенні війни або її активної фази), що призведе до збільшення частки неповерненців; різка трансформація фактичного розподілу населення між регіонами України, посилення навантаження на інфраструктуру регіонів та громад, які приймають внутрішньо переміщених осіб; потенційне закріплення частини ВПО в місцях розселення, небажання повертатися до місць попереднього проживання; недостатньо ефективного використання трудового потенціалу ВПО через складнощі з працевлаштуванням відповідно до кваліфікації та поширення безробіття серед переселенців.

За оцінками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, які спираються на дані Держприкордонслужби, кількість утікачів від війни з України становить 3,1—3,2 млн осіб, однак існує ризик їх значного збільшення. Можливі обсяги незворотних міграційних втрат в залежності від дії військових та економічних чинників становитимуть від 600—700 тис. осіб до 5,0—5,5 млн осіб. Чисельність тих, хто вимушено змінив місце проживання у межах України, оцінюється у 5,0—5,5 млн осіб.

Більш коректне оцінювання чисельності ВПО і вимушених зовнішніх мігрантів потребує розроблення як комплексної методики, що враховуватиме дані різних джерел, так і адекватного інформаційного забезпечення (зокрема, запровадження вибіркового опитувань в Україні й за кордоном на регулярній основі). Валідація інформації здійснених оцінювань є можливою після проведення перепису населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018.
2. Лібанова Е. М., Позняк О. В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4 (42). С. 25—40. <https://doi.org/10.15407/dse.2020.04.025>

3. Державна прикордонна служба України. URL: <https://www.facebook.com/DPSUkraine> (дата звернення: 27.04.2022).
4. Ukraine Refuge Situation. The Operational Data Portal of UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 27.04.2022).
5. Достатньо показати паспорт — в яких країнах проїзд для українців безкоштовний. *Сьогодні*. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/transport/dostatochno-pokazat-pasport-v-kakih-stranah-besplatnyu-proezd-dlya-ukraincev-1606532.html> (дата звернення: 27.04.2022).
6. 6 країн, куди можна в'їхати біженцям з України без закордонного паспорта. *Обозревател*. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/travel/journal/7-krain-kudi-mozhnavihati-bizhentsyam-z-ukraini-bez-zakordonnogo-pasporta.htm> (дата звернення: 27.04.2022).
7. Евакуйованим українцям розповіли про правила перебування в інших країнах. *Депо*. URL: <https://news.depo.ua/ukr/news/evakuyovanim-ukraintsyam-rozpovili-shcho-potribno-znati-pro-pravila-perebuvannya-v-inshikh-krainakh-202203101433083> (дата звернення: 27.04.2022).
8. Президент Польщі підписав закон щодо українських біженців. Що він передбачає. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/216932-duda-pidpisav-zakon-sodo-perebuvannau-polsi-ukrainskih-bizenciv/> (дата звернення: 27.04.2022).
9. Українські біженці зможуть працювати в Чехії без отримання спеціального дозволу. *Українські новини*. URL: <https://ukranews.com/news/842718-ukrainskie-bezhentsy-smogut-rabotat-v-chehii-bez-polucheniya-spetsialnogo-razresheniya> (дата звернення: 27.04.2022).
10. Зарплати в Чехії 2022 року і середні витрати на життя: все, що потрібно знати біженцю з України. *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/ato/zarplati-v-chehiyi-2022-roku-i-seredni-vitrati-na-zhittya-vse-scho-potribno-znati-bizhencyu-z-ukrayini-2014618.html> (дата звернення: 27.04.2022).
11. Канада відкрила спрощену програму тимчасового перебування для біженців з України. *Обозревател*. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/kanada-vidkrilasproschenu-programu-timchasovogo-perebuvannya-dlya-bizhentsiv-z-ukraini.htm> (дата звернення: 27.04.2022).
12. Статус українців, які покидають країну через війну: важливі пояснення. *Обозревател*. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/status-ukraintsiv-yaki-pokidayut-krainu-cherez-vijnu-vazhlivi-poyasnennya.htm> (дата звернення: 27.04.2022).
13. Прихисток у ЄС: що варто знати про правила тимчасового захисту для українців. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/7/7135403/> (дата звернення: 27.04.2022).
14. Німеччина очікує на 8 мільйонів українських біженців в ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/21/7136341/> (дата звернення: 27.04.2022).
15. Найбільша міграційна криза з часів Другої світової: в ООН назвали кількість переселенців в Україні. *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilshamigracijna-kriza-z-chasiv-drugoyi-svitovoyi-v-onn-nazvali-kilkist-pereselenciv-v-ukrayini/1076840 (дата звернення: 27.04.2022).
16. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/IDP_REPORT_by_V.Smal_09.06.2016_Ukr.pdf (дата звернення: 27.04.2022).
17. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21755.html> (дата звернення: 27.04.2022).
18. «Із зони бойових дій вже перемістилися 220 підприємств» — Гетманцев. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3452138-getmancev-iz-zoni-bojovih-dij-vze-peremistilisa-220-pidpriemstv.html> (дата звернення: 27.04.2022).

19. Сайт Соціологічної групи «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_042022__%D1%85_international_press.pdf (дата звернення: 27.04.2022).

REFERENCES

1. Ukrainian society: the migration dimension. National report (2018). Institute of Demography and Social Studies of NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
2. Libanova, E. M., & Pozniak, O. V. (2020). External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 4 (42), 25-40. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.025> [in Ukrainian].
3. State Border Guard Service of Ukraine (2022). <https://www.facebook.com/DPSUkraine> [in Ukrainian].
4. Ukraine Refuge Situation. The Operational Data Portal of UNHCR (2022). <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>
5. It is enough to show the passport - in which countries travel for Ukrainians is free (2022). *Today*. <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/transport/dostatochno-pokazat-pasport-v-kakih-stranah-besplatnyy-proezd-dlya-ukraincev-1606532.html> [in Ukrainian].
6. 6 countries where refugees from Ukraine can enter without a passport (2022). *The Browser*. <https://news.obozrevatel.com/ukr/travel/journal/7-krain-kudi-mozhna-vihati-bizhentsyam-z-ukraini-bez-zakordonnogo-pasporta.htm> [in Ukrainian].
7. The evacuees were told about the rules of stay in other countries (2022). *Depo*. <https://news.depo.ua/ukr/news/evakuyovanim-ukraintsyam-rozpovili-shcho-potribno-znati-pro-pravila-perebuvannya-v-inshikh-krainakh-202203101433083> [in Ukrainian].
8. The President of Poland has signed a law on Ukrainian refugees. What he predicts (2022). *Public*. <https://suspilne.media/216932-duda-pidpisav-zakon-sodo-perebuvanna-u-polsi-ukrainskih-bizenciv/> [in Ukrainian].
9. Ukrainian refugees will be able to work in the Czech Republic without obtaining a special permit (2022). *Ukrainian news*. <https://ukranews.com/news/842718-ukrainskie-bezhentsysmogut-rabotat-v-chehii-bez-polucheniya-spetsialnogo-razresheniya> [in Ukrainian].
10. Wages in the Czech Republic in 2022 and the average cost of living: everything a refugee from Ukraine needs to know (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/ato/zarplati-v-chehiyi-2022-roku-i-seredni-vitrati-na-zhittya-vse-scho-potribno-znati-bizhencyu-z-ukrayini-2014618.html> [in Ukrainian].
11. Canada has launched a simplified temporary stay program for refugees from Ukraine (2022). *The Browser*. <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/kanada-vidkrila-sproschenu-programu-timchasovogo-perebuvannya-dlya-bizhentsiv-z-ukraini.htm> [in Ukrainian].
12. The status of Ukrainians leaving the country due to the war: important explanations (2022). *The Browser*. <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/status-ukraintsiv-yaki-pokidayut-krainu-cherez-vijnu-vazhlivi-poyasnennya.htm> [in Ukrainian].
13. Shelter in the EU: what you need to know about the rules of temporary protection for Ukrainians (2022). *European truth*. <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/03/7/7135403/> [in Ukrainian].
14. Germany expects 8 million Ukrainian refugees in the EU (2022). *European truth*. <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/03/21/7136341/> [in Ukrainian].
15. The biggest migration crisis since the Second World War: the UN named the number of migrants in Ukraine (2022). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilshamigracijna-kriza-z-chasiv-drugoyi-svitovoyi-v-oon-nazvali-kilkist-pereselenciv-v-ukrayini/1076840 [in Ukrainian].

16. Smal', V., & Pozniak, O. (2016). Internally Displaced Persons: Social and Economic Integration in Host Communities. http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/IDP_REPORT_by_V.Smal_09.06.2016_Ukr.pdf [in Ukrainian].
17. Official site of the Ministry for Social Policy of Ukraine (2022). <https://www.msp.gov.ua/news/21755.html> [in Ukrainian].
18. Hetmantsev: 220 enterprises have already moved out of the combat zone (2022). *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3452138-getmancev-iz-zoni-bojovih-dij-vze-peremistilisa-220-pidpriemstv.html> [in Ukrainian].
19. Site of Sociological group «Rating» (2022). https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_042022__%D1%85_international_press.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.05.2022

E. M. Libanova, Academician of NAS of Ukraine, Dr. Sc. (Economics), Prof., Director
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020

O. V. Pozniak, PhD (Economics), Senior Researcher Head of Sector
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1323-3896
Scopus ID: 57195780028; 57189273845

O. I. Tsymbal, Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher, Head of Department
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: aicymbal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0699-2499

SCALE AND CONSEQUENCES OF FORCED MIGRATION OF THE POPULATION OF UKRAINE AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

The article is devoted to the assessment of the scale and consequences of forced external and internal migration due to the active phase of the Russia-Ukraine war. The urgency of the work is due to the need for scientific understanding of migration trends formed after February 24, 2022 and the lack of analytical research on migration in this period. The purpose of the article is to assess the scale of forced migration of the population of Ukraine both within the country and abroad. The novelty of the study is to identify the consequences of large-scale migratory movements, which began on February 24, 2022, and develop recommendations for their regulation. The research methodology is based on the use of rather eclectic information from open sources, expert opinions and assessments, etc., in conditions when the production of official statistics is stopped, conducting sample surveys, at least “face to face”, is extremely difficult.

The trends of forced migration within Ukraine and abroad have been assessed. It was established that the active departure of the population from Ukraine was observed in the first weeks of the open war phase, after that the flow of refugees slowed down. According to Ptouk-

ha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine, based on data from the State Border Guard Service, the number of war refugees from Ukraine is 3.1-3.2 million people, but there is a risk of significant increase. Possible amounts of irreversible migration losses, depending on the impact of military and economic factors, will range from 600-700 thousand people to 5.0-5.5 million. The number of those who were forced to change their place of residence within Ukraine is estimated at 5.0-5.5 million.

The factors of return of forced migrants to Ukraine are identified, the consequences of large-scale forced migrations are assessed, and recommendations for their regulation are proposed. It is concluded that a more accurate estimate of the number of both IDPs and forced external migrants requires the development of comprehensive methodology that will take into account data from various sources and adequate information provision (in particular, the introduction of sample surveys in Ukraine and abroad on a regular basis). Validation of performed assessments data is possible after the census.

Keywords: migration, forced migration, refugees, temporary protection, IDPs, Russia-Ukraine war, migration consequences, migration policy.

Cite: Levanda, O. M. (2022). Problemni aspekty sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini shchodo ryzykiv uprodovzh zhyttia [Problemal Aspects of Social Insurance in Ukraine Regarding Lifetime Risks]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (48), 58-77. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.058>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.02.058>

УДК 330.5

JEL Classification: I 38; J 26

О. М. ЛЕВАНДА, канд. екон. наук, мол. наук. співроб.

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

61166, Україна, м. Харків, пров. Інженерний 1А

E-mail: helenlevanda@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6945-8640

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ ЩОДО РИЗИКІВ УПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Соціальне страхування реалізує механізм створення балансу між національною трудовою етикою та обов'язковим піклуванням про пенсіонерів і тих, хто не може працювати за допомогою соціальних програм, які підтримують загальні витрати на споживання. У більшості досліджень увагу акцентовано на загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні, але актуальними є дослідження системи соціального страхування з позицій державного та недержавного страхування протягом життя. Метою роботи було виявити проблемні аспекти та дослідити чинний механізм соціального страхування в Україні від соціальних ризиків. Наукова новизна полягає у наданні аналітичного забезпечення щодо виявлення особливостей та проблемних аспектів функціонування соціального страхування в Україні, яке на відміну від нинішнього передбачає аналіз правових засад, статистичних показників у контексті національного інституціонального середовища та розробку пропозицій щодо подолання проблемних аспектів у сфері соціального страхування протягом життя. Методологія дослідження ґрунтується на таких методах: аналіз, синтез, систематизація, статистичний аналіз. Аналіз охоплює період до кризи COVID-19 та епоху пандемії, що дає змогу оцінити потенціал державного управління в умовах непередбачених ситуацій та спаду економіки. На основі отриманих результатів визначено, що головною особ-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

лівістю загальнообов'язкового державного соціального страхування є зароблена допомога громадянами за рахунок сплати страхових внесків під час трудової діяльності в обмін на право отримувати захист від соціальних ризиків. Разом з тим оцінка стану видатної частини бюджетів державних страхових Фондів виявила недоліки у діяльності щодо невиконання планових показників, незабезпечення контролю за цільовим використанням коштів із власного резерву та недостатність ресурсної спроможності. Аналіз соціального страхування з точки зору недержавного пенсійного забезпечення за основними показниками діяльності фондів засвідчив низький розвиток інвестиційних процесів, що потребує впровадження заходів щодо поширення обізнаності населення про недержавне пенсійне страхування. Результати дослідження можуть застосовуватись Урядом для зміцнення соціального страхування, яке спрямовано на покращення якості життя населення, зокрема приділяти більше уваги потребі підвищення фінансової обізнаності громадян шляхом надання їм фінансової інформації про пенсійні заощадження та варіанти збільшення рівня їхнього доходу при настанні пенсійного віку.

Ключові слова: ризики, страхувальник, пенсійна реформа, рівень життя, інституціональне середовище.

Постановка проблеми та її актуальність. Соціальний захист набуває все більшої актуальності серед населення на фоні поширення COVID-19. Цілеспрямоване створення системи соціального страхування в нашій країні відбулось після проголошення незалежності і задекларовано у Конституції України ст. 46, яка гарантує фінансову підтримку економічно активному населенню та особам похилого віку, забезпечуючи рівень життя не нижче від національного прожиткового мінімуму [1]. Джерела формування коштів страхових фондів та їх використання складається з коштів Пенсійного фонду України (ПФУ) визначені ст. 72, 73 ЗУ № 1058 [2], Фонду соцстрахування — ст. 11 ЗУ № 1105 та Фонду безробіття — ст. 16 ЗУ № 1533 [3], а також особистими внесками з приватних рахунків страхувальників недержавних пенсійних фондів — ст. 1 ЗУ № 1057 [4—5]. Аналіз виконання бюджетів страхових фондів в епоху пандемії (2019—2020 рр.) показав, що розміри фінансових ресурсів системи соціального та загальнообов'язкового державного пенсійного страхування удвічі перевищували суми, що спрямовуються з державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення: у 2019 р. становили 11,9 % (474,3 млрд грн), при виділенні у зведеному бюджеті України у межах 23,4 % (321,7 млрд грн); у 2020 — 12,6 % (530,5 млрд грн), при виділенні у зведеному бюджеті України у межах 21,7 % (346,7 млрд грн) [3—6]. Станом на 2021 р. система соціального страхування, яка включає програми страхового захисту, що підтримуються за рахунок єдиного соціального внеску (ЄСВ), охоплювала 12,8 млн застрахованих осіб і 11,1 млн пенсіонерів, або близько 60 % населення України [3].

Аналіз попередніх досліджень. Значну увагу питанням соціального страхування з точки зору мотивації держави щодо забезпечення страхування громадян від несприятливих потрясінь приділено у праці R. Chetty, A. Fin-

kelstein [7]. У роботі дослідники визначили стандартне економічне обґрунтування соціального страхування, яке включає перерозподіл, патерналізм та компенсацію недосконалості ринкових механізмів, а також його призначення і роль. Проблеми практичної реалізації соціальних заходів щодо зайнятого населення висвітили Ch. Ståhl зі співавторами [8], а саме питання грамотності у сфері соціального страхування, під якою розуміли інформованість громадян з різних процедур та правил страхування, щоб допомогти бенефіціарам зрозуміти свої права та гарантії. Дослідники розглядали страхування в процесі трудової діяльності від хвороби та компенсації працівникам, що визначають право громадян на отримання допомоги та звичай ґрунтуються на медичних довідках та оцінках працездатності. В. Саріогло (V. Sarioglo) [9] акцентує увагу на відстеженні процесів дожиття пенсіонерів залежно від рівня їх заробітної плати (розміру пенсії за віком), стажу, професії та виду діяльності, наявності інвалідності тощо, працездатність пенсіонерів і рівень їх заробітної плати. У роботі дослідник довів значущість впливу рівня життя на дохід пенсіонерів та зосередився на розвитку методології щодо моделювання пенсійної системи України на основі мікроданих пенсійного фонду. Питання реформування системи соціального страхування, зокрема пенсійного забезпечення були обговорені на вебінарі Ю. Бойко (Y. Boyko) та Т. Козаком (T. Kozak) [10]. Провідні експерти розповіли про динамічне формування інфраструктури недержавних фондів соціального страхування та їх адаптацію до ринкових реалій з орієнтацією на власні економічні ресурси. Соціально-економічні важливості корпоративних інвестицій для соціального розвитку доведено у роботі В. Новікова зі співавторами (Novikov et al.) [11]. Проте слід враховувати ризики накопичувальної пенсійної системи у реаліях України, про які зазначила Е. Лібанова (E. Libanova): 1) додаткове навантаження на бюджет; 2) тіньові доходи; 3) інфляція; 4) тотальна недовіра населення до банків. Проблематика недержавних пенсійних фондів виникла ще в 1995—1997 рр., багато авторів звертались до її вирішення як в Україні [12—13], так і за кордоном [14—15]. Р. Поліщук (R. Polishchuk) [16] вважає, що значним недоліком сьогодення у системі управління недержавними пенсійними фондами є відсутність відповідальних за управління ризиками та внутрішнього аудиту, які повинні виконувати захисну функцію від соціальних ризиків та здійснювати внутрішній контроль. Попри значний вклад дослідників у сферу соціального захисту різних категорій населення, нині відсутні дослідження системи соціального страхування з позиції державного та недержавного страхування трудового та пенсійного життя в умовах трансформації відносин між державою та суспільством, тому пропонована стаття набуває особливої актуальності.

Наукова новизна полягає у наданні аналітичного забезпечення щодо виявлення особливостей та проблемних аспектів функціонування соціаль-

ного страхування в Україні, яке на відміну від сучасного передбачає аналіз правових засад, статистичних показників у контексті національного інституціонального середовища та розробку пропозицій щодо подолання проблемних аспектів у сфері соціального страхування протягом життя.

Мета дослідження — виявити проблемні аспекти та дослідити чинний механізм соціального страхування в Україні від соціальних ризиків.

Методи дослідження включають такий методологічний інструментарій: аналіз, синтез і систематизацію — для дослідження законодавчого та нормативно-правового забезпечення соціального страхування, з використанням вибіркового підходу до визначення правового регулювання видів страхування, які виконують важливу соціальну роль; статистичний аналіз — для виявлення проблемних аспектів у системі соціального страхування за допомогою основних фінансових показників страхових Фондів державного та недержавного сектору та структури населення у віці 15—70 років та 60 років і старше для того, щоб виділити потенційні шляхи розвитку.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні розглядається як система соціально-економічних, політичних та юридичних умов, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі ринкових збоїв і формується за рахунок сплати страхових внесків роботодавців і громадян, бюджетних коштів та інших джерел, передбачених законом [17]. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачає наступні види виплат допомоги: страхування на випадок безробіття; страхування на випадок тимчасової втрати працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; медичне страхування; пенсійне страхування. Надання призначених виплат відбувається за допомогою страхових фондів поліпшення життя у суспільстві: Фонду безробіття, Фонду соцстрахування, ПФУ. Варто зазначити, що у 2004 р. в Україні була впроваджена трирівнева модель для того щоб запобігти майбутній пенсійній кризі й зосередитися на накопичуванні пенсійних заощаджень. До складу трирівневої моделі входять солідарна (I рівень); добровільно-накопичувальна (II рівень) та недержавна пенсійна система (III рівень). Отже, завдяки реформуванню пенсійного забезпечення у системі соціального страхування України з'явилась нова складова — недержавне пенсійне забезпечення. Основні правові рамки та механізм впровадження системи соціального страхування, яка включає дві підсистеми: загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне на базі створеної трирівневої моделі при практичній реалізації представлено на рис. 1.

Аналіз рис. 1 дає змогу простежити еволюцію виникнення та становлення соціального та пенсійного страхування в сфері соціального захисту України по теперішній час, яка включає такі основні кроки:

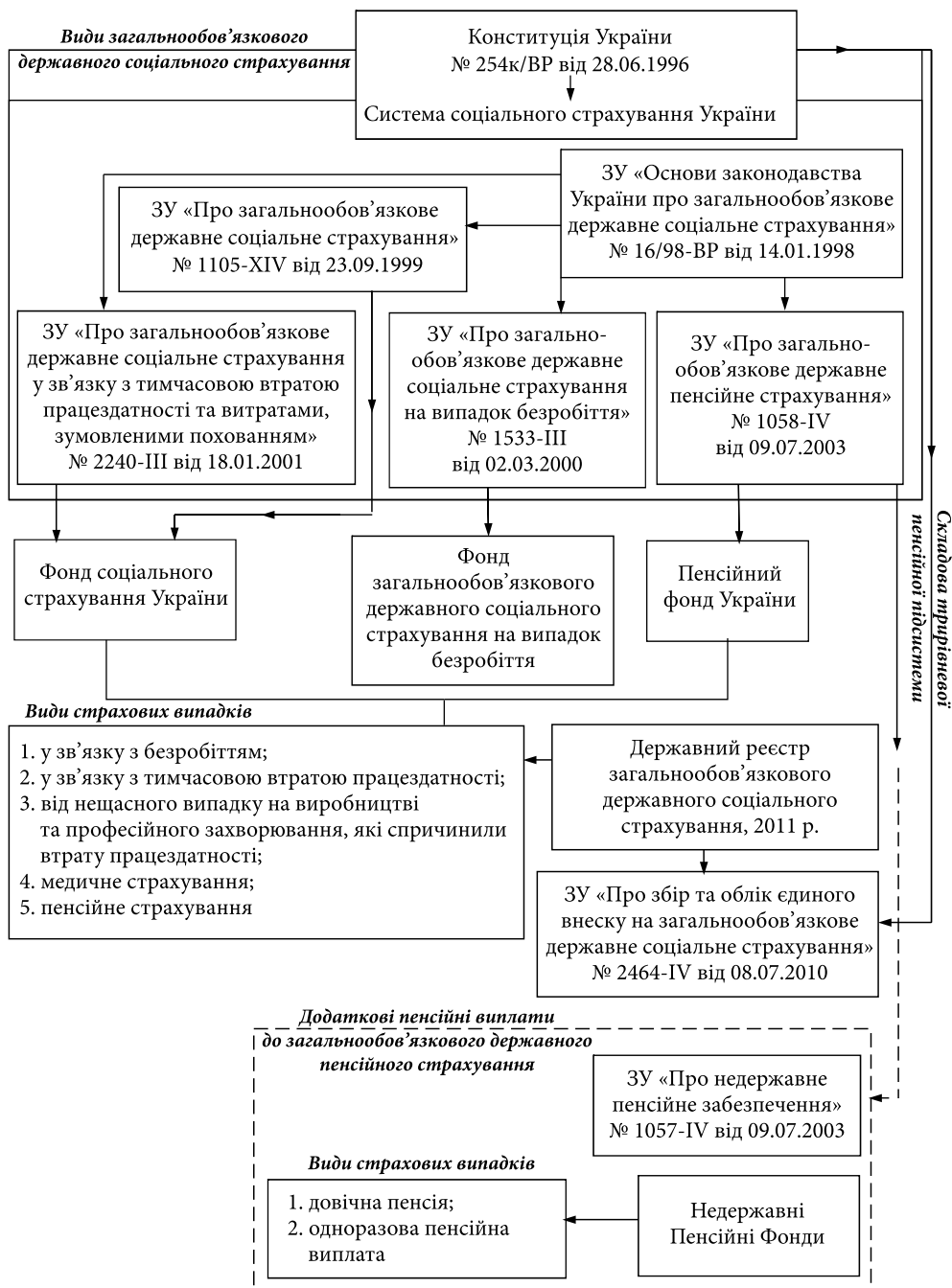

Рис. 1. Основні правові рамки та чинний механізм забезпечення системи соціального страхування в Україні станом на 2021 р.
Джерело: складено за даними [1—3;17—21].

- у 1996 р. визначений механізм реалізації конституційного права громадян на соціальне страхування згідно зі ст. 46 Конституції України [1];
- у 1998 р. закладена основа законодавства України про базове державне соціальне страхування [17];
- з 1999 по 2003 рр. введені в дію закони безпосереднього застосування, які є чинними по теперішній час, окрім Закону, прийнятого у 2001 р. [18]: ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1999 р.) (від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності); ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.); ЗУ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (2001 р.) — втратив чинність; ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.); ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.);
- у 2010 р. затверджено ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [20], на основі якого було створено Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування (2011 р.) [21]. Державний реєстр — це організаційно-технічна система, призначена для накопичення, зберігання та використання інформації про збір з його платників та застрахованих осіб, що складається з реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб. Фізичні особи (підприємці та самозайняті) подають відомості самостійно.

Отже, визначені ЗУ № 16/98-ВР «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [17] види соціального та пенсійного страхування, зокрема недержавного пенсійного забезпечення, як законодавчо затвердженої частки трирівневої моделі соціального захисту, передбачили створення відповідних страхових фондів, на які покладено повноваження з управління визначеними законом соціальні ризики через відповідні виплати. Аналіз діяльності цих фондів, які виконують важливу соціальну роль, наведено нижче.

Фонд соціального страхування у повному обсязі розпочав свою діяльність у 2017 р. [18] завдяки введенню в дію внесених до законодавчого соціального забезпечення змін у 2017 р. [23—24]. Фонд діє на підставі статуту і в рамках встановленого Кабінетом Міністрів України (КМУ) бюджету на рік. Діяльність Фонду здійснюється в правових рамках Конституції України, Основ законодавства України щодо системи соціального страхування, Кодексу законів про працю України та інших законодавчих актів. Станом на 2020 р. кількість страхувальників Фонду становило 3 298 634 осіб або 7,9 % від усього населення, що на 78 580 більше до попереднього року або 0,3 %. Зокрема, більшість страхувальників Фонду складають фізичні особи, яких у 2020 р. налічувалось 1 880 136 або 57 % проти юридичних осіб — 1418 498 або 43 % [24]. У рамках Фонду здійснюється соціальне страху-

вання від захворювання або травм та відшкодування витрат на медичне обслуговування. Звіт про видатки Фонду соціального страхування України за 2018—2020 рр. подано у табл. 1.

Як видно з табл. 1, за аналізований період видатки Фонду соцстрахування збільшилися у 1,1 раза (з 25 112,9 млн грн у 2019 р. до 27 986,8 млн грн у 2020 р.), при цьому виконання бюджету у 2020 р. становило 93,6 % проти 97,9 % у 2019 р. Найбільші видатки складають витрати на матеріальне забезпечення та соціальні послуги (59,3 % у 2019 р. і 59,5 % у 2020 р.) і страхові виплати (33,8 % у 2019 р. і 33,7 % у 2020 р.). А найменші — на діяльність страховика та інформаційно-аналітичних систем Фонду (0,1% у 2019 р. та 0,1 і 0,4% у 2020 р. відповідно). Крім того, у 2020 р. в рамках діяльності

Таблиця 1. Видатки Фонду соціального страхування за 2018—2020 рр.

Специфікація видатків Фонду соцстрахування	2018 р.	2019 р.				2020 р.			
	факт, млн грн	план, млн грн	факт, млн грн	% викон.	пит. вага	план, млн грн	факт, млн грн	% викон.	пит. вага
Видатки всього, у т. ч.:	21552,1	25646,5	25112,9	97,9	100	29900,0	27986,8	93,6	100
матеріальне забезпечення та соціальні послуги	11990,3	15361,6	14897,4	97,0	59,3	17320,8	16675,7	96,3	59,5
страхові виплати	7832,3	8491,0	8490,2	100	33,8	9755,3	9437,4	96,7	33,7
страхові витрати на медичну та соціальну допомогу	495,5	538,7	501,2	93,0	2,0	577,8	321,2	55,6	1,14
профілактика страхових випадків	X	11,3	X	X	X	X	11,3	X	X
видатки, пов'язані з виконанням обов'язків страховика	36,0	39,1	33,6	86,1	0,1	48,9	25,5	52,2	0,1
видатки на розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду	33,5	33,5	33,5	100	0,1	47,2	44,4	94,0	0,4
адміністративно-господарські витрати	1164,5	1171,3	1157,0	98,8	4,6	1434,3	1327,1	92,5	4,7
виплата матеріального забезпечення та страхових виплат за рахунок фінансової допомоги з фонду боротьби з COVID-19 на безповоротній основі	X	X	X	X	X	704,4	155,5	22,1	0,5

Джерело: складено за даними [3].

Фонду соціального страхування здійснено матеріальне забезпечення та страхових виплат за рахунок фінансової допомоги з фонду боротьби з COVID-19 на безповоротній основі на 22,1 % від встановленого плану або 0,5 %.

Головні проблеми та рекомендації. Здійснення видатків Фонду упродовж 2019—2020 рр. відбувалося у більшості випадків в умовах невиконання планових показників, причинами яких виступають організаційні недоліки недосконалого технологічного процесу у наданні послуг соціального характеру, який не враховує інформацію про кількість потерпілих, що отримують страхові виплати та соціальні послуги / або перебувають на обліку в органах виконавчої дирекції Фонду соцстрахування. Виявлені організаційні недоліки не дають змоги у встановлений термін прогнозувати кількість потерпілих та одержувачів виплат. Рекомендовано запровадити реєстр щодо кількості отримувачів послуг, які обліковуються в робочих органах виконавчої дирекції Фонду соцстрахування.

Управління державним соціальним страхуванням у разі настання безробіття покладено на Фонд безробіття — ЗУ № 1533 [3]. Аналіз ринку праці за 2018—2020 рр. показав, що чисельність зайнятого населення становила 16 361 тис. осіб, а безробітного — 1579 тис. осіб (або 9,6 %); у 2020 р. динаміка зайнятого населення скоротилася на 446 тис. осіб проти 2018 р., при зростанні безробітного населення на 95 тис. осіб, і становила 15 915 та 1674 (або 10,5 %) відповідно [3]. З них допомогу по безробіттю отримували у 2018 р. 839 тис. осіб (або 53,1 %); у 2020 р. — 1119 тис. осіб (або 66,8 %), що на 13,7 % більше ніж у 2018 р. [3]. Звіт про видатки Фонду безробіття наведено у табл. 2.

Аналіз табл. 2 показав, що видатки бюджету Фонду безробіття за аналізований період мають тенденцію до зростання у 1,7 раза і становили у 2019 р. 13 293,7 млн грн проти 23 187,6 млн грн у 2020 р. Найбільші видатки у структурі Фонду становлять матеріальне забезпечення на випадок безробіття 71,5 % у 2019 р. та 69,4 % у 2020 р., а найменші — на веб-орієнтовану систему, яка побудована з використанням передових технологій у сфері інформаційних систем (ЄІАС ДСЗ) 0,6 % у 2019 р. та 0,2 % у 2020 р. Проте обсяг видатків на утримання та забезпечення діяльності Фонду за аналізований період збільшилися з 3 069,1 млн грн у 2019 р. до 3 197,3 млн грн у 2020 р., а залишок коштів для забезпечення власного резерву, навпаки, скоротився в 10,6 раза.

Головні проблеми та рекомендації. Внутрішній аудит [3] щодо видатків управлінням Фонду за 2019—2020 рр. виявив невиконання планових показників та відсутність єдиної уніфікованої системи внутрішнього звітування і вимірювання ефективної роботи. А саме на фоні розповсюдження пандемії управлінням Фонду були збільшені витрати на утримання та забезпечення діяльності, унаслідок чого відбулось скорочення залишку

коштів власного резерву, призначених для несподіваних і невідкладних потреб, що призводить до ризику в бюджетній сфері Фонду. Рекомендовано внести визначення чіткого переліку видатків Фонду безробіття на організацію його діяльності з погодженням цих видатків з Міністерством фінансів України та покладанням на органи Казначейства контролю за здійсненням Фондом видатків у межах затвердженого бюджету.

Стосовно пенсійного страхування важливо відмітити, що в Україні запроваджена трирівнева модель [22], але наразі є чинними лише дві складові: солідарна та недержавна пенсійна система:

Таблиця 2. Видатки Фонду безробіття за 2018—2020 рр.

Специфікація видатків Фонду безробіття	2018	2019				2020			
	факт, млн грн	план, млн грн	факт, млн грн	% викон.	пит. вага	план, млн грн	факт, млн грн	% викон.	пит. вага
Видатки разом, у т. ч.:	10 722,5	13 535,2	13 293,7	98,2	100	15 625,9	23 187,6	93,3	100
матеріальне забезпечення на випадок безробіття	7 784,2	9 661,5	9 512,2	98,5	71,5	11 017,2	16 087,5	98,3	69,4
соціальні послуги та заходи сприяння зайнятості	522,9	702,4 9	651,7	92,8	4,9	1 203,0	438,4	81,2	1,9
допомога по частковому безробіттю на період карантину за рахунок фінансової допомоги, яка виділена із фонду COVID-19	X	X	X	X	X	2 803,0	2 779,9	99,2	11,9
надання одноразової матеріальної допомоги суб'єктам господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів	X	X	X	X	X	1 800,0	646,4	35,9	2,8
єдина інформаційно-аналітична система державної служби зайнятості (ЄІАС ДСЗ)	58,2	61,0	60,7	99,5	0,6	61,1	38,1	62,4	0,2
утримання та забезпечення діяльності Фонду	2 357,3	3 110,3	3 069,1	98,7	23,0	3 344,6	3 197,3	97,3	13,7

* залишок коштів для забезпечення власного резерву у 2018 р. становив 2 131,5 млн грн (19,8 %); у 2019 р. — 1 252,6 млн грн (9,4 %); у 2020 р. — 486,9 млн грн (2,1%).

Джерело: складено за даними [3].

- перший рівень — це солідарна система, основу якої становить ПФУ. Фінансові ресурси фонду формуються з розміру пропорції ЄСВ, який становить 22 %. Нині до ПФУ спрямовується менше 19 % [3].

- другий рівень (знаходиться у стадії проекту) — це накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у НПФ, який здійснює фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат, передбачених законом. Другий рівень включає, як обов'язкову участь для групи населення віком від 18 до 35 років, так і добровільну для осіб старше 35 років. Принцип роботи накопичувальної системи пенсійного забезпечення: частина внесків до пенсійної системи накопичується у Накопичувальному фонді і обліковується на пенсійних рахунках громадян, які сплачуватимуть такі внески. З одного боку, кошти, які накопичуватимуться на пенсійних рахунках громадян, будуть їхньою власністю. Цими коштами громадянин зможе скористуватись при досягненні пенсійного віку або у випадках, передбачених законодавством (інвалідність, переїзд на постійне місце проживання за кордон). З іншого боку, — ці кошти будуть інвестуватися в економіку України з метою отримання інвестиційного доходу. Ставка внесків у динаміці буде поступово збільшуватись на 1 % щорічно, починаючи з 2 % до 7%, при цьому перерозподіл пенсійних внесків буде здійснений між роботодавцем і застрахованою особою. Попри той факт, що наразі концепція та параметри другого рівня активно обговорюються серед профільних державних установ, науковців, представників влади та учасників ринку страхування, більшість становлять ті, які вважають, що Україна є останньою країною в світі, яка йде в пастку накопичувальної системи [10; 16]. Але кінцевим бенефіціаром пенсійної реформи є громадянин України, тому актуальним питанням постає виділення основних переваг пенсійної реформи другого рівня: успадкування накопичених пенсійних заощаджень; повне або часткове використання коштів до настання пенсійного віку у разі критичних життєвих ситуацій (оплата освіти дітей, придбання нерухомого майна); допуск на другий рівень НПФ, який визначений національним законодавством [10];

- третій рівень — це система недержавного пенсійного забезпечення, основу якого становлять недержавні пенсійні фонди (НПФ), куди входять усі бажаючі, які хочуть отримувати додаткові виплати до пенсії і добровільно перераховують до фонду внески.

Державну політику з питань пенсійного забезпечення для осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, реалізує ПФУ, забезпечуючи своєчасну і в повному обсязі виплату пенсій таких видів [2, ст. 9; 3]: пенсії за віком; пенсії по інвалідності; пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Як видно з табл. 3, обсяг усіх видатків ПФУ у 2020 р. становили 479 343,3 млн грн, що на 2,1 % менше встановленого плану проти 435 942,3 млн грн, що на 0,6 % менше 2019 р. Здійснення пенсійних виплат у 2020 р. з власних доходів складає 68,7 % проти 69,5 % у 2019 р., а за кошти державного бюджету 31,3 % проти 30,5 % відповідно. Обсяги пенсійних виплат у структурі видатків бюджету ПФУ у 2020 р. становили 97,9 % проти 93,1 % у 2019 р., що на 4,8 % більше до попереднього року. А частка адміністративних видатків та погашення позик минулого року, навпаки, за період розповсюдження пандемії скоротилися на 0,1 % та 0,9 %. Окрім цього запровадження у 2020 р. на фоні розповсюдження пандемії одноразові допомоги з Фонду боротьби з COVID-19 у сумі 1000 грн, які призначалися особам, розмір пенсійної виплати яких станом на 01.04.2020 не перевищував 5 тис. грн та нові одноразові надбавки до пенсії (як приклад, виплата 2,4 тис. грн пенсіонерам, які одержували станом на 01.03.2019 р. мінімальну пенсію за віком), відбувалося без огляду на фінансові можливості держави, що дає привід до запровадження накопичувальної системи.

Таблиця 3. Видатки ПФУ за 2018—2020 рр.

Специфікація видатків ПФУ	2018	2019				2020			
	факт, млн грн	план, млн грн	факт, млн грн	% викон.	пит. вага	план, млн грн	факт, млн грн	% викон.	пит. вага
Видатки разом, у т. ч.:	358 604,6	438 603,8	435 942,3	99,4	100	489 610,6	479 343,3	97,9	100
виплата та доставка пенсій та допомог	35 311,9	417 162,9	414 511,5	99,1	93,1	474 892,6	469 304,1	99,9	97,9
пенсійні виплати з власних доходів	259 166,7	303 492,9	303 106,0	99,9	69,5	338 849,5	329 500,2	97,2	68,7
пенсійні виплати з коштів державного бюджету	99 437,9	135 110,9	132 836,3	98,3	30,5	150 761,1	149 843,1	99,4	31,3
погашення позик минулого року	0	4 755,5	4 755,5	100	1,1	1 148,4	1 148,4	100	0,2
відшкодування витрат АТ «Укрпошта» за доставку пенсійних виплат	0	500	500	100	0,1	0	0	0	0
адміністративні видатки	5 493,1	5 349,8	5 339,9	99,8	1,2	5 290,1	5 287,7	100,0	1,1
одноразова допомога з фонду боротьби з COVID-19	0	0	0	0	0	8 279,5	3 602,9	43,5	0,8

Джерело: за даними [3].

Головні проблеми та рекомендації. За аналізований період спостерігається скорочення видатків бюджету ПФУ та обсягів погашення позик минулого року на фоні збільшення видатків для одержувачів пенсійних виплат. Рекомендовано прописати комплексну стратегію щодо реформування пенсійної системи для того, щоб державою були створені економічні умови і гарантії для формування, довгострокового зберігання накопичувальних заощаджень та захисту їх від знецінення.

Слід відмітити той факт, що за останні роки у всьому світі спостерігається щораз більший інтерес до схем, формування сум та виплат пенсій у рамках питання платоспроможності пенсійних систем. У даному контексті в міжнародній практиці відокремлюють сім видів пенсійних схем соціального страхування [4]: схеми із визначеними внесками (DC) — пенсійні виплати, визначаються виключно з накопичувальних рахунків внесків, які скопилися у процесі трудового життя; схеми, що управляються недержавними установами; схеми умовно визначених внесків (NDC) на індивідуальних рахунках, які гарантують мінімальну суму до сплати при виході на пенсію, тобто солідарна система; схеми, що управляються сектором державного управління; схеми визначених виплат (DB) — визначаються за допомогою формули або в поєднанні з гарантованою мінімальною сумою, що підлягає виплаті при виході на пенсію; схеми, які поєднують характеристики пенсійних схем DC та DB; схеми, що адмініструються автономним пенсійним фондом, фінансовою корпорацією.

Зазначимо, що проведений моніторинг діяльності вітчизняної солідарної системи (ПФУ) та системи недержавного пенсійного забезпечення (НПФ) (табл. 4) свідчить, що на фоні скорочення чисельності пенсіонерів за аналізований період на 390,7 тис. осіб спостерігається тенденція зрос-

Таблиця 4. Співставлення діяльності ПФУ та НПФ: 2018—2020 рр.

Показники	2018	2019	2020
Чисельність пенсіонерів, тис. осіб	11 725,4	11 470,4	11 334,7
з них:			
Загальна кількість пенсіонерів ПФУ, які одержують виплати через банківські установи, тис. осіб	7 024,5	7 190,5	7 488,6
% тих, хто отримує пенсійні виплати, від усього населення	27,7	27,2	27,1
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	843,2	858,4	878,3
Учасники НПФ, які отримують пенсійні виплати, тис. осіб	79,4	81,9	84,9
% тих, хто отримує пенсійні виплати, від усього населення	0,2	0,2	0,2

Джерело: за даними [3; 25—26].

тання кількості учасників державного пенсійного забезпечення стосовно наявного населення (від 16,6 % до 17,9 %) і відсутність динаміки у секторі недержавного пенсійного забезпечення, де роль останнього незначна (0,2 % населення).

Отже, в українському суспільстві державне пенсійне забезпечення на сьогодні переважає. НПФ також має свою стабільну аудиторію в суспільстві, що є позитивним показником для країни зі структурною трансформацією економіки, але його роль мала.

За статистичними даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [26], у Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 63 НПФ, але фінансові дані доступні по 56 НПФ, з яких 3 корпоративних, 6 професійних та 47 відкритих. Загальна чиста вартість активів усіх НПФ станом на 2020 р. становить 3563,7 млн грн. Найбільшу доходність серед НПФ показали ті фонди, які мають у портфелі фінансові інструменти, номіновані в іноземній валюті (доларах США і Євро) та банківські метали, лідерами з них є «ФріФлайт», «Європа» та «ВСІ» — їх доходність складає від 18,89 до 21,33 % [26].

Таблиця 5. Характеристика НПФ України у 2020 р.

№ п/п	НПФ	Кількість учасників (осіб)	Чиста вартість активів, грн.	Сума активів на 1 учасника, грн.
<i>Високі позиції за пріоритетністю для майбутніх пенсіонерів</i>				
1	«Магістраль»	326 449	53 188 533,15	162,93
2	«Європа»	133 664	34 824 222,85	260,54
3	«Емерит-Україна»	70 011	206 036 789,88	2 942,92
4	«ОТП Пенсія»	56 726	245 255 338,58	4 323,51
5	«ВСІ»	55 061	78 926 199,45	1 433,43
<i>Середні позиції за пріоритетністю для майбутніх пенсіонерів</i>				
29	«Гарант-пенсія»	1 349	1 325 975,33	982,93
30	«Соціальні гарантії»	1 190	10 171 644,27	8 547,60
31	«Взаємодопомога»	1 039	3 766 074,94	3 624,71
32	«Хлібний»	1 010	37 334,41	36,96
33	«Гірничо-металургійний ППФ»	925	904 758,77	978,12
<i>Найнижчі позиції за пріоритетністю для майбутніх пенсіонерів</i>				
50	«Українська пенсійна фундація»	23	330 444,55	14 367,15
51	«Турбота»	20	430 726,01	21 536,30
52	«Ініціатива»	13	159 961,01	12 304,69
53	«Кремільн»	9	204 497,09	22 721,90
54	«Стірол»	1	934,86	934,86

Джерело: за даними [26].

Важливо зазначити, що станом на 2020 р. система НПФ обслуговувала 881,5 тис. осіб. Найбільша кількість майбутніх пенсіонерів припадає на НПФ «Магістраль» (326,4 тис. осіб), а найменша на НПФ «Стірол» (1 особа), див. табл. 5.

Щоб отримати уявлення про систему недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ), пропонуємо розглянути її основні показники, до яких

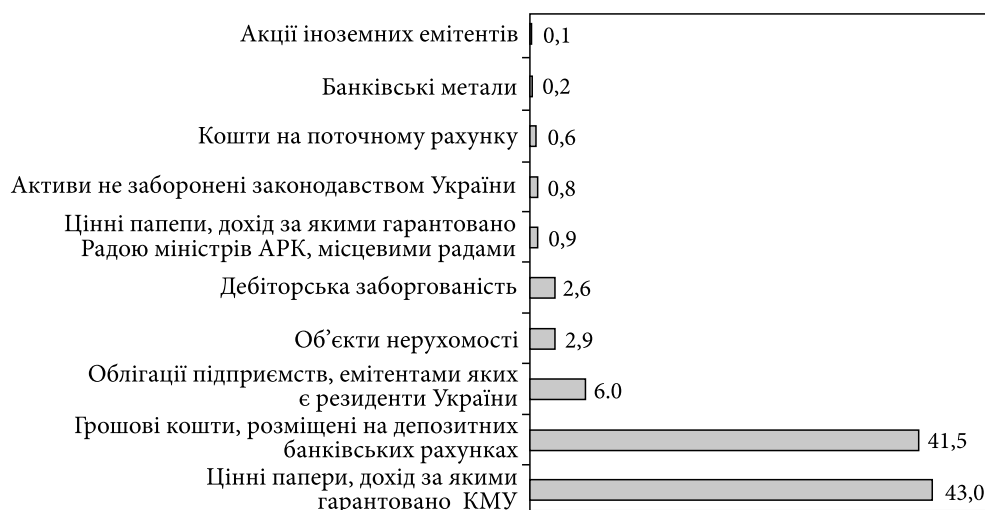

Рис. 2. Розподіл пенсійних активів за видами, 2020 р.

Джерело: за даними [27].

Таблиця 6. Топ-10 НПФ по виплатах та внесках учасників фондів станом на 2020 р.

№ п/п	Назва НПФ	Виплати, грн	№ п/п	Назва НПФ	Активи, грн
1	«НБУ»	758 394 940,05	1	«ОТП Пенсія»	26 600 530,27
2	«Укрексімбанк»	76 856 774,61	2	«Золота осінь»	25 137 967,58
3	«Емерит-країна»	61 064 547,41	3	«Фармацевтичний»	25 113 973,53
4	«Енергетиків України»	41 617 141,60	4	«ВСІ»	6 021 075,34
5	«ВСІ»	37 701 576,80	5	«ФріФлайт»	5 466 353,43
6	«ПриватФонд»	28 391 675,17	6	«»країна»	4 261 567,03
7	«»країна»	26 715 337,46	7	«Династія»	4 160 434,79
8	«Український пенсійний фонд»	22 197 179,36	8	«Соціальна перспектива»	2 664 028,04
9	«ОТП Пенсія»	21 304 990,84	9	«Столичний резерв»	2 441 841,41
10	«Соціальний стандарт»	15 581 036,69	10	«Соціальні гарантії»	2 366 618,00

Джерело: за даними [26].

відносять: пенсійні активи, пенсійні виплати та пенсійні внески. На рис. 2 представлено дані щодо пенсійних активів системи НПЗ.

На рис. 2 показано, що станом на 2020 р. найпоширенішими напрямами інвестиційних пенсійних активів є цінні папери, дохід за якими гарантовано КМУ (43,0 %) та грошові кошти, які розміщені на депозитних банківських рахунках, а найменш поширеними — акції іноземних емітентів (0,1 %) та банківські метали (0,2%). Облігації підприємств становлять лише 6 % активів, що говорить про низьку активність НПФ на ринку прямих інвестицій. Натомість велика питома вага цінних паперів, дохід за яким гарантовано КМУ, створює додатковий тиск на бюджет країни. Отже, інвестиційна функція НПФ не виконується.

У табл. 6 згруповані дані щодо виплат та внесків НПФ станом на 2020 р. Так, упродовж 2020 р. 47 НПФ виплатили своїм учасникам від 534,99 до 758 940,05 грн. Лідерами по виплатах були корпоративні НПФ, а саме НБУ та Укрексімбанк. Також протягом 2020 р. НПФ отримали внески від 20 відкритих НПФ, загальна сума яких склала 111,436 млн грн (інформація щодо корпоративних та професійних фондів у відкритому доступі відсутня). Найбільша сума внесків склала у НПФ «ОТП Пенсія», «Золота осінь» та «Фармацевтичний».

Слід зауважити, що основною метою пенсійних активів є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткового доходу до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та залучення додаткових ресурсів в інвестування національної економіки [27—29]. Отже, точкою розвитку недержавних пенсійних фондів, що становлять третій рівень пенсійної системи, є ЗУ № 1057 [4], функція яких полягає у забезпеченні додаткових пенсій особам похилого віку для досягнення гідного рівня життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз показав, що у системі соціального страхування існує загальнообов'язкове державне соціальне страхування, зокрема пенсійне на базі створеної трирівневої моделі, яка була розроблена на фоні реформування пенсійного забезпечення. На сьогодні концепція трирівневої моделі передбачає солідарну систему державного пенсійного страхування (І рівень) та недержавну пенсійну систему (ІІІ рівень), мета якої полягає у забезпеченні громадян додатковим доходом до солідарної системи для досягнення гідного рівня життя після виходу на пенсію. Доведено, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування при настанні страхового випадку гарантує людині рівень життя не нижче встановленого національного прожиткового мінімуму, а страхування недержавної сфери, яке є складовою трирівневої моделі, — гідний рівень життя. Постачальниками грошових виплат виступають державні та недержавні страхові фонди: Фонд соцстрахування, Фонд безробіття, Пенсійний фонд України та понад 60 недержавних пен-

сійних фондів. Аналіз видатків державних страхових Фондів засвідчив, що попри той факт, що фонди функціонують більш як 10 років, їх діяльність супроводжується організаційними недоліками і порушеннями у плануванні витратної частини бюджетів. Головними недоліками є: невиконання планових показників, незабезпечення контролю за цільовим використанням коштів із власного резерву, недостатність ресурсної спроможності. Разом з тим аналіз практики недержавного пенсійного забезпечення виявив низький рівень довіри серед українського населення до недержавних пенсійних фондів, про що свідчать невисокі загальні показники пенсійних активів, пенсійних виплат та пенсійних внесків. Така тенденція засвідчує про відсутність можливості недержавними пенсійними фондами на макрорівні забезпечити гідним рівнем життя осіб пенсійного віку за допомогою грошових виплат. Можна констатувати, що соціальне страхування функціонує на принципах розподільчої системи, яка застосовує страховий стаж і дохід працюючого населення для визначення права на отримання матеріального забезпечення та надання соціальних послуг на фоні відсутності інвестиційної стратегії щодо посилення інституційної спроможності. Отже, соціальне страхування в Україні спрямовано на забезпечення базового рівня життя економічно активного населення та пенсіонерів, при відсутності альтернативи одержувати додатковий дохід з інших джерел пенсійного забезпечення. Таким чином, надалі доцільно підтримувати державну солідарну систему, яка є пріоритетним напрямком державної соціальної політики та паралельно підвищувати рівень інформованості серед працюючого населення щодо переваг недержавного пенсійного забезпечення, яке формує портфель пенсійних активів з метою забезпечення гідного рівня життя майбутніх пенсіонерів.

Подальшу роботу рекомендовано направити на обґрунтування доцільності обов'язкової накопичувальної системи в умовах реалій України як з точки зору бенефіціарів, так і рівня матеріальної доплати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Закон України № 254к / 96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2022).
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 30.12.2021).
3. Звіт про результати аналізу системи загальнообов'язкового державного пенсійного і соціального страхування та соціального захисту населення. *Рахункова Палата*. № 15-4 від 13.07.2021. 499 с.
4. Леванда О. Соціальне страхування у країнах світу та перспективи для України. *Бізнес Інформ*. 2021. № 10. С. 194—200. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-10-194-200>
5. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 30.12.2021).

6. Видатки зведеного бюджету України. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/>
7. Chetty R., Finkelstein A. Social Insurance: Connecting Theory to Data. *Handbook of Public Economics*. 2013. Vol. 5. P. 111—193. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53759-1.00003-0>
8. Ståhl Ch., Karlsson A., Sandqvist J., Hensing G., Brouwer S. Social insurance literacy: a scoping review on how to define and measure it. *Disability and Rehabilitation*. 2021. Vol. 43(12). P. 1776—1785. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09638288.2019.167211>
9. Сариогло В. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях. / НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. 2021. С. 182—193. URL: <https://www.idss.org.ua/arhiv/microdata.pdf>
10. Пенсійна реформа. Накопичувальна система — чи є альтернатива? Київський інститут стратегічного аналізу та реформ «КІСАР». Київ, 2021. <https://idss.org.ua/index>
11. Новіков В., Карягін Ю., Гвелесіані А. Динаміка, структура та проблеми інвестування в соціальну інфраструктуру. / НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи; Ін-т укр.-польськ. співпраці; Вища школа туризму та іноземних мов у Варшаві. Київ-Варшава, 2021. 100 с. <https://www.idss.org.ua/arhiv/dynamics.pdf>
12. Креховецька Л. Використання досвіду зарубіжних країн у створенні тривірневої пенсійної системи України. *Демографія та соціальна економіка*. № 2 (14). 2010. С. 123—130. URL: <https://dse.org.ua/arhiv/14/13.pdf>
13. Федина В. Недержавне пенсійне забезпечення в контексті історії. *Збірник наук. праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України*. 2010. № 2. 18 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/doc/1208/1/1165_IR.PDF
14. Augusztinovics M. Pension systems and reforms in the transition economies. *Economic Survey of Europe*. 1999. No. 3. Chapter 4. P. 89—114. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/ead/pub/993/993_4.pdf
15. Goralska H. Funding of Social Benefits and the Social Service System in Ukraine. *Eastern European Economics*. 2000. Vol. 38 (2). P. 24—46. URL: <https://www.jstor.org/stable/4380214>
16. Поліщук Р. Проблематика фінансового правового регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Вип. 1 (49). URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/233155>
17. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.12.2021).
18. Історія виникнення і розвитку соціального страхування. URL: <http://www.fssu.gov.ua/0/fse/control/main/uk/publish/article/947780;jsessionid=1D5C341E2835F6386D7B3158C718961E> (дата звернення: 30.12.2021).
19. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-14#Text> (дата звернення: 08.01.2022).
20. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (дата звернення: 30.12.2021).
21. Про реєстр. Пенсійний Фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2797-pro-reyestr/> (дата звернення: 30.12.2021).
22. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-19#Text> (дата звернення 30.12.2021).

23. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи. Розпорядження КМУ № 1224-р від 14.10.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1224-2009-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.01.2022).
24. Діяльність Фонду. Фонд соціального страхування України. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=968820>
25. Статистика. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/32610-rozpodil-bankiv-uprovnovazhenyh-na-zdijsnennya-pensijnoyi-vyplaty-za-chyselnistyupensioneriv-stantom-na-01-01-2018-roku/>
26. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів у 2020 році. Українська асоціація адміністраторів пенсійних фондів. URL: https://uaapf.com/index.php?option=com_content&view=article&id=472:-----2020--&catid=1:2009-09-24-10-44-06&Itemid=2
27. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. 2020. 15 с. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5> (станом на 31.03.2020).
28. Основні засади функціонування системи НПЗ. Корпоративний Недержавний Пенсійний Фонд Національного Банку України. Національний Банк України. 2020. URL: https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/osnovni_zasady_funktsionuvannia_systemy_npz.html (станом на 30.12.2021).
29. Чугунов І., Насібова О. Фінанси пенсійного забезпечення. Київ: КНТЕУ, 2017. 248 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjExMzA=/22b518683498c0042c3c8e7d4f0c9695.pdf>

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine № 254k / 96-VR of June 28, 1996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine On Compulsory State Pension Insurance № 1058-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> [in Ukrainian].
3. Report on the results of the analysis of the system of compulsory state pension and social insurance and social protection of the population: *Accounting Chamber* № 15-4 dated 13.07.2021. 499 p. [in Ukrainian].
4. Levanda, O. (2021). Social insurance in the countries of the world and prospects for Ukraine. *Business Inform*, № 10, 194-200. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-10-194-200> [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine On non-state pension provision № 1057-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> [in Ukrainian].
6. Expenditures of the consolidated budget of Ukraine. Ministry of Finance. <https://index.minfin.com.ua/en/finance/budget/cons/expense> [in Ukrainian].
7. Chetty, R., & Finkelstein, A. (2013). Social Insurance: Connecting Theory to Data. *Handbook of Public Economics*, vol. 5, 111-193. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53759-1.00003-0>
8. Ståhl, Ch., Karlsson, A., Sandqvist, J., Hensing, G., & Brouwer, S. (2021). Social insurance literacy: a scoping review on how to define and measure it. *Disability and Rehabilitation*, Vol. 43 (12), 1776-1785. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09638288.2019.167211>
9. Sarioglo, I. (2021). Microdata in socio-economic research. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine. P. 182-193. <https://www.idss.org.ua/arhiv/microdata.pdf> [in Ukrainian].
10. Pension reform. Accumulative system - is there an alternative? Webinar: Kyiv. Institute for Strategic Analysis and Reforms «KISAR». Kyiv, Dec.17, 2021. <https://idss.org.ua/index> [in Ukrainian].

11. Novikov, V., Karyagin, Y., & Gvelesiane, A. (2021). Dynamics, structure and problems of investing in social infrastructure. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine; Institute of Ukrainian-Polish cooperation; Higher schools tourism and other languages in Warsaw. Kyiv-Warsaw. 100 p. <https://www.idss.org.ua/arhiv/dynamics.pdf> [in Ukrainian].
12. Krekhovecka, L. (2010). Using the experience of foreign countries in creating the three-level pension system in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 2 (14). 123-130. <https://dse.org.ua/arhive/14/13.pdf> [in Ukrainian].
13. Fedina, V. (2010). Non-state pension provision in the context of history. Collection of scientific works of the National University of State Tax Service of Ukraine. *Electronic scientific publication*, № 2. Irpin. 18 p. http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/doc/1208/1/1165_IR.PDF [in Ukrainian].
14. Augusztinovics, M. (1999). Pension systems and reforms in the transition economies. *Economic Survey of Europe*, 3. Chapter 4, 89-114. https://unece.org/fileadmin/DAM/ead/pub/993/993_4.pdf
15. Goralska, H. (2000). Funding of Social Benefits and the Social Service System in Ukraine. *Eastern European Economics*, 38 (2), 24-46. <https://www.jstor.org/stable/4380214> [in Ukrainian].
16. Polishchuk, R. (2021). Problems of financial and legal regulation of non-state pension funds. *Bulletin of NTUU «KPI». Political. Science. Sociology. Right*, 1 (49). <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/233155> [in Ukrainian].
17. Fundamentals of the legislation of Ukraine on compulsory state social insurance. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. History of the origin and development of social insurance. Social Insurance Fund of Ukraine. <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/en/publish/article/947780;jsessionid=1D5C341E2835F6386D7B3158C718961E> [in Ukrainian].
19. Law of Ukraine On Compulsory State Social Insurance in Connection with Temporary Disability and Expenses Due to Burial № 2240-III (2001). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-14#Text> [in Ukrainian].
20. Law of Ukraine On the collection and accounting of a single contribution to the obligatory state social insurance № 2464-VI (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> [in Ukrainian].
21. About the register. Pension Fund of Ukraine. <https://www.pfu.gov.ua/2797-pro-reyestr/> [in Ukrainian].
22. Law of Ukraine On Amendments to the Law of Ukraine «On Compulsory State Social Insurance to Ensure the Activities of Social Insurance Funds in the Period of Reorganization» № 736-VIII(2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-19#Text> [in Ukrainian].
23. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1224-r of 14.10.2009. On approval of the Concept of further pension reform. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1224-2009-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
24. Activities of the Foundation. Social Insurance Fund of Ukraine. <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=968820> [in Ukrainian].
25. Statistics. Pension Fund of Ukraine. <https://www.pfu.gov.ua/32610-rozpodil-bankiv-upovnovazhenyh-na-zdijsnennya-pensijnoyi-vyplaty-za-chyselnistyu-pensioneriv-standom-na-01-01-2018-roku/> [in Ukrainian].
26. Analysis of the activities of private pension funds in 2020. Ukrainian Association of Pension Fund Administrators. https://uaapf.com/index.php?option=com_content&view=article&id=472:-----2020--&catid=1:2009-09-24-10-44-06&Itemid=2 [in Ukrainian].
27. Results of development of the non-state pension provision system (2020). National Commission on Securities and Stock Market. 15 p. https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_I_kv%202020.pdf [in Ukrainian].

28. Basic principles of operation of the refinery system (2022). Corporate Non-State Pension Fund of the National Bank of Ukraine. National Bank of Ukraine. https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/osnovni_zasady_funktsionuvannia_systemy_npz.html [in Ukrainian].
29. Chugunov, I., & Nasibova, O. (2017). Finances of pension provision. Kyiv, 248 p. <https://knute.edu.ua/file/MjExMzA=/22b518683498c0042c3c8e7d4f0c9695.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.01.2022.

O. M. Levanda, PhD (Economics), Junior Researcher
Research Center for Industrial Development Problems of the NAS of Ukraine
61166, Ukraine, Kharkiv, lane Inzhenerny 1A
E-mail: helenlevanda@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6945-8640

PROBLEMAL ASPECTS OF SOCIAL INSURANCE IN UKRAINE REGARDING LIFETIME RISKS

Social insurance implements a mechanism to strike a balance between national work ethic and mandatory care for retirees and those who are unable to work through social programs that support total consumption spending. Most studies focus on compulsory state social insurance, therefore, it is relevant to study the social insurance system from the perspective of state and non-state insurance throughout life. The purpose of the study is to identify problematic aspects and to investigate the current mechanism of social and pension insurance against social risks. The scientific novelty consists in providing analytical support for identifying the features and problematic aspects of the functioning of social insurance in Ukraine, which, unlike the existing one, involves an analysis of the legal framework, statistical indicators in the context of the national institutional environment and the development of proposals to overcome problematic aspects in the field of social insurance throughout life. The research methodology is based on the following methods: analysis, synthesis, systematization and statistical analysis. The analysis of the study covers the period of the Covid-19 crisis and the pandemic era, which allows us to assess the potential of public administration in the event of unforeseen situations and economic downturns. Based on the results obtained, it is revealed that the main feature of state social insurance is the assistance earned by citizens through the payment of insurance premiums in the course of labor activity in exchange for the right to receive protection from social risks. At the same time, the assessment of the state costs part of the budgets of state insurance funds reveals shortcomings in the activities on non-fulfillment of planned indicators, failure to control the targeted use of funds from own reserves and lack of resource capacity. The analysis of social insurance with point of view a system of private pension provision on the main indicators of funds reveal a low development of investment processes, which requires the introduction of measures to spread public awareness of non-state pension insurance. The results of the study can be used by the Government to strengthen social insurance aimed at improving the quality of life of the population. In particular, pay more attention to the need to increase the financial awareness of citizens by providing them with financial information about retirement savings and options to increase their income levels at retirement age.

Keywords: risks, policyholder, pension reform, standard of living, institutional environment.

Cite: Krimer, B. O. (2022). Posluhy z dohliadu za dytynoiu yak skladova simeinoi polityky u velykomu misti [Childcare Facilities as a Component of Family Policy in a Big City]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (48), 78-94. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.078>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.02.078>

УДК 314.37

JEL Classification: J13, J18

Б. О. КРИМЕР, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2103-6622

Scopus ID: 57190216225

ПОСЛУГИ З ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ ЯК СКЛАДОВА СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ У ВЕЛИКОМУ МІСТІ

Пошук балансу між зайнятістю та сімейним життям у наш час є значним викликом для сімей з дітьми, а відтак й одним з головних питань сімейної політики, надзвичайно актуальним для великих міст. Доступність якісного догляду за дітьми, особливо для дітей віком до 3 років, має вирішальне значення для участі батьків на ринку праці, зменшує ризики бідності для сімей з дітьми та має позитивний вплив на народжуваність. Ця робота виконана в руслі викладеної у попередніх публікаціях ідеї про виняткову важливість сфери послуг з догляду за дитиною в умовах сучасних великих міст й в контексті подібності процесів народжуваності у великих містах України та у великих містах інших країн Європи. Метою публікації є аналіз сфери послуг з догляду за дитиною в розвинених країнах і в Україні, визначення основних проблем розвитку та пошук шляхів удосконалення сімейної політики України на рівні великих міст через вивчення розвитку сфери дошкільних закладів в інших країнах та містах. У статті використано методи наукового дослідження: порівняння, аналізу, узагальнення та індукції, залучено елементи графічного аналізу. Вивчення сімейної політики розвинених країн, її ефективності й можливості застосування в Україні здійснено за допомогою історичної аналогії та системного підходу, для формулювання висновків — абстрактно-логічного методу. Новизна полягає у вивченні функціонування сфери послуг з догляду

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

за дитиною в контексті демографічного розвитку великих міст, та у формулюванні бачення розвитку сімейної політики України в цьому контексті й на основі вивчення досвіду реалізації сімейної політики в країнах Європи, зокрема у великих містах.

У великих містах України, на тлі відносно низького охоплення послугами з догляду за дитиною, гострою залишається проблема перевантаження дошкільних закладів. Охоплення дітей дошкільними закладами в Україні помітно нижче ніж у більшості країн Європи, особливо щодо дітей віком до двох років, де відсутня помітна динаміка до зростання. Актуальними проблемами у великих містах є низький рівень якості послуг з догляду за дитиною, незручність для батьків та низький рівень оплати персоналу. Серед корисного досвіду розвитку сімейної політики у великих містах розвинених країн слід виділити: сприяння збільшенню кількості доступних місць у дошкільних закладах (зокрема, для дітей віком до трьох років), цільова фінансова підтримка або зниження податкового навантаження для сімей з дітьми при використанні послуг з догляду за дитиною, більш широка підтримка вразливих груп сімей із дітьми, розвиток сфери індивідуального догляду за дітьми. Важливим є комплексність сімейної політики — поєднання розвитку сфери дошкільних закладів з іншими інструментами матеріальної підтримки та сприяння зайнятості батьків, а також із просування практичної гендерної рівності та подолання «подвійного навантаження» для працюючих матерів.

Ключові слова: сімейна політики, дошкільні заклади, великі міста, народжуваність.

Постановка проблеми та актуальність. Сучасне велике місто — це не тільки локація для проживання значної частки населення країни, а й місце особливого перебігу демографічних процесів, де виникають й поширюються нові тенденції, з'являється потреба шукати відповіді на нові запитання й виклики. Дослідження демографічного розвитку великих міст України дало змогу сформулювати особливості відтворення населення цього типу поселення в умовах другого демографічного переходу, зокрема більш інтенсивне постаріння материнства, поширення позашлюбної народжуваності, поширення вразливості однобатьківських та багатодітних сімей, що обумовлює загострення проблем поєднання народження дитини та зайнятості.

Важливість питання пошуку балансу між зайнятістю та сімейним життям, народженням дитини в наш час є одним з головних питань сімейної політики, особливо актуальних для великих міст. Можливість сприяти працюючим батькам, сприяти покращенню середовища для народження дитини, мати певний вплив на прийняття рішення про народження дитини робить сферу послуг з догляду за дитиною вкрай важливою складовою сучасного розвитку сімейної політики.

Тривалий розвиток сімейної політики в країнах Європи уможливив сформувати інструментарій підтримки сімей з дітьми як на національному рівні, так і на рівні великих міст, та отримати досвід з реалізації цих інструментів. А подібність демографічної поведінки населення великих міст України до містян розвинених країн Європи дозволяє бачити перспективу в пошуку шляхів удосконалення сімейної політики саме в закордонних напрацюваннях, адаптованих під наші реалії.

Сучасна російсько-українська війна, очевидно, матиме значний негативний вплив на демографічний і на соціально-економічний розвиток країни. Демографічні втрати та інфраструктурні руйнування в певний момент спонукатимуть до інтенсифікації зусиль щодо «пом'якшення» негативних наслідків, й інструменти сімейної політики можуть відіграти свою роль у покращенні соціально-економічного середовища батьків з дітьми та відобразитись у зменшенні убутку населення. Нерівномірність втрат за регіонами розширює необхідність більш широкої регіональної диференціації сімейної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інструментарій сімейної політики загалом та сфери послуг з догляду за дитиною зокрема науковці різних країн досліджують уже досить тривалий час. У роботах Г. Неер (G. Neyer), Т. Соботки (T. Sobotka), О. Тевенона (O. Thévenon) аналізується як сімейна політика в комплексі, так й окремі її інструменти, вивчається «пронаталістська» ефективність їх застосування та стверджується, узагальнюючи, що сімейна політика може мати незначний позитивний вплив на народжуваність. Наприклад, незначний позитивний вплив розвитку сфери раннього догляду за дітьми на народжуваність фіксувався Г. Неер для таких країн, як Німеччина та Норвегія ще в публікації від 2003 р. [1]. Більш сучасні дослідження переважно підтверджують цю тезу. Т. Соботка зазначає, що високоякісний та доступний державний догляд за дітьми, особливо для дітей віком до 3 років, має вирішальне значення з точки зору поєднання зайнятості батьків з народженням дітей, а також може мати позитивний вплив на прийняття рішення про народження дитини [2]. О. Тевенон стверджує, що корисними складовими сімейної політики щодо поєднання зайнятості й народження дитини є забезпечення часу, який батьки витратять на догляд та навчання своїх дітей, та доступність формального догляду за дітьми й дошкільної освіти [3]. Важливо зауважити, що система дошкільних закладів сприймається як інструмент упередження бідності, оскільки зайнятість обох батьків зменшує рівень бідності, що позитивно впливає на добробут і розвиток дитини. Показники охоплення та тривалості догляду за дитиною досить сильно відрізняються в різних країнах, проте існує згода про значну цінність дошкільних закладів для сімейної політики.

У сучасних дослідженнях також є підтвердження важливості форми розселення при вивченні впливу дошкільних закладів на народжуваність та ринок праці. Зокрема, наголошено на важливості великих міст. Опубліковане в 2022 р. дослідження впливу реформ сфери послуг з догляду за дитиною на участь жінок на ринку праці в Німеччині, проведене Ф. Нейберг (F. Neuberger), Т. Рюттенауер (T. Rüttenauer) та М. Буярд (M. Bujard) на основі даних усіх регіонів Німеччини з 2007 по 2017 рік, виявило позитивний вплив охоплення дітей дошкільними закладами на показники участі

жінок на ринку праці, який має помітну залежність від рівня урбанізації регіону. Виявлено, що зростання охоплення дітей віком до двох років сприяє зростанню участі жінок на ринку праці й більш сильний вплив спостерігається у Західній Німеччині та в міських поселеннях країни. Крім того, охоплення дітей віком від 3 до 5 років пов'язується з більш активною участю жінок на ринку праці у Західній Німеччині, у сільській місцевості та, найбільш сильно, у великих містах-метрополісах країни [4].

Більш опосередковано особливу важливість дошкільних закладів у сімейній політиці великих міст можна засвідчити через різну реакцію окремих груп жінок на сімейну політику залежно від їх світогляду (зокрема, потреби в активній зайнятості, поєднаній з материнством), який можна асоціювати з світоглядом, більш поширеним у великих містах. У дослідженні М. Дейтер (M. Deiters), Г. Неєр (G. Neyer) та Г. Андерсона (G. Andersson), опублікованому в 2019 р., виявлено, що поширення можливостей для нічної зайнятості в Німеччині (наприклад, розвиток дошкільних закладів) пов'язаний з більш високою ймовірністю перших народжень для жінок, які вважають догляд за дитиною необхідною умовою народження дитини та хочуть поєднувати роботу та сім'ю і не виступають проти працевлаштування матері. Навпаки, для жінок, котрі хочуть зосередитися на сім'ї, а також для тих, хто не впевнений у бажанні працевлаштування матері, такого зв'язку не знайдено [5]. Результати підкреслюють важливість врахування ставлення до інструментів політики в оцінці впливу політики на дітородну поведінку. Саме це вказує на важливість світоглядних орієнтацій в потенційній ефективності сімейної політики, яка буде вищою тоді, коли орієнтованість інструментів збігатиметься з поглядами й очікуваннями населення.

Зв'язок охоплення дошкільними закладами дітей відповідного віку та рівня показника сумарної народжуваності простежується й за даними України: коефіцієнт кореляції Пірсона становить 0,722 за період 1990—2017 рр. (показник народжуваності узятий в наступний рік від показника охоплення) [6]. Побічно оцінити динаміку актуальності дошкільних закладів можна шляхом опитування студентської молоді Києва, проведеного співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, яке зафіксувало зростання необхідності саме в інструментах сприяння зайнятості батьків. Якщо в подібному опитуванні 2009 р. тільки 20 % респондентів зазначили важливість створення умов для поєднання зайнятості та народження дитини для прийняття рішення про народження дитини, то в опитуванні 2019 р. таких було вже 45 % [6].

Розвиток сфери послуг з догляду за дитиною саме в контексті формування сімейної політики великих міст не знайшов широкого висвітлення в науковій літературі, проте існує можливість аналізу через вивчення практики реалізації сімейної політики в окремих містах або ж узагальнюючі описи розвитку міст, що можуть включати дошкільні заклади. Зокрема,

становить інтерес дослідження «Євроміста: інклюзивні міста для усіх» («Eurocities: Inclusive Cities for All») 2020 р. щодо боротьби з дитячою бідністю у великих містах Європи, яке охопило 35 міст з сумарним населенням понад 30 мільйонів людей у 18 країнах Європи.

Мета роботи — проаналізувати особливості сфери послуг з догляду за дитиною, як компонента сімейної політики у великих містах, розглянути сучасні практики функціонування послуг з догляду за дитиною в розвинених країнах Європи та шляхи реформування, сформулювати висновки щодо вдосконалення сімейної політики України.

Новизна полягає у вивченні функціонування сфери послуг з догляду за дитиною в контексті демографічного розвитку великих міст та формулюванні бачення розвитку сімейної політики України в цьому контексті й на основі вивчення досвіду реалізації сімейної політики в країнах Європи.

Методи дослідження. У статті використано методи наукового дослідження: порівняння, аналізу, узагальнення та індукції, залучено елементи графічного аналізу. Вивчення сімейної політики розвинених країн, її ефективності й можливості застосування в Україні здійснено за допомогою історичної аналогії та системного підходу, для формулювання висновків залучено абстрактно-логічний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне бачення сімейної політики на рівні держав характеризується комплексністю й існуванням різних інструментів водночас. Підвищені ризики бідності сімей з дітьми зумовлюють необхідність інструментів матеріальної підтримки. Необхідність продуктивної зайнятості батьків визначає важливість послуг з догляду за дитиною та інших інструментів сприяння зайнятості — гнучкої системи відпусток, можливостей щодо неповної та гнучкої зайнятості. Необхідність додання нерівності в сферах сімейного життя та зайнятості передбачає поширення гендерної рівності. Важливими також є надання інформаційно-консультаційної підтримки батьків, створення зручної житлової інфраструктури, обладнання міських просторів, громадського транспорту тощо. Комплексне бачення національних систем сімейної політики віддзеркалюється в концепціях розвитку окремих міст. На національному і місцевому рівнях важлива роль у сімейній політиці належить розвитку послуг з догляду за дитиною. Важливість її підкреслюється витратністю сфери: країни ОЕСР витрачають у середньому трохи більше 0,7 % ВВП на дошкільну освіту та догляд за дітьми, з великими відмінностями поміж країнами. Більше 1 % ВВП витрачають Франція та усі країни Північної Європи [7].

Однією з найважливіших характеристик сфери послуг з догляду за дитиною є охоплення дітей послугами. Як наслідок розвитку цієї сфери, помітно зріс рівень охоплення такими послугами дітей віком від 0 до 2 років у багатьох країнах Європи. Попри певну конвергентність, цей показник

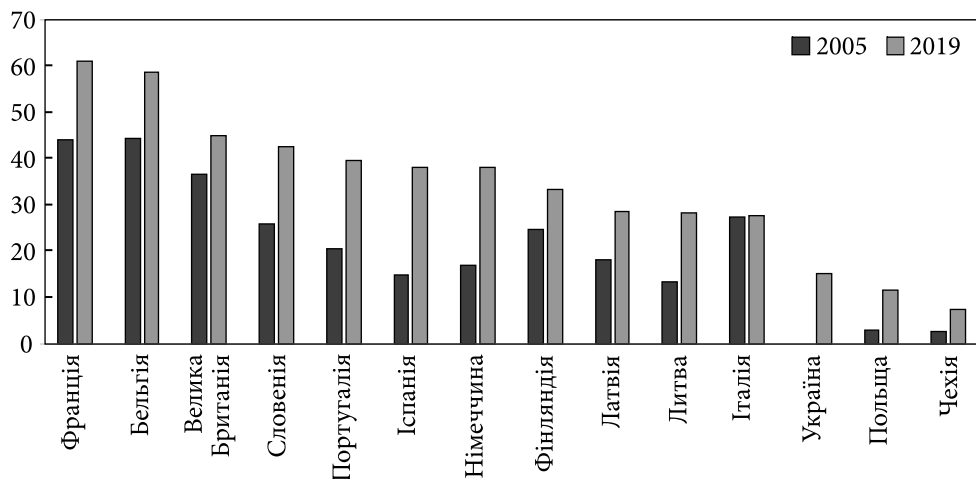

Рис 1. Охоплення дошкільними закладами дітей віком 0—2 роки у деяких країнах Європи, %

Джерело: складено на основі: OECD Family Database [7].

усе ще сильно відрізняється поміж розвиненими країнами. Зростання охоплення дошкільними закладами відбулось для дітей усіх вікових груп дошкільного віку, але якщо високий рівень охоплення дітей віком від 3 до 5 років мав місце в багатьох країнах уже декілька десятиліть тому, то зростання охоплення в наймолодших вікових групах є рисою саме сучасного розвитку сімейної політики.

За даними ОЕСР, загалом для країн організації 36 % дітей віком від 0 до 2 років залучено до системи дошкільних закладів, але рівень теж значно відрізняється поміж країнами: якщо у Чехії це менш ніж 10 %, то у Франції — понад 60 %. Високі показники охоплення традиційно мають місце у країнах Північної та Західної Європи (Данія, Норвегія, Бельгія, Нідерланди тощо), помітно нижчі у країнах Східної Європи (рис. 1). У низці країн Європи помітно значний приріст охоплення дітей віком від 0 до 2 років за останні десятиліття: у Німеччині, Іспанії, Литві, Польщі, де рівень охоплення зріс більш ніж удвічі.

Охоплення дошкільними закладами дітей віком від 3 до 5 років серед усіх країн ОЕСР становить 87 %, а в деяких країнах (Франція, Норвегія) наближається до 100 %. В Україні цей показник становить 77 % загалом для країни й 89 % у міських поселеннях, що можна вважати досить високим значенням, зокрема, на тлі низького рівня охоплення молодших дітей.

Україна, згідно з даними Державної служби статистики, має охоплення дошкільними закладами дітей віком від 0 до 2 років на рівні близько 20 %, що значно менше ніж у більшості країн Європи, проте, співставне з сусідніми країнами (як-от Польща чи Чехія). Принциповою відмінністю є

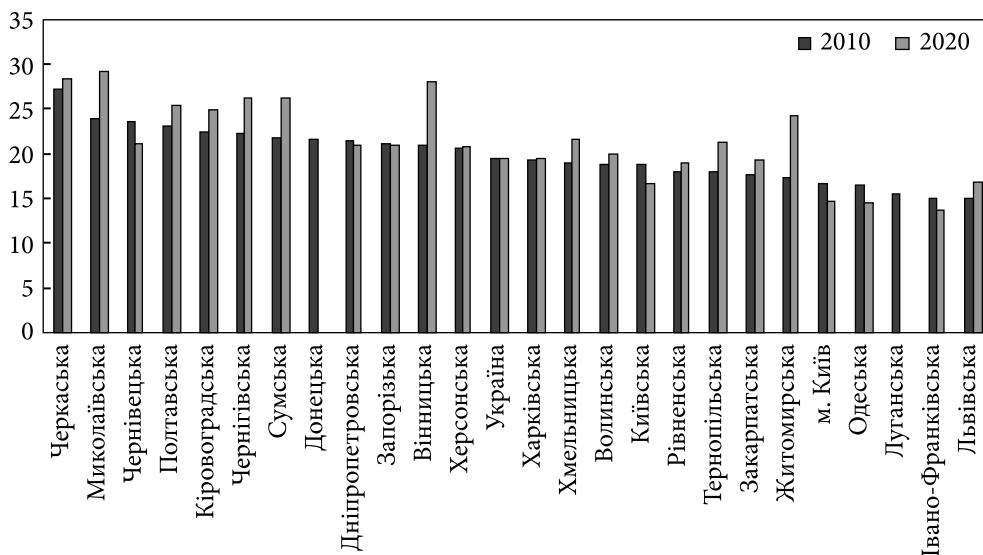

Рис 2. Охоплення дошкільними закладами дітей віком 0—2 роки у міських поселеннях за регіонами України в 2010 та 2020 роках, %

Джерело: складено на основі: Статистичний збірник «Дошкільна освіта в Україні в 2020 році» [8].

відсутність зростання цього показника в Україні. На відміну від більшості згаданих у тексті країн, охоплення дошкільними закладами дітей віком від 0 до 2 років у 2020 р. в Україні було на такому ж рівні, як в 2010 р.

Якщо поглянути на регіональний рівень, то при вищій актуальності сфери послуг з раннього догляду за дітьми для міських жителів, рівень охоплення такими послугами дітей у міських поселеннях не можна назвати достатнім, як і побачити позитивну динаміку за регіонами (рис. 2). Помітний приріст показника охоплення мав місце в кількох регіонах, проте виглядає це швидше як виняток. У той же час столиця й місто-метрополія Київ має один з найнижчих у країні рівнів охоплення дошкільними закладами дітей віком від 0 до 2 років та характеризується негативною динамікою цього показника.

Актуальність розвитку сфери дошкільних закладів для міських поселень України можна простежити за динамікою «навантаження» місць у дошкільних закладах (рис. 3). У міських поселеннях України перевантаження дошкільних закладів спостерігається впродовж тривалого часу й зберігається до сьогодні.

Помітною є тенденція до деякого розвантаження закладів дошкільної освіти, крім цього, скоротилась черга до них (на 72,1 % у 2019 р. проти 2014 р.).

Попри певне розвантаження дитячих садків і зростання охоплення, дошкільних закладів у містах України все ще значно менше від потреби в них,

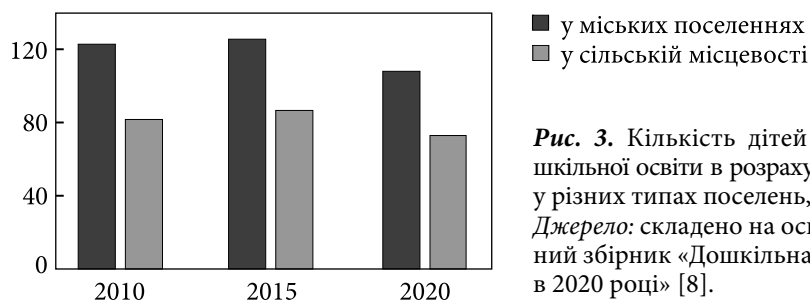

Рис. 3. Кількість дітей у закладах дошкільної освіти в розрахунку на 100 місць у різних типах поселень, Україна, осіб
Джерело: складено на основі: Статистичний збірник «Дошкільна освіта в Україні в 2020 році» [8].

що негативно відображається на економічних перспективах сімей з дітьми. Згідно з результатами опитування, проведеного Центром економічної стратегії в 2019 р., 53 % безробітних жінок-респондентів обрали догляд за дітьми та недоступність альтернативних варіантів догляду (дитячий садок, няня, родичі) серед причин своєї незайнятості, а 29 % вказали цей фактор як основну причину того, чому вони не можуть працювати [9].

Серед проблем сфери дошкільних закладів, характерних для багатьох розвинених країн світу, можна виділити високу вартість, що обмежує доступність, та недостатньо високу якість послуг. В Україні також має місце проблема низького рівня оплати праці працівників дошкільних закладів, що має безсумнівний негативний вплив на якість надання послуг з догляду за дитиною. Згідно даних Держстату, при середній заробітній платі в 10 497 грн у 2019 р., працівниці сфери освіти в Україні отримували усього 8135 грн (77 % від офіційного середнього рівня заробітної плати). При цьому мінімальні доходи працівниць сфери освіти були в Чернігівській області — 5981 грн. (57 % від офіційного середнього рівня). Дослідження умов праці працівниць та працівників дитячих дошкільних закладів, проведене Центром соціальних і трудових досліджень, підтверджує низький дохід у галузі, до чого додається високий стрес персоналу. Під час дослідження було питано 5009 працівниць та 23 працівників, переважно у містах (86 % опитаних мешкає у міських поселеннях). Половина опитаних отримує менше 5000 грн. на місяць. За таких низьких зарплат значна частка опитаних повідомила, що для їхнього робочого місця характерні: понаднормова робота (27 %), непередбачуваність робочого часу (31 %), робота у вихідні (20 %). Персонал дитсадків має надзвичайно високий рівень стресу на роботі [10].

Ще однією з проблем сфери дошкільних закладів у великих містах України є недостатня зручність відносно потреб сімей з дітьми. Вивчення зручності потребує окремих досліджень, проте деяку інформацію можна отримати з «дотичних» даних соціологічних досліджень. Так, опитування групи «Рейтинг» дає можливість порівняти задоволення населення рівнем надання послуг з догляду за дитиною за окремими містами.

За рівнем оцінки якості послуг у дитячих садках великі міста не виділяються високими значеннями, а подекуди відверто поступаються іншим містам. Так, у Дніпрі тільки 1 % респондентів оцінив на «відмінно» (5 за 5-бальною системою) якість послуг у дитячих садках міста і це є найгірший рівень серед усіх досліджених міст. В Одесі й Львові таку оцінку дали 3 % респондентів, у Києві — 4, у Харкові — 6 %. Лідером ж є Вінниця з 11 % оцінок на «відмінно». Подібна «картина» відкривається при розгляді сумарного результату відповідей «відмінно» та «добре»: 26 % у Одесі, 27 у Дніпрі, 32 у Києві, 37 у Львові й 41 % у Харкові — позитивну оцінку в усіх містах-метрополіях поставили менше половини опитуваних, у трьох з них — менше третини. Лідерами ж є такі міста, як Луцьк (54 % позитивних оцінок) й Вінниця (49 %). Натомість з дев'яти міст, де сума оцінок «погано» й «жахливо» перевищила 10 %, чотири — це саме міста-метрополії, а два з них (Одеса — 17 % та Львів — 14 %), очолюють цей «антирейтинг» [11]. Чи не усі наведені аспекти становища жителів у містах мають вплив на відчуття комфорту, щастя та ймовірність реалізувати власні дієтворні наміри.

Дослідження «Як покращення доступу до дитячих садків допоможе матерям на ринку праці» виділяє такі основні проблеми щодо зручності дошкільних закладів для батьків та інших сторін процесу в Україні: черга до садочка; розмір груп; якість виховання; висока вартість приватних садків; низька заробітна плата вихователів; завелике навантаження на вихователів; низька якість харчування, ремонту; зарегульованість процесу відкриття дитячого садка [12].

Послуги з догляду за дитиною, як складова сімейної політики, безумовно, є ширшим явищем, ніж система дошкільних закладів. Альтернативною дошкільним закладам формою послуг з догляду за дитиною є використання індивідуального догляду. Поширеним у розвинених країнах також є неформальний догляд (який зазвичай здійснюють родичі та близькі). Як і з багатьма іншими тематичними показниками, залучення такого догляду є вкрай відмінним поміж країнами. Серед дітей віком від 0 до 2 років у розвинених країнах рівень неформального догляду варіюється від 43 % в Угорщині до 1 % у країнах Північної Європи — Данії, Фінляндії та Швеції. Для дітей віком від 3 до 5 років показники коливаються від 49 % у Словенії до 0,2 % у Данії та Швеції, а для дітей віком від 6 до 12 років — від 39 % у Словенії до 0,2 % у Фінляндії. Це відображає, зокрема, наслідки «гарантій» північних країн щодо догляду за дітьми, які надають усім дітям законне право на місце у формальному догляді за дитиною з самого раннього віку, якщо їхні батьки побажають. Поширення неформального догляду може слугувати підставою для запровадження ініціатив, що матимуть на меті якось «легалізувати» цю працю, надати їй оплачуваного характеру. Українська програма «Муніципальна няня» теж може слугувати варіантом

залучення до офіційного ринку праці й оплачуваної діяльності, яку виконують бабусі та інші родичі щодо догляду за дитиною.

Запровадження програми надання грошової компенсації у випадку винаймання няні «Муніципальна няня» можна вважати прогресивною формою підтримки сфери догляду за дітьми, яка створює додаткові можливості для працюючих батьків, детінізації зайнятості та розвитку приватних закладів. Про затребуваність програми свідчить той факт, що восени 2020 р., через півтора роки після її запровадження, компенсацію за програмою отримували 34,6 тисячі осіб. Практика щодо компенсації батькам частини коштів, витрачених на послуги з догляду за дитиною, мала місце в інших країнах, зокрема, у Франції, де також існує сертифікація надавачів послуг няні. Окрім позитивного впливу на ринок праці та соціально-економічне становище батьків, було виявлено, що значна частка нянь насправді не має належної підготовки. У випадку розширення програми «Муніципальна няня» в Україні також можна припустити наявність ризику щодо якості послуг з догляду за дитиною.

Інструмент компенсації послуг няні для батьків більш доречно використовувати в поєднанні з іншими інструментами сімейної політики, оскільки спектр бажаних варіантів поєднання батьківства та зайнятості є достатньо широким. Важливо інвестувати у більш широкий комплекс заходів щодо поєднання виховання дітей та зайнятості — розширення мережі дошкільних закладів, відкриття ясельних груп для дітей до 3 років та ін., організацію дитячих кімнат, підвищення рівня навичок персоналу тощо. Є сенс дозволити поширити програму (окрім догляду) і на розвиток дитини — оплату спортивних та творчих занять, заходів з раннього розвитку тощо.

Сучасна фаза російсько-української війни формує диференційовані за регіонами виклики, що створює сенс у розширенні диференціації інструментів сімейної політики. Розвиток програми «Муніципальна няня» може мати особливу актуальність у регіонах, де помітну частину дошкільних закладів зруйновано внаслідок воєнних дій, оскільки дасть змогу більш оперативно забезпечити догляд за дітьми до відновлення інфраструктури.

Особливий інтерес для пошуку вдосконалення сімейної політики України становить вивчення шляхів реформування сімейної політики країн Європи, які відбувались останніми десятиліттями. Зокрема, реформа сфери послуг з догляду за дитиною проводилась у Німеччині від 2005 р. й в її основі було прагнення надати обом батькам можливості працювати рівною мірою. Відбулось збільшення державного фінансування дошкільних закладів, розширення доступності закладів з раннього догляду за дітьми, що відобразилось у зростанні охоплення дітей віком до двох років з 16,8 % у 2005 р. до 38 % у 2019 р. Паралельно запроваджено податкові знижки для батьків, які використовують послуги з догляду за дитиною (за умови, коли працює хоча б один із батьків), скорочено відпустку по догляду за дитиною

та додано «бонус для батька», зроблено кроки щодо збільшення якості послуг з догляду за дитиною [13]. Разом з охопленням помітно зріс рівень зайнятості матерів (71 % у 2018 р.).

У сусідній Польщі розвиток сфери послуг з догляду за дитиною також є складовою загальної реформи сімейної політики, внаслідок чого зросло охоплення дошкільними закладами з 60 % у 2010 р. до 80 % у 2016 р. З вересня 2016 р. органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити місце в дошкільному закладі для кожної дитини віком 3—4 роки.

Близькість проблем розвитку сфери послуг у різних країнах та окремих містах створює передумови для використання наявних напрацювань реалізації сімейної політики й на муніципальному рівні. Зокрема, багато в яких містах Європи інвестиції в послуги з догляду за дітьми та їх освіти є основою муніципальних політик щодо боротьби з дитячою бідністю та сприяння добробуту дітей. Якщо у таких країнах, як Швеція та Фінляндія доступ до дошкільних закладів гарантований для всіх дітей на рівні держави, то в ряді країн законодавство цього не гарантує, проте доступність догляду за дітьми може забезпечуватись на рівні окремих міст.

Поширеним інструментом підтримки доступності дошкільних закладів є *пряма фінансова підтримка* або зниження податкового навантаження для малозабезпечених сімей в окремих містах. Наприклад, у Відні впроваджена система «несплати внесків», як наслідок місця в дитячому садку безкоштовні для всіх дітей віком до 5 років, з гнучким графіком роботи відповідно до графіка роботи батьків. Любляна субсидує плату за дитячі садки відповідно до доходів сім'ї, щоб усі діти мали можливість відвідувати дошкільні заклади, таким чином досягнувши 95,5 % рівня участі у 2019 р.

Багато з досліджуваних міст Європи зосереджуються на забезпеченні доступу до догляду за дітьми та дошкільної освіти шляхом *збільшення кількості місць* у державних дитячих садах, школах та дошкільних установах. Зокрема, Варшава розвинула свою систему догляду за дітьми у 2019—2020 роках: усього за два роки місто подвоїло кількість місць, побудувавши нові державні ясла та придбавши багато місць у приватних яслах. У Мадриді також створюється мережа муніципальних ясел, більш доступніших за ціною, що фінансуються з міського бюджету. З 2017 по 2020 роки в місті було створено 70 муніципальних дитячих садків, які додали 8000 нових місць для догляду за дітьми (10 % зростання кількості місць), що повністю фінансуються з муніципального бюджету. Відвідування є безкоштовним або з великою знижкою (50 % або 100 %) для дітей з малозабезпечених сімей [14].

Важливим є усвідомлення різної вразливості окремих категорій сімей з дітьми й, як наслідок, цілеспрямована допомога більш вразливим сім'ям. Це може мати форму досить широкого кола пільг, наприклад, безкоштовних обідів у школах та дошкільних закладах, як у Дюссельдорфі. Інші

міста, наприклад, Брага, підтримують доступ до освіти, покриваючи транспортні витрати для дітей. Тампере оплачує й організує позашкільне дозвілля, включаючи літні канікули. Амстердам та Роттердам надають безкоштовні планшети або ноутбуки дітям, які потребують «подолання цифрового розриву». Мілан спрямовує цільові послуги та фінансування до закладів догляду за дітьми та шкіл у районах, населення яких вважається більш вразливим, з метою запобігання ранньому «вибуттю» зі школи та покращення якості навчання. Барселона вживає численних заходів для забезпечення доступу до освіти для всіх дітей, включаючи зменшення плати за ясла відповідно до доходів сім'ї, субсидії на оплату шкільної їдальні та безкоштовний доступ до літніх заходів для малозабезпечених сімей [14].

Комплексний підхід до розвитку сфери послуг з догляду за дитиною має місце у вже згаданій вище Любляні, де внаслідок значного збільшення місць у державних дитячих садках вдалось досягнути 95,5 % рівня охоплення дітей дошкільного віку у 2019 р. Любляна *виділяє третину свого міського бюджету на дошкільну освіту та догляд за дітьми дошкільного віку*. Місто субсидує догляд за дітьми та дошкільні заклади. Для сімей з найменшими доходами доступ до дошкільних закладів безкоштовний. Додаткова субсидія пропонується батькам за кредит на житло. Місто також забезпечує субсидований або безкоштовний догляд за дітьми під час відпустки, безкоштовні заходи після уроків та безкоштовні шкільні обіди для дітей, котрі цього потребують. У Любляні створено освітній центр для підтримки навчання дітей з особливими потребами, який включає навчання та підвищення кваліфікації вихователів у дитячих садках, освітні програми для сімей й телефонну та електронну консультацію як для персоналу, так і для батьків. Місто також посилило програми інклюзії та індивідуальну підтримку дітей з особливими потребами, зокрема, з аутизмом [14].

Важливою складовою нестачі дошкільних закладів у великих містах є значне «подвійне навантаження» на матерів, які змушені поєднувати продуктивну зайнятість та виховання дитини. Гендерні стереотипи українського суспільства обумовлюють «перевантаження» саме матері, про що свідчать численні соціологічні дослідження. Так, опитування, проведене групою «Рейтинг» у 2021 р., засвідчило, що «жіночими» обов'язками респонденти вважали саме домашні клопоти: готування їжі (64 % респондентів) та хатні справи (56 % респондентів). Ще 30—40 % зазначили, що цю роботу виконують як чоловіки, так і жінки. Лише 3 % респондентів сказали, що ці обов'язки частіше лежать на чоловіках. Говорячи про виховання дітей, половина опитаних зазначили, що цим займаються обоє. Водночас 41 % респондентів стверджували, що це частіше робить жінка [15]. У сфері зайнятості зберігається традиційний розподіл ролей і вона знає менше змін порівняно з професійною. Епідемія COVID-19 також суттєво вплинула на збільшення часу, який витрачають сім'ї з дітьми на

виховання, особливо часто це зазначали саме жінки (42 %). Діти частіше вдома, часто навчаються онлайн, отже, побутові справи потребують більше часу — а це «жіноча робота».

Рекомендації щодо покращення доступності й зручності сфери дитячих садків формувались у сучасних дослідженнях і в Україні. Зокрема, згадане дослідження «Як покращення доступу до дитячих садків допоможе матерям на ринку праці» від Центру економічної стратегії пропонує ряд ініціатив щодо сприяння збільшенню кількості дошкільних закладів у країні й зростання охоплення: запровадити механізм «Гроші ходять за дитиною» у всіх регіонах України, чим буде забезпечене більш рівномірне охоплення дітей закладами різної форми власності, адже за цим механізмом може надаватися фінансування бюджетними коштами й приватним дитячим садкам; полегшити процес відкриття приватного дитячого садка, спростивши занадто жорсткі норми щодо харчування та приміщень; розробити механізм зарахування дітей понад кількість наявних місць, оскільки суттєва частина дітей не відвідує садки з достатньою регулярністю; впровадити електронну чергу запису до садка у всіх регіонах; відв'язати оплату праці від тарифної сітки, що дасть можливість зробити оплату праці вихователів більш конкурентоздатною та збільшить довіру батьків до дитсадків; визначити однією з цілей дошкільної освіти «догляд за дитиною, щоб надати батькам можливість працювати»; надати майбутнім вихователям можливість отримати короткострокову педагогічну освіту, що зменшило б витрати часу на отримання вищої освіти; скасувати жорсткі нормативи щодо денної норми продуктів, що дозволить зробити харчування більш якісним та інклюзивним; узаконити внесення батьками невеликої додаткової плати за навчання у комунальних дитячих садках, щоб зробити садочки привабливими саме для тих, хто їх насправді потребує. Важливо, щоб така плата не була обтяжливою для сімейного бюджету, аби не справили негативного впливу на зайнятість [12].

У планах розвитку сфери послуг з догляду за дитиною, які озвучуються урядом України, також постійно фігурує збільшення числа дошкільних закладів недержавної форми власності. Одним із кроків щодо забезпечення доступності дошкільної освіти вбачається розвиток приватного сектору.

Політика щодо розвитку сфери послуг з догляду за дитиною потребуватиме додаткових державних витрат, але сприятиме зменшенню дитячої бідності та збільшенню пропозиції робочої сили серед жінок. Довгостроковий вплив на «життєву траєкторію» дітей, зокрема їхні ризики щодо бідності в майбутньому, певною мірою залежать й від якості навчання та догляду у ранньому дитинстві, і тому важливо інвестувати в якість послуг та навчання персоналу.

Сучасна сімейна політика тісно пов'язана з наявністю рівних прав та можливостей, зокрема поширення практичної гендерної рівності. Нерів-

ність відображається в підвищених ризиках бідності жінок, у складніших перспективах щодо зайнятості й більш упередженому ставленні роботодавців, у нерівномірному розподілі сімейних обов'язків. Нерівність погіршує соціально-економічне середовище для народження дитини, що має наслідком менш повну реалізацію дітородних намірів.

Висновки. Сфера послуг з догляду за дитиною чинить вплив на надзвичайно важливий в умовах сучасного міста баланс зайнятості та сімейного життя, а також й на достаток батьків, розвиток дітей, подолання соціально-економічної нерівності, розвиток ринку праці. Довгостроковий вплив на «життєву траєкторію» дітей, зокрема їхні ризики щодо бідності в майбутньому, залежать й від якості навчання та догляду у ранньому дитинстві, що обумовлює важливість не тільки доступності дошкільних закладів, а й компетентності персоналу.

У великих містах України, на тлі відносно низького охоплення послугами з догляду за дитиною, гострою залишається проблема перевантаження дошкільних закладів. Актуальними проблемами великих міст є недостатній рівень якості послуг з догляду за дитиною, незручність для батьків та низький рівень оплати персоналу. За рівнем оцінки якості послуг у дитячих садках великі міста не виділяються високими значеннями, а подекуди відверто поступаються іншим містам. Нагальними завданнями, відповідно, є підвищення якості роботи закладів, узгодження режимів роботи дошкільних закладів з потребами батьків, забезпечення достатнього рівня підготовки персоналу дошкільних закладів та належної оплати їхньої діяльності.

Задля розвитку сфери сприяння догляду за дитиною у великих містах слід забезпечити функціонування належної кількості закладів та місць у них (зокрема, стосовно дітей віком до 3 років). Руйнування інфраструктури внаслідок російсько-української війни загострюють проблему нестачі дошкільних закладів в окремих містах та регіонах, а також перевантаження їх у місцях значного припливу населення. Вивчення розвитку сімейної політики великих міст Європи демонструє, що державна підтримка збільшення кількості місць у дошкільних закладах є досить поширеною, як і практики, що можна назвати корисними: пряма фінансова підтримка та зниження податкового навантаження для малозабезпечених сімей у випадку оплати послуг дошкільних закладів.

Важливою альтернативною дошкільним закладам формою послуг з догляду за дитиною є використання індивідуального догляду. Розвиток програми «Муніципальна няня» може мати особливу актуальність для збільшення охоплення дітей дошкільного віку послугами з догляду у великих містах, зокрема в умовах зруйнованої інфраструктури або ж її перевантаження. Варто розвивати цю програму стосовно рівня сплачуваності та використання не лиш на догляд, а й на розвиток дитини, що дасть змогу

застосовувати її більш широко. Має сенс регіональна диференціація програм, або ж запровадження подібних інструментів на рівні окремих великих міст, як це практикується в Європі.

Необхідним є сприяння розвитку приватних дошкільних закладів, участі неурядових організацій у створенні дошкільних закладів, розвиток сімейних дитячих садків, більш широке залучення місцевих громад до виявлення потреб сімей з дітьми щодо якості й доступності послуг з догляду за дитиною, обмін корисними практиками. Важливою є комплексність у побудові сімейної політики та досягнення практичної гендерної рівності, що включатиме, зокрема, подолання «подвійного навантаження» для працюючих матерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Neyer G. Family Policies and Low Fertility in Western Europe. *Journal of Population and Social Security (Population)*. 2003. Vol. 1. P. 46—93. URL: https://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_6/3.Neyer.pdf (дата звернення: 11.04.2022).
2. Sobotka T., Matysiak A., Brzozowska Z. Policy responses to low fertility: how effective are they? *UNFPA Working Paper*. 2019. N 1. URL: <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they> (дата звернення: 15.04.2022).
3. Thévenon O. Family policies in OECD countries: a comparative analysis. *Population and Development Review*. 2011. N 9. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x>
4. Neuberger F., Rüttenauer T., Bujard M. Where does public childcare boost female labor force participation? Exploring geographical heterogeneity across Germany 2007—2017. *Demographic Research*. 2022. Vol. 46. P. 693—722. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2022.46.24>
5. Deiters M., Neyer G., Andersson G. Policy Receptiveness as Determinant of Policy Effectiveness: German childcare and women's transition to first birth. *Department of Sociology Stockholm Research Reports in Demography*. 2019. N 22. URL: https://su.figshare.com/articles/preprint/Policy_Receptiveness_as_Determinant_of_Policy_Effectiveness_German_childcare_and_women_s_transition_to_first_birth/9693179 (дата звернення: 19.04.2022).
6. Крімер Б. Особливості сімейної політики у великих містах в умовах демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 1 (43). С. 19—37. <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019>
7. OECD Family Database. URL: <https://www.oecd.org/els/family/database.htm>
8. Статистичний збірник «Дошкільна освіта в Україні в 2020 році». Державна служба статистики України. 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/osv_rik/dosh_osv_Ukr_2020.xls (дата звернення: 15.04.2022).
9. Як збільшити зайнятість жінок і чому це важливо для економіки? Центр економічної стратегії. 2020. URL: <https://ces.org.ua/gender-paper/> (дата звернення: 11.04.2022).
10. Дутчак О., Стрельник О., Ткаліч О. Хто (по)турбується? Дитсадки в контексті гендерної нерівності. Київ, «АДЕФ-Україна», 2020. 96 с.
11. Рейтинги міст України: сьоме муніципальне опитування. Соціологічна група Рейтинг. 2021. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_survey_2021_ua.pdf (дата звернення: 11.04.2022).
12. «Як покращення доступу до дитячих садків допоможе матерям на ринку праці»: дослідження. Центр економічної стратегії. 2020. URL: <https://ces.org.ua/access-to-kindergartens-and-mothers-in-the-labor-market/> (дата звернення: 14.04.2022).

13. Schubert H.-A. Encouraging Mothers The effect of German regional childcare policies on maternal employment between 2006 and 2018. Stockholm report in demography. 2020. URL: https://su.figshare.com/articles/preprint/Encouraging_Mothers_The_effect_of_German_regional_childcare_policies_on_maternal_employment_between_2006_and_2018/12833744(дата звернення: 15.04.2022).
14. Fighting child poverty in European cities Lessons from cities for the EU Child Guarantee. Eurocities. 2021. URL: https://eurocities.eu/wp-content/uploads/2021/01/Eurocities-report-on-fighting-child-poverty-in-European-cities_Dec-2020.pdf (дата звернення: 11.04.2022).
15. Гендерні ролі та стереотипи:результати опитування. Соціологічна група Рейтинг. 2021. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_gender_032021_fin.pdf (дата звернення: 12.04.2022).

REFERENCES

1. Neyer, G. (2003). Family Policies and Low Fertility in Western Europe. *Journal of Population and Social Security*, 1, 46-93. https://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_6/3.Neyer.pdf
2. Sobotka, T., Matysiak, A., & Brzozowska, Z. (2019). Policy responses to low fertility: how effective are they? *UNFPA Working Paper*, 1. <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they>
3. Thévenon, O. (2011). Family policies in OECD countries: a comparative analysis. *Population and Development Review*, 9. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x>
4. Neuberger, F., Rüttenauer, T., & Bujard, M. (2022). Where does public childcare boost female labor force participation? Exploring geographical heterogeneity across Germany 2007–2017. *Demographic Research*, 46, 693-722. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2022.46.24>
5. Deiters, M., Neyer, G., & Andersson, G. (2019). Policy Receptiveness as Determinant of Policy Effectiveness: German childcare and women's transition to first birth. *Department of Sociology Stockholm Research Reports in Demography*, 22. https://su.figshare.com/articles/preprint/Policy_Receptiveness_as_Determinant_of_Policy_Effectiveness_German_childcare_and_women_s_transition_to_first_birth/9693179
6. Krimer, B. O. (2021). Family Policy in Big Cities in Terms of Demographic Transition. *Demography and Social Economy*, 1 (43), 19-37. <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019> [in Ukrainian].
7. OECD Family Database (2022). <https://www.oecd.org/els/family/database.htm>
8. Statistical Publication «Pre-school education» (2021). SSC of Ukraine http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/osv_rik/dosh_osv_Ukr_2020.xls [in Ukrainian].
9. How to increase female labor force participation and why is it important for the economy? (2020). Centre for Economic Strategy. <https://ces.org.ua/gender-paper/> [in Ukrainian].
10. Dutchak, O., Tkalic, A., & Strelnyk, O. (2020). Who cares? Kindergartens in the context of gender inequality. Center for Social and Labor Research. 96 p. [in Ukrainian].
11. Ratings of Ukrainian cities: the seventh municipal poll (2021). Sociological group Rating. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_survey_2021_ua.pdf [in Ukrainian].
12. How does better access to kindergartens help mothers in labor markets? (2020). Centre for Economic Strategy. <https://ces.org.ua/access-to-kindergartens-and-mothers-in-the-labor-market/> [in Ukrainian].
13. Schubert, H.-A. (2020). Encouraging Mothers The effect of German regional childcare policies on maternal employment between 2006 and 2018. Stockholm report in demography. https://su.figshare.com/articles/preprint/Encouraging_Mothers_The_effect_of

German_regional_childcare_policies_on_maternal_employment_between_2006_and_2018/12833744

14. Fighting child poverty in European cities Lessons from cities for the EU Child Guarantee (2021). Eurocities. https://eurocities.eu/wp-content/uploads/2021/01/Eurocities-report-on-fighting-child-poverty-in-European-cities_Dec-2020.pdf
15. Gender roles and stereotypes. Survey results (2021). Sociological group Rating. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_gender_032021_fin.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 23.04.2022

B. O. Krimer, PhD (Economics), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2103-6622
Scopus ID: 57190216225

CHILDCARE FACILITIES AS A COMPONENT OF FAMILY POLICY IN A BIG CITY

Finding a balance between employment and family life today is a significant challenge for families with children and, therefore, one of the main issues of family policy, especially relevant for big cities. The availability of quality childcare, especially for children under three years of age, is crucial for parents' participation in the labor market, reduces the risk of poverty for families with children and has a positive impact on fertility.

This work is based on the idea of the special importance of social services for childcare in modern cities (especially, big cities) in the context of similar fertility trends in urban areas of Ukraine and other European countries. The purpose of this publication is to analyze social services for childcare in developed countries and Ukraine, identify major development problems and find ways to improve family policy in Ukraine at the level of big cities by studying the development of preschools in other countries and cities.

The coverage of children with preschool education and care in Ukraine is significantly lower than in most European countries, especially for children under two years of age, where there is no noticeable growth trend. In big cities of Ukraine, against the background of relatively low coverage, the problem of overloaded preschools remains acute. The current problems, especially acute in big cities, are the low level of services, inconvenience for parents and low staff salaries.

Useful experiences of family policy development in big cities of developed countries include: assistance in increasing the number of available places in preschools and childcare facilities (in particular, for children under three years of age), targeted financial support or reducing the tax burden for families with children using childcare services, wider support for vulnerable groups of families with children, development of individual childcare. It is important to implement complex family policy that combines the development of preschools with other tools to provide material support and promote employment for parents, as well as to promote practical gender equality and overcome the "double burden" for working mothers.

Keywords: family policy, childcare, big cities, fertility, Ukraine.

Cite: Holovko, L. V. (2022). Rol hromadskoi dumky v konteksti rozrobky stratehii rozvytku obiednanoi terytorialnoi hromady [The Role of Public Opinion in the Development Strategy of United Territorial Community]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (48), 95-107. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.095>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.02.095>

УДК 65.012.2:352

JEL Classification: H70

Л. В. ГОЛОВКО, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: holovko_lilia@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3372-764X

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Статтю присвячено розкриттю ролі громадської думки у процесі розробки стратегічного планування розвитку громади. Процес децентралізації сприяв створенню об'єднаних територіальних громад (ОТГ), мобілізації активності населення, трансформував суспільні настрої щодо значущості його участі в житті об'єднань, посиленню відповідальності, зростанню довіри як у середині громади, так і держави щодо вирішення проблем життєдіяльності об'єднань. Актуальність статті обумовлена необхідністю розробки Стратегії розвитку громади відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки. Метою статті є аналіз результатів анкетного опитування населення та обґрунтування його ролі в стратегічному плануванні ОТГ. У статті використані загальнонаукові методи дослідження: онлайн-опитування, аналізу, синтезу, узагальнення. Новизною є вперше визначена громадська думка щодо стратегії розвитку Немішаївської об'єднаної територіальної громади Київської області на основі розробленого анкетного опитування населення, що в ній проживає. Розкрито значимість стратегічного планування розвитку громади для посилення її конкурентоспроможності і протидії змінам глобального характеру. Проаналізовано результати опитування, які стали підґрунтям для визначення нових орієнтирів і завдань громади у контексті розробки Стратегії її розвитку. Визначено найважливіші проблеми, які, на думку населення громади, потребують першочергового вирішення і врахування у

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

поетапному стратегічному програмуванні, а також виявлено причини їх виникнення. Обґрунтовано зростання рівня активності жителів громади та доцільність консолідації зусиль владними структурами щодо покращення якості життя. Наголошено на пріоритетності створення комфортних умов для проживання населення та доступності якісних послуг за місцем проживання. Констатовано, що розробка та реалізація стратегічного планування ОТГ забезпечить рівноцінний розвиток її населених пунктів незалежно від територіальної віддаленості від центру надання послуг і категоризації поселень.

Ключові слова: стратегія розвитку, об'єднана територіальна громада, громадська думка, опитування, умови проживання.

Постановка проблеми. Створенню демократичних форм організації суспільства — об'єднаних територіальних громад (ОТГ) сприяв процес децентралізації в Україні, вагоме значення отримало місцеве самоврядування. Значущими аспектами у перспективному розвитку новостворених інституцій є рівень громадської активності та ставлення населення до локальних трансформацій.

Спрямованість перспективного, ефективного розвитку громад залежить від змістовності Стратегії розвитку та поетапності її здійснення. По суті своїй, стратегія має за основу аналіз соціально-економічного розвитку території, населених пунктів, що входять до ОТГ, генеральну сукупність поглядів місцевої влади та населення громади на перспективність її розвитку.

Значущим у розвитку ОТГ є рівний доступ до послуг, підвищення якості життя та створення комфортних умов проживання. Наразі актуальним є необхідність здійснення якісного стратегічного планування. В контексті визначення пріоритетних завдань та шляхів розвитку громади потребою стає залучення населення до розробки стратегічного планування, де важливим чинником постає організація та проведення анкетного опитування населення громади.

Актуальність обраної теми. На сьогодні значущим є стратегічний підхід до планування сталого розвитку ОТГ. Децентралізація влади призвела до трансформації ролі планування у системі місцевого управління, яке є інструментом підвищення конкурентоспроможності окремо взятих територій населених пунктів й окремих регіонів та країни загалом, засобом соціальної згуртованості членів громади щодо визначення довгострокових пріоритетів.

Упровадження інновацій у суспільний розвиток та реагування на них громадськості визначає необхідність дослідження структурних трансформацій. У функціонуванні ОТГ, розробці її стратегічного планування значущими є становлення та розвиток властивостей соціального капіталу, зокрема: довіра, діалог та зв'язки між членами громади та структурами влади, звітність, синергетичний ефект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам та особливостям стратегічного управління регіональним розвитком приділено значну

увагу в працях зарубіжних науковців: Б. Дафлон (B. Daflon), Т. Медіс (T. Madies) [1], В. Грот (W. Groot), Х. Зон (H. Zon), М. Павлової (M. Pavlova) [2].

З початком процесу децентралізації посилилась увага вітчизняних науковців до питань діяльності органів місцевого самоврядування, створення безпечного та комфортного середовища проживання, розробки стратегічного планування громад, рівномірного розвитку усіх населених пунктів ОТГ. Зарубіжний досвід стратегічного планування, моделі державного регулювання стратегічного розвитку досліджували М. Латинін (M. Latynin) та О. Лукашов (O. Lukashov) [3]. Окремі теоретичні та методологічні аспекти децентралізації, інноваційні моделі, механізми та інструменти управління стратегічним розвитком територіальних громад репрезентували в науковій літературі такі науковці, як О. Берданова (O. Berdanova), В. Вакуленко (V. Vakulenko), Н. Гринчук (N. Grinchuk), В. Колтун (V. Koltun), В. Куйбіда (V. Kuibida), А. Ткачук (A. Tkachuk) [4], Є. Бородін (E. Borodin) [5], Н. Гончарук (N. Goncharuk) [5], С. Серьогін (S. Seryogin) [5], Ю. Шаров (Y. Sharov) [5], Е. Лібанова (E. Libanova) [6], С. Романюк (S. Romanyuk) [7], Т. Заяць (T. Zaiats), В. Звонар (V. Zvonar), Г. Краєвська (H. Kraievskaya) [8].

К. Пастух (K. Pastukh) [9] досліджено напрями удосконалення стратегічного планування розвитку територіальних громад, організації взаємодії органів державної влади та органів самоврядування. І. Архипенко (I. Arkhypenko) [10] висвітлено особливості стратегічного управління розвитком ОТГ в Україні, зокрема акцентовано увагу спрямованості публічного управління на використанні інструментів стратегічного управління, проаналізовано переваги та складності його використання у розвитку ОТГ. М. Бриль (M. Bryl), О. Врублевський (O. Vrublevskiy), О. Данчева (O. Dancheva) [11] розглянуто права спроможної територіальної громади, зокрема інструменти демократизації, способи впливу членів ОТГ на органи місцевого самоврядування. Визначено основні ознаки згуртованості громади, запропоновано шляхи розвитку відносин між членами ОТГ. Розроблено алгоритм дій щодо відновлення довіри і розвитку самоорганізації населення. Розкрито сутність стратегічного планування як основи сталого розвитку територій. О. Бородіною (O. Borodina) [12] обґрунтовано теоретичні та практичні аспекти стратегічного планування розвитку територіальної громади у процесі децентралізації та об'єднання. С. Романюком (S. Romaniuk) [13] проаналізовано теоретичні аспекти використання елементів стратегічного управління та досліджено їх використання на локальному та державному рівні.

Мета статті — аналіз результатів анкетного опитування населення та обґрунтування його ролі в стратегічному плануванні ОТГ.

Новизна. Вперше визначена громадська думка щодо стратегії розвитку Немішаївської об'єднаної територіальної громади Київської області на основі розробленого анкетного опитування населення, що в ній проживає.

Методи дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні таких методів: онлайн-опитування, аналізу, синтезу, узагальнення. Дане дослідження проведене у три етапи. На першому — розроблено інструментарій опитування з врахуванням аналізу ресурсної бази, соціально-економічної ситуації ОТГ. На другому етапі дослідження у співпраці з робочою групою селищної ради здійснено онлайн-опитування населення в Google Формі. Під час проведення дослідження певні проблеми були обумовлені обмеженим доступом респондентів до Інтернет-ресурсу (зокрема, якість Інтернет-зв'язку). На третьому етапі — узагальнення та аналіз отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Здійснення процесу децентралізації призвело до активізації партнерських відносин. Налагодження діалогу між громадою та владою стало підґрунтям для пришвидшення трансформаційних процесів суспільного розвитку, орієнтованих на вирішення першочергових проблем та покращення спільних умов проживання населення.

Соціальними умовами відповідно до певних стандартів мають бути забезпечені всі незалежно від місця проживання (село чи місто). У числі вирішення першочергових питань є будівництво доріг, що забезпечує доступність в отриманні якісних соціальних послуг (освітніх, медичних), зменшення відтоку молоді до міст і розвитку села загалом. Водночас покращення умов проживання у сільській місцевості зменшить розшарування населення [6].

Важлива роль у здійсненні трансформаційних процесів належить населенню громади. Активізацію громадськості у сучасному суспільстві посилює ефект синергії, який нерозривно пов'язаний з довірою населення до органів влади. Для зміцнення об'єднань має бути побудована довіра між населенням громади і місцевою владою.

Сама довіра стимулює швидке економічне зростання. На думку Френсіса Фукуями, в Україні є громадянське суспільство, коли люди працюють для загальної мети поза урядом, поза державою [14].

Коли люди задоволені якістю державних послуг та інфраструктурою, вони стають більш впевненими, мінімізується невдоволеність між соціальними групами, формуються нові суспільні цінності. В основі соціальної згуртованості лежить добровільне рішення людини брати участь у житті громади [15]. З початком процесу реформування управління значущими є системність та ефективність дієвих підходів щодо розробки державних стратегій на тривалу перспективу.

В європейських країнах особливе значення в реалізації територіальних стратегій розвитку має підвищення згуртованості завдяки активізації капіталу, населення, впровадження інновацій; врахування взаємозалежності між районами економічного зростання та периферійними населеними пунктами [3].

В Україні ОТГ діють у конкурентному середовищі, яке має здатність постійно змінюватись. Значущим є потреба своєчасного реагування на нові виклики глобального характеру. В той же час у поглибленні згуртованості суспільства вагомим є ефективний гармонійний розвиток громад. При цьому головними пріоритетами держави стають єдність народу у вирішенні локальних і глобальних проблем, довіра одне до одного і до державних інституцій та безпека. Алгоритм дій соціальної згуртованості є успіхом розвитку громад.

Сьогодні вагомим інструментом соціального розвитку є стратегія. В контексті глобалізаційних процесів, стратегія — це документ, який визначає цілі державної політики, спрямовані на територіальний розвиток відповідно до європейських стандартів. Стратегічне планування — процес, який містить дорожню карту досягнення цілей, передбачає гнучкість для адаптації бачення в часі і відповідно до вимог, що виникають [13].

У 2015 р. в Україні була розроблена Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р., яка визначала реформу децентралізації місцевого самоврядування. Значна увага приділялась розвитку державно-приватного партнерства, головними суб'єктами якого є: органи місцевого самоврядування, бізнес, територіальна громада.

Згідно з наказом «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогностичних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади» № 75 від 30.03.2016 р., стратегія розвитку ОТГ визначає цілі, індикатори, пріоритети та завдання для сталого розвитку терміном на 7 років [16]. Стратегія реалізується через план (програму) соціально-економічного розвитку ОТГ, в якому на 3—5 років визначаються цілі та пріоритети, завдання та механізми їх реалізації, організаційні та адміністративні заходи тощо.

З метою сталого розвитку регіонів, відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки, кожна об'єднана територіальна громада до 2022 р. повинна мати затверджену Стратегію розвитку, яка базується на ефективному використанні державних і місцевих ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини [17].

Успішність розвитку регіонів залежить від активності розвитку спроможних територіальних громад, від використання ними можливостей розподілу державної субвенції на розвиток інфраструктури, залучення нових коштів міжнародної технічної допомоги. Наразі вагомим є ефективний розподіл коштів з метою формування нових можливостей для збільшення місцевих доходів на перспективу. Зменшення дисбалансів у економічному розвитку територій є умовою єдності державного простору й економічної стійкості держави [18].

Чистий ефект від децентралізації залежить від балансу між численними факторами. Покращена відповідальність місцевих політиків і чинов-

Рис. 1. Кількість респондентів, які вважають дану проблему першочерговою для вирішення

Джерело: дані опитування населення Немішаївської ОТГ.

ників, їх обізнаність про місцеві ресурси та проблеми є легшим шляхом до інновацій і можуть справити позитивний вплив на зростання добробуту [7].

Для конвертації нових можливостей розвитку ОТГ суттєвим є врахування першочергових потреб населення з метою створення комфортних умов спільного проживання. У цьому аспекті значущою є врахування думки населення громади, котру можна інтерпретувати за рахунок здійснення соціального опитування, результати якого будуть використані на етапі безпосередньої розробки стратегії розвитку громади.

У вересні-жовтні 2020 р. спільно з робочою групою Немішаївської селищної ради Київської області розроблений моніторинг громадської думки, специфіка якого полягає у визначенні нових орієнтирів і завдань розвитку громади. Значимості набуває визначеність, змістовність і структурованість питань, доцільність і важливість отриманих результатів, а також активність населення громади щодо участі в опитуванні. Було опитано 177 респондентів, їх статево-віковий склад загалом відображає структуру населення ОТГ.

Жителі громади давали переважно помірні оцінки щодо їх ставлення до свого населеного пункту. Зокрема, населений пункт оцінили як комфортне місце для проживання — 51,1 %, майже 30,0 хочуть, щоб у селищі жили їх діти; понад 14,0 % змушені тут жити. При найменшій можливості бажають виїхати 4,0 % респондентів.

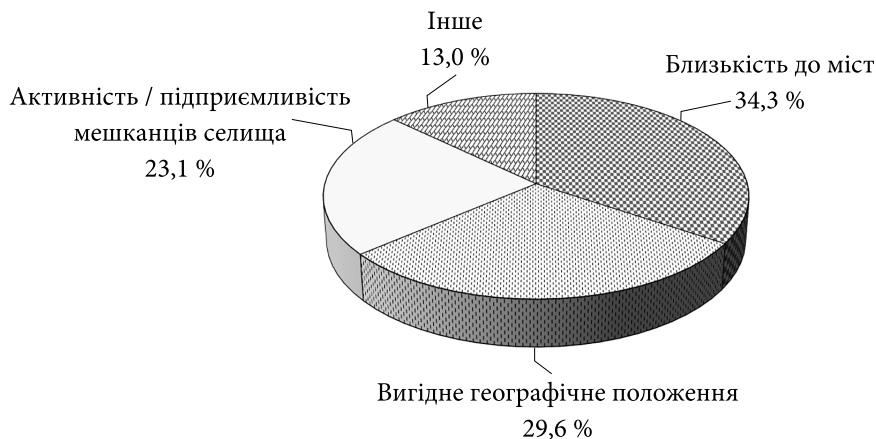

Рис. 2. Розподіл респондентів щодо їх бачення основного ресурсу ОТГ для подальшого розвитку, %

Джерело: дані опитування.

Останнім часом у центрі громади, смт. Немішаєвому, зростає кількість нових багатоповерхових будинків, покращується благоустрій селища, інфраструктура. Однак залишається ще низка питань для покращення спільних умов проживання.

Визначаючи завдання, які потребують першочергового вирішення для розвитку населеного пункту, в анкеті запропоновано 14 варіантів, що їх респонденти мали розподілити у певній послідовності. Так, із 177 респондентів здійснення модернізації лікарні вважають першочерговим 103 респонденти. Пандемія *COVID-19*, перезавантаженість районної лікарні відвідувачами та пацієнтами, недостатня наповнюваність кадрового потенціалу кваліфікованими лікарями, ускладнення територіальної доступності отримання медичних послуг під час локдауну посилити частоту згадувань цієї проблеми у переліку значущих. Другою проблемою, за частотою згадувань, була безпека громадян (відкриття поліцейської та пожежної дільниці) (59 опитаних). На третьому місці — покращення водопостачання (52 опитаних) (див. рис. 1).

Серед респондентів однозначно переважає думка, що для подальшого розвитку ОТГ основним ресурсом є близькість до міст (м. Буча, м. Ірпінь, м. Київ) — таку думку висловили 34,3 % опитаних, 29,6 % таким ресурсом вважають вигідне географічне положення, 23,1% відзначили активність / підприємливість мешканців селища (рис. 2).

Щодо розвитку трипартнерських відносин, то 56,8 % респондентів вважають, що місцева рада, бізнес і громадськість співпрацюють на користь розвитку їхнього населеного пункту, однак значна частина — 43,2 % опитаних висловили песимістичні настрої (рис. 3). Водночас 13,1 % опи-

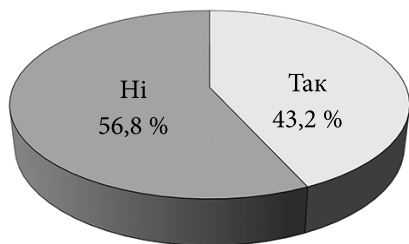

Рис. 3. «Як Ви вважаєте, чи співпрацюють місцева рада, бізнес і громадськість на користь вашого населеного пункту?»

Джерело: дані опитування.

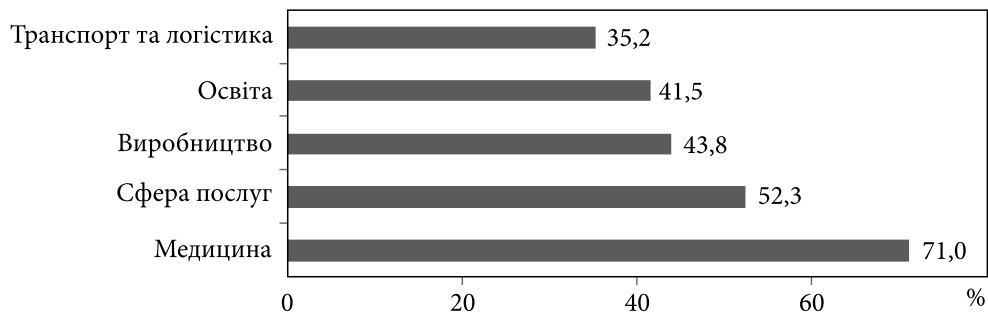

Рис. 4. «Які, на Вашу думку, сектори економіки необхідно найінтенсивніше розвивати у Немішайській ОТГ?»

Джерело: дані опитування.

таних зазначили, що у них є можливості для створення робочих місць у громаді.

Перспективність громади респонденти бачать у розвитку економіки, зокрема таких секторів, як медицина — 71,0 %, сфера послуг — 52,3, виробництво та освіта відповідно становлять 43,8 та 41,5, розвиток транспорту та логістика — 35,2 % опитаних (рис. 4).

Із здійсненням процесу децентралізації, підвищення рівня залучення населення до розвитку ОТГ значна частина респондентів (75,6 %) цікавляться показниками соціально-економічного розвитку громади; для 15,9 — це не є головним, а 8,5 % байдужі до даної інформації (рис. 5).

Останнім часом зростає ініціативність, активність населення у покращенні спільних умов проживання. Найчастіше респонденти обирають такі варіанти: 58,5 % беруть активну участь у громадських заходах (толока, культурні, спортивні заходи), 40,3 популяризують населений пункт, 26,1 організують та беруть участь у культурно-розважальних заходах, 22,2 % — займаються благодійною діяльністю (рис. 6).

Особливо слід відмітити надзвичайну активність молоді у розвитку громади. Зокрема, участь в управлінні (дієвість різних секторів, Молодіжної ради та парламенту); розробці та реалізації авторських соціальних проєктів у контексті конкурсу «Бюджет участі»; покращенні благоустрою

Рис. 5. «Чи цікавлять Вас показники соціально-економічного розвитку громади?»
Джерело: дані опитування.

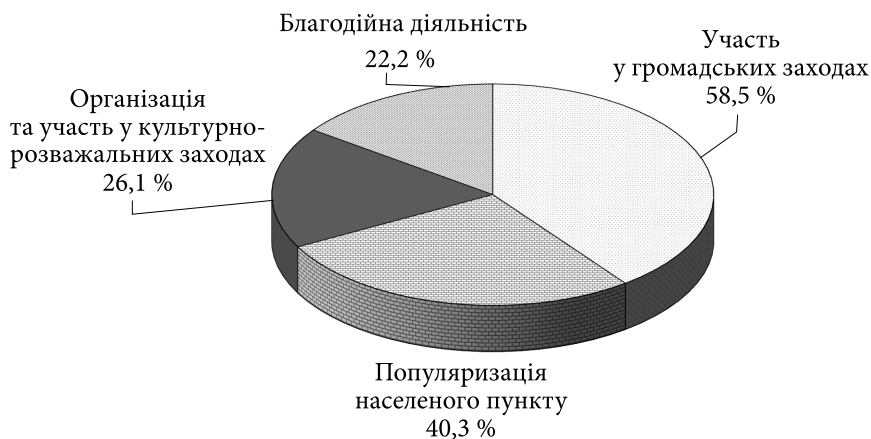
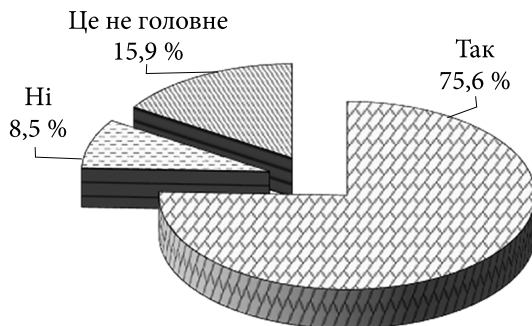

Рис. 6. «Який Ваш особистий доробок у розвитку вашого населеного пункту?»
Джерело: дані опитування.

селищ завдяки організації толок по прибиранню вулиць, висадці зелених насаджень уздовж вулиць і доріг та поблизу загальноосвітніх навчальних закладів; створенні атракцій, муралів; популяризації ОТГ через соцмережі; співпраці з громадськими та волонтерськими організаціями та ін.

Отже, результати опитування є вагомим доробком у консолідації зусиль влади і громади щодо визначення пріоритетних завдань та шляхів розвитку останньої. Саме тому анкета опитування жителів громади використана робочою групою селищної ради для здійснення моніторингу громадської думки з метою розробки стратегії Немішаївської ОТГ, збору вихідної інформації, визначення пріоритетних завдань та шляхів розвитку громади.

Висновки. Успішність стратегічного планування пов'язана з дієвістю попереднього етапу — плану (програми) соціально-економічного розвитку ОТГ, одним із його структурних елементів і є аналіз стану розвитку населених пунктів. Участь населення у розробці стратегії розвитку ОТГ проявляється через соціальне опитування, результати якого можуть бути

використані для вирішення першочергових проблем населення громади, з метою підвищення якості життя, визначення сучасних орієнтирів суспільного розвитку.

Результати проведеного опитування показали активність членів громади, їхнє ставлення до означених питань, першочерговість вирішення визначених респондентами проблем, а також стали полігоном для подальших дій місцевої влади щодо поетапності розробки стратегії. Водночас результати відобразили певні незручності щодо доступності населення громади взяти участь в соціопитуванні через недосконалу якість Інтернет-покриття. На перспективу доцільно проводити опитування на постійній основі для розробки стратегії ОТГ. Кількість питань варто скоротити до 15—20 із можливістю вибору варіантів відповідей на деякі з них у межах максимум до 7.

Отже, сталий розвиток регіонів і країни загалом залежить від розроблених у кожній ОТГ стратегій розвитку із врахуванням можливостей їх подальшого втілення відповідно до локальних потреб. Підтримка населенням громади розробки стратегії на кожному її етапі підвищить відповідальність за її ефективну реалізацію. Скоординований алгоритм дій щодо вирішення першочергових завдань окремо взятої громади забезпечить успішне виконання Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Daflon B., Madies T. The Political Economy of Decentralization in SubSaharan Africa. The World Bank. 2013. 342 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12235> (дата звернення: 25.04.2021).
2. Zon H., Pavlova M., Groot W. Decentralization and health resources transfer to local governments in Burkina Faso: A SWOT analysis among health care decision makers. Health Sci Rep. 2019. <https://doi.org/10.1002/hsr2.119> (дата звернення: 25.04.2021).
3. Латинін М. А., Лукашов О. О. Концептуальні підходи до державного регулювання стратегічного розвитку регіону за кордоном. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 9. С. 18—26.
4. Берданова О. В., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Колтун В. С., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі. К., 2017. 129 с.
5. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти: монографія / С. М. Серьогін, Ю. П. Шаров, Є. І. Бородин, Н. Т. Гончарук та ін.; за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2016. 276 с.
6. Лібанова Е. Я обома руками за децентралізацію, але розумію її небезпеку. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 3. С. 10—13.
7. Романюк С. А. Суперечності та виклики реалізації реформи системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні: методологічні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 117—129. <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.117>

8. Заяць Т. А., Звонар В. П., Краєвська Г. О. Принципи і методи пріоритизації розвитку територіальних громад в умовах зміцнення соціального капіталу / Національна економічна діяльність і міжнародні економічні відносини: сучасний стан та тенденції розвитку: кол. монографія. Центр фінансово-економічних наукових досліджень. Полтава: ПП «Астроя», 2020. С. 75—80.
9. Пастух К. Стратегічне планування розвитку територіальних громад. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 1 (7). С. 195—215. [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1\(7\)-195-215](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1(7)-195-215)
10. Архипенко І. М. Стратегічне управління розвитком об'єднаних територіальних громад. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. Вип. 2 (22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/21.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/21.pdf) (дата звернення: 18.05.2021).
11. Успішна територіальна громада: будуємо разом / М. Бриль, О. Врублевський, О. Данчева та ін. Харків: Фактор, 2018. 128 с.
12. Бородіна О. А. Теоретичні і практичні аспекти стратегічного планування в умовах децентралізації. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2016. Вип. 14. С. 104—111.
13. Романюк С. А. Теорія та практика стратегічного управління: монографія. Київ: НАДУ, 2019. 232 с.
14. Буцко Д. «В Україні ще немає таких популістичних рухів, як у США чи Європі»: Френсіс Фукуяма. URL: https://lb.ua/news/2019/05/27/427956_v_ukraini_shche_nemaie.html (дата звернення: 25.04.2021).
15. Фоуані М. Об'єднання громад через соціальну згуртованість. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/connecting-communities-through-social-cohesion.html> (дата звернення: 25.04.2021).
16. Наказ «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади» від 30 березня 2016 р. № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text> (дата звернення: 25.04.2021).
17. Постанова «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки» від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.04.2021).
18. Нема О., Козак І. Планування регіонального розвитку в контексті децентралізації. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2 (51). Ч. 2. С. 222—228.

REFERENCES

1. Daflon, B., & Madies, T. (2013). The Political Economy of Decentralization in SubSaharan Africa. The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12235>
2. Zon, H., Pavlova, M., & Groot, W. (2019). Decentralization and health resources transfer to local governments in Burkina Faso: A SWOT analysis among health care decision makers. *Health Sci Rep*. <https://doi.org/10.1002/hsr2.119>
3. Latynin, M. A., & Lukashov, O. O. (2017). Conceptual approaches to state regulation of strategic development of the region abroad. *International scientific journal "Internauka"*, 9, 18-26 [in Ukrainian].
4. Berdanova, O. V., Vakulenko, V. M., Hrynychuk, N. M., Koltun, V. S., Kuibida, V. S., & Tkachuk, A. F. (2017). Management of development of united territorial communities on the basis of public participation. Kyiv [in Ukrainian].
5. Serohin, S. M., Sharov, Yu. P., Borodin, Ye. I., & Honcharuk, N. T. (2016). Management of strategic development of united territorial communities: innovative approaches and tools. Dnipropetrovsk: DRIDU NADU [in Ukrainian].

6. Libanova, E. (2015). I am with both hands for decentralization, but I understand its danger. *Land Management Bulletin*, 3, 10-13 [in Ukrainian].
7. Romaniuk, S. A. (2018). Contradictions and challengers of implementation the reforms public administration's system and local self-government in Ukraine: methodological aspects. *Demography and Social Economy*, 2 (33). 117-129. <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.117> [in Ukrainian].
8. Zaiats, T. A., Zvonar, V. P., & Kraievska, H. O. (2020). Principles and methods of prioritizing the development of territorial communities in terms of strengthening social capital. / *Natsionalna ekonomichna diialnist i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kol. monograph*, 75-80. Center for Financial and Economic Research. Poltava: PE "Astraya" [in Ukrainian].
9. Pastukh, K. (2021). Strategic planning of territorial communities development. *Scientific Bulletin: Public Administration*, 1 (7), 195-215. [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1\(7\)-195-215](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1(7)-195-215) [in Ukrainian].
10. Arkhopenko, I. M. (2019). Strategic management of the development of united territorial communities. *Public administration: theory and practice*, 2(22). [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/21.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/21.pdf) [in Ukrainian].
11. Bryl, M., Vrublevskiy, O., & Dancheva, O. (2018). Successful territorial community: building together. Kharkiv: Factor [in Ukrainian].
12. Borodina, O. A. (2016). Theoretical and practical aspects of strategic planning in the context of decentralization. *Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, vol. 14, 104-111 [in Ukrainian].
13. Romaniuk, S. A. (2019). Theory and practice of strategic management: a monograph [in Ukrainian].
14. Butsko, D. (2019). In Ukraine there are no such populist movements as in the United States or Europe: Francis Fukuyama. https://lb.ua/news/2019/05/27/427956_v_ukraini_shche_nemaie.html [in Ukrainian].
15. Fouani, M. (2020). Uniting communities through social cohesion. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/connecting-communities-through-social-cohesion.html> [in Ukrainian].
16. Order On approval of Methodical recommendations for the formation and implementation of forecast and program documents of socio-economic development of the united territorial community from March 30, 2016. № 75. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text> [in Ukrainian].
17. Resolution On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027 from August 5, 2020. № 695. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
18. Niema, O., & Kozak, I. (2017). Regional development planning in the context of decentralization. *Efficiency of public administration*, 2 (51), part 2, 222-228 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.09.2021

L. V. Holovko, PhD (Economics), Senior Research

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenko, 60

E-mail: holovko_lilia@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3372-764X

THE ROLE OF PUBLIC OPINION IN THE DEVELOPMENT STRATEGY OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

The paper is devoted to revealing the role of public opinion in strategic planning of community development. The process of decentralization contributed to the creation of united territorial communities, mobilization of citizen activity, transformed public attitude about the importance of participation in the community life, strengthened responsibility, increased trust both within the community and the state as a whole in solving the problems of communities. The paper has emerged due to the need to develop a Community Development Strategy in accordance with the State Regional Development Strategy for 2021-2027. The purpose of the paper is to analyze the results of the population poll and to justify its role in strategic planning of the united territorial community. The article uses general scientific research methods: online survey, analysis, synthesis, generalization. The novelty is the first measuring of public opinion on the development strategy of Nemishayev united territorial community in Kyiv region on the basis of the developed questionnaire for local residents survey. Public opinion questionnaires on the example of a united territorial community in Kyiv region have been carried out in a new way. The importance of strategic planning in community development for strengthening its competitiveness and counteracting changes has been revealed. The survey results have been analyzed and become the basis for determining new objectives and tasks of the community in forming its development strategy. The most important problems that, in the community's opinion, need to be addressed as a priority and taken into account in the phased strategic programming, have been identified, and their causes have been found. The increase in community residents activity and expediency of consolidating efforts of local power structures to improve the quality of life have been justified. The priority of creating comfortable living conditions for the population and an access to quality services at the place of residence has been emphasized. It has been stated that the development and implementation of strategic planning of the united territorial community will ensure an equal development of its settlements, irrespective of their categorization and remoteness from service centers.

Keywords: development strategy, united territorial community, public opinion, polls, living conditions.

СУЧАСНІСТЬ ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ПІДХОДУ ДО СПРАВЕДЛИВОСТІ А. СЕНА

Рецензія на монографію

Amartya Sen

«THE IDEA OF JUSTICE»

The Balknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 2009. 497 p.

Зростання бідності та нерівності в усіх країнах світу викликає підвищений інтерес до теми справедливості. Робота сучасного політичного філософа, нобелівського лауреата Амартія Сена «Ідея справедливості» затверджує новий етичний підхід до питань бідності, нерівності доходів і можливостей та довготривалої стратегії їх подолання на основі нестандартного бачення проблеми справедливості як категорії морально-правового порядку, а також соціально-політичної свідомості. Справедливість у А. Сена виступає як етичний принцип регулювання відносин між людьми відповідно до соціального ідеалу. Загалом під цим кутом зору вона розглядалась й багатьма авторами, які вивчали справедливість до А. Сена. Однак у нього поняття справедливості містить у собі вимоги відповідності між її теоретичною трактовкою та практичною роллю відносно відстоювання індивідуумами своїх прав. Наближеність конструкції А. Сена до реальних життєвих проблем людей надає їй пріоритет над іншими аналогічними науковими течіями та концепціями ліберально-демократичного спрямування.

Хоча робота А. Сена «Ідея справедливості» була написана у 2009 році, вона й досі значиться у мейнстрімі наукових теорій соціально-економічного спрямування. З моменту публікації ця книга набула статусу класичної роботи і залишається у колі широкого ознайомлення всіх, хто цікавиться філософсько-політичними, соціальними та економічними дисциплінами. Проблема справедливості багатоаспектна і торкається всіх сфер людського життя, зокрема людського розвитку. Ця проблема не випадково опинилась й у центрі уваги такого видатного економіста, як А. Сен. З його точки зору етичні принципи та економічні процеси доповнюють один одного і тісно пов'язані цілями сталого розвитку і підвищенням добробуту населення. У своєму дослідженні А. Сен спирається на роботу одного з фундаторів класичної політекономії А. Сміта, зокрема на першу його роботу «Тео-

рія моральних почуттів», присвячену філософським проблемам етики. А. Сен вважає роботу А. Сміта дуже важливою і, на жаль, недооціненою сучасниками.

Усі концепції відомих дослідників проблем справедливості виходили з трансцендентального підходу до аналізу цієї категорії, що ґрунтується на теорії суспільного договору. Трансцендентальна ідея, або трансцендентальний інституціоналізм, за термінологією А. Сена, виходить з робіт представників епохи Просвітництва: Гоббса, Локка, Руссо, Канта. Всі історичні концепції справедливості авторів Просвітництва були еволюційними за характером і націлені на пошук якогось абстрактного поняття справедливості та критерію досягнення свободи і розподілу благ (ресурсів). Цьому, безумовно, мали відповідати певні інститути. Предметом теорії трансцендентальної справедливості є ідеально справедливе соціальне побудоване суспільство. На противагу А. Сен пропонує розглядати процес справедливості від «протилежного», тобто через боротьбу з несправедливістю. «Виявлення відстороненої несправедливості не тільки спонукає нас замислитися про справедливість і несправедливість, але і є, як я доводитиму в цій книзі, центральним моментом теорії справедливості. У запропонованому тут дослідженні констатація несправедливості часто виступатиме як відправний пункт для критичного обговорення» [1, р. vii—viii].¹

Серед аргументів А. Сен використовує фактичне спостереження за поведінкою людини і доводить, що її вибір залежить від багатьох умов і тому він не буває однозначним, а завжди є багатоваріантним. У зв'язку з цим автор заперечує можливість єдиної інтерпретації суспільного договору. Різні люди неоднаково розуміють його умови, що викликає й різні трактування поняття справедливості. У людей присутнє природне бажання усунути несправедливість, де дозволяє соціальна практика, то інститути при цьому не відіграють важливої ролі. Від них не вимагається виховувати почуття справедливої поведінки або дотримуватись етичних принципів. Тому природно побудовані інститути не є необхідним атрибутом досягнення справедливості. Подолати несправедливість можливо завдяки суспільному розумові, під яким розуміється суспільне обговорення між людьми з різною ідеологією і системою цінностей та із залученням раціональної аргументації, спрямованих на досягнення консенсусу відносно порівняльних оцінок» [1, р. 75—86; 124].

Відмовляючись від застосування жорстких інституціональних рамок у роботі теорії справедливості, А. Сен виходить з ідеології суспільного договору, основи якої закладені ще в VIII ст. і розвинені у XX ст. зокрема, Кеннетом Джозефом Ерроу. Ідея його теореми, відома як Парадокс Ерроу, полягає в тому, що в рамках ординалістського підходу не існує методу об'єднання індивідуальних переваг для трьох і більше альтернатив, який задовольняв би деяким цілком справедливим умовам і завжди давав би логічно несуперечливий результат². Головним

¹ Sen A. *The Idea of Justice*. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts. 2009. 497 p. *Переклад тут і далі В. М. Новікова.*

² Ординалістська (порядкова) теорія корисності полягає в тому, що переваги індивідуума щодо запропонованих до вибору альтернатив, що неспроможні вимірюватися

висновком цього твердження є заперечення інституціонального механізму, в рамках якого можливо сформулювати практичну теорію справедливості. Сутність підходів до справедливості в системі твердих координат, які не можуть задовольнити суспільні потреби, А. Сен ілюструє на прикладі класичної літератури зокрема, із книги Ч. Діккенса «Великі сподівання». Також А. Сен наводить побутову ситуацію з трьома підходами до поняття справедливості. На основі трансцендентального методу автор не зміг розділити позицію жодного з трьох претендентів на справедливість і сформулювати загальний її принцип. Цим самим А. Сен у белетристичній формі продемонстрував, що автори класичних теорій не дають практичних відповідей на проблему справедливості. У своїй праці автор безкомпромісно констатує власну позицію: «У цій книзі, — пише А. Сен, — викладається теорія справедливості у широкому сенсі. Її мета — прояснити, як ми можемо підійти до питань зміцнення справедливості чи усунення несправедливості, а не пропонувати вирішення питань про природу досконалої справедливості. Це вказує на очевидні відмінності від найбільш значущих у сучасній моральній та політичній філософії теорій справедливості» [1, р. ix].

Наукова оригінальність роботи А. Сена полягає в тому, що він присвятив її видатному теоретикові політичної філософії та етики Д. Ролз і полемізує з ним. У своїй праці «Теорія справедливості» Д. Ролз намагався запропонувати моральну концепцію справедливості, альтернативну утилітаризму, і розглядав її крізь призму соціально-справедливого розподілу благ у суспільстві. Використовуючи кантівський підхід до теорії суспільного договору, Д. Ролз формулює «справедливість як чесність» і дотримується трансцендентальної теорії справедливості, що почала розповсюджуватись в епоху Нового часу і має сьогодні чимало прихильників. Полемізуючи з Д. Ролзом, А. Сен указує на очевидні відмінності власної точки зору від найбільш значимих у сучасній моральній та політичній філософії теорій справедливості. «Наприклад, відомий підхід Ролз до “справедливості як чесності” дає нам особливий набір “принципів справедливості”, які націлені виключно на встановлення “справедливих інститутів” (що дало можливість сформулювати базову структуру суспільства), і при цьому підкреслюється, що поведінка людей повинна повністю відповідати вимогам коректної роботи цих інститутів. Відповідно до запропонованого у цій книзі підходу до справедливості доводиться, що надлишковою увагою до інститутів (з якими, як вважають, поведінка узгоджується певним чином), втрачається із виду саме життя, котрим здатні жити люди, цим обумовлені деякі дуже важливі негаразди» [1, р. xi]. Істотну користь у справі укріплення справедливості може принести застосування порівняльного методу, який значно ширше за теоретичний апарат суспільного договору, що накладає певні обмеження.

З концепції А. Сена можна зробити висновок, що демократична процедура грає першорядну роль у концепції справедливості. Проте це ставить його теорію у

кількісно, а лише порівнюватися, тобто одна пропозиція гірше чи краще стосовно іншої. Протилежною до цієї теорії є кардиналістська (кількісна) теорія корисності.

вразливе становище. Справа в тому, що публічне обговорення як спосіб подолання проблеми конкуруючих підстав справедливості передбачає певний порядок дійств, «гру за правилами», оскільки лише дотримання норм забезпечення дає легітимність прийнятим рішенням для всіх індивідів. Тому в тріаду публічного міркування, демократії та глобальної справедливості А. Сен включає в якості інструментів інституціональний фактор. Незважаючи на те, що в запропонованому ним підході принципи справедливості визначаються не через інститути, а через життя і свободу людей, інститути все одно грають важливу інструментальну роль у встановленні справедливості. Разом із певними факторами індивідуальної та соціальної поведінки правильний вибір інститутів посідає критично важливе місце у зміцненні справедливості. Інститути роблять свій внесок у декількох випадках. Вони можуть безпосередньо впливати на життя людей, узгоджуючи їх життєдіяльність із розумно обґрунтованими цінностями. Інститути також важливі тому, що підтримують нашу здатність аналізувати запропоновані нами цінності та пріоритети, особливо коли є можливість публічного обговорення [1, р. xii—xiii].

Досконала глобальна справедливість, що, безумовно, може досягатися завдяки справедливому комплексу інститутів (навіть якби щось подібне можна було визначити, як підкреслює А. Сен) напевно зажадала б наявності суверенної глобальної держави. Проте при відсутності останньої питання глобальної справедливості трансценденталістам видаються невіршуваними. «Теорія справедливості, як вона формується у панівному нині трансцендентальному інституціоналізмі, зводить багато найважливіших питань справедливості до порожньої риторики, навіть якщо вона визнається “благомірною”» [1, р. 26].

У справедливості трансцендентального інституціоналізму майже немає місця для реалізації загальних принципів гуманної поведінки. Це обмеження слугує ілюстрацією того, що багато в чому доводиться відхилитися від панівних теорій справедливості. І це, як стверджує А. Сен, головна тема його книги [1, р. 26].

Критичність А. Сена та намагання оживити теорію справедливості уявляється набагато більш практичною та наближеною до нагальних проблем, ніж утопічні декларації поняття «справедливості як чесності». Глобальні положення теорії справедливості, викладені А. Сеном, відповідають довготривалій стратегії відновлення соціогуманітарних відносин в Україні.

Валерій Новіков

*доктор економічних наук, професор,
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи НАН України*

ОГЛЯД ВИДАНЬ

А. М. Колот, О. О. Герасименко

**ПРАЦЯ XXI: ФІЛОСОФІЯ ЗМІН, ВИКЛИКИ,
ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ : монографія**

ISBN 978-966-926-389-6

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана». Київ: КНЕУ, 2021. 487 [1] с.*

Монографія висвітлює нові грані світу економіки, праці та зайнятості за сучасної, цифрової доби. Виокремлено мегапричини розбудови нової платформи соціально-трудового розвитку. Розкрито авторське бачення моделі праці й зайнятості, адекватної умовам першої половини XXI ст. Висвітлено зміни в сфері праці й зайнятості за настання коронакризи та її наслідків. Аргументовано необхідність розроблення прикладних, суспільно корисних проєктів життєдіяльності людини праці задля вирішення двоєдиного завдання — створення умов для безпечної, захищеної від епідеміологічних загроз праці й водночас забезпечення продуктивної зайнятості на основі задіяння узгоджених, односпрямованих регламентів, що містять організаційні, управлінські, адаптаційні, психофізіологічні, безпекові рішення в царині трудової діяльності. Значну увагу приділено оновленню методологічного забезпечення стійкого, людиноцентричного розвитку.

Отримані результати сфокусовано на досягненні основної мети виконаного дослідження — сприяти опануванню людиною цифрової доби сучасної філософії соціально-трудового розвитку, формуванню нового мислення, економічної та соціальної культури як основних передумов трансформації викликів і небезпек у можливості стійкого розвитку та підвищення рівня соціальної якості.

**ЕЛЕКТРОННІ РЕЄСТРИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ : колективна монографія. За ред. О. М. Гладуна**

ISBN 978-966-02-9588-9 (PDF)

*НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи. Київ, 2021. 271 с.*

Монографію присвячено дослідженню розвитку системи електронних реєстрів у північноєвропейських країнах (Данії, Швеції, Фінляндії, Норвегії, Нідерландах) як передових у цій царині. Досліджено також досвід Естонії як пострадянської краї-

ни, що наразі посідає першість за темпами створення та розвитку системи реєстрів, і Франції як країни, найкраще зіставної з Україною за чисельністю населення. Розглянуто наявні у цих країнах системи реєстрів, їхні особливості, використання у статистичних цілях, зокрема для проведення переписів населення.

Для демографів, державних службовців, працівників сфери ІТ та усіх, хто цікавиться питаннями інформатизації суспільства.

В. Г. Саріогло

МІКРОДАНИ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ : монографія

ISBN 978-966-304-398-2

НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2021. 296 с.

Монографію присвячено методологічним та прикладним аспектам формування інформаційного забезпечення соціальної економіки на основі комплексного використання даних з різних джерел. Основну увагу приділено особливостям використання мікроданих — індивідуальних даних про домогосподарства, сім'ї, осіб. Надано характеристику основних джерел мікроданих в Україні. Окреслено проблеми та перспективи доступності мікроданих державних вибіркокових обстежень домогосподарств. Наведено приклади формування та застосування інструментарію моделювання соціально-економічних процесів на основі методів мікроімітаційного моделювання та статистичного моделювання з використанням мікроданих.

Матеріали монографії призначені для дослідників, які займаються питаннями формування та підвищення якості інформаційного забезпечення економіки, моделюванням соціально-економічних процесів, а також фахівцям органів державного управління, котрі прагнуть використовувати сучасні методи обґрунтування управлінських рішень та оцінки результативності заходів соціально-економічної політики в Україні. Монографія може бути корисною для аспірантів та студентів старших курсів зі спеціальностей «Статистика», «Економічна кібернетика», «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» та ін.

**Л. М. Черенько, С. В. Полякова, В. С. Шишкін, О. А. Васильєв,
А. Г. Реут, Ю. Л. Когатько, В. С. Заяць, Ю. А. Клименко**

**СОЦІАЛЬНЕ ВІДТОРГНЕННЯ, НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ ДІТЕЙ
В УКРАЇНІ : монографія**

ISBN 978-966-02-9747-0

НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи. Київ: електрон. вид., 2021

Більш глибокий погляд на проблему соціального відторгнення дітей — кризь призьму соціально-економічної ситуації, яка породжує нерівність та бідність дітей — дає змогу оцінити масштаби негативних проявів та можливих наслідків для дитини. Розвинена система соціального захисту, яка охоплює різні аспекти життєдіяльності дітей та має попереджати крайні негативні прояви соціального середовища, насправді не спрацьовує повною мірою. Соціальні програми не дають бажаного ефекту, оскільки покликані пом'якшити вже спричинені негативні прояви, а не попередити їх.

Проведене дослідження складається з чотирьох розділів. У першому розділі розглянуті групи дітей з підвищеними ризиками соціального відторгнення, які сьогодні становлять найбільший виклик для України або за масштабністю поширення негативного явища, або за глибиною проблеми. Серед цих груп представлені не лише осередки, які формувалися під впливом негативних проявів перехідного періоду, але й спричинені більш сучасними подіями, як-то діти, постраждали внаслідок військового конфлікту на Сході країни.

У другому розділі розглянуті першопричини та основні прояви нерівності серед дітей: монетарні та поселенські аспекти, нерівність у доступі до базових послуг соціальної сфери. Такі прояви нерівності, які межують із соціальною несправедливістю по відношенню до дітей, знижують їх життєві шанси, а подекуди унеможливають повноцінний розвиток, породжують розчарування, зневіру та небажання досягати чогось у самостійному житті. Саме це стає причиною формування окремих груп з підвищеними ризиками соціального відторгнення.

У третьому розділі розглянуто різні аспекти багатомірного бідності сімей з дітьми, а також тенденції та детермінанти дитячої бідності, виявлені на часовому відрізку останнього десятиліття. Основні профілі дитячої бідності, які залишаються незмінними впродовж тривалого періоду досліджень, указують на низьку ефективність соціальної політики або навіть на неввірно обраний її ключовий вектор.

Четвертий розділ присвячено узагальненому аналізу системи соціального захисту дітей в Україні — від задекларованих державних зобов'язань і поділу сфери відповідальності — до аналізу специфіки фінансування та ефективності окремих соціальних програм у контексті їх впливу на становище дітей.

Дослідження специфіки формування та причин соціального відторгнення серед дітей підготовлене науковцями відділу досліджень якості життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Н. Бородчук, Л. Черенько
БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІ МОЖЛИВОСТІ ДІТЕЙ
В УКРАЇНІ : аналітичні дані

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2021. 105 с.

Наслідки бідності діти відчувають на собі впродовж усього життя. Дитина, яка живе в бідності, з більшою ймовірністю буде бідною й тоді, коли подорослішає. Ціна бездіяльності дуже висока. Діти складають близько 1/5 населення України, тож подолати чи суттєво зменшити бідність у державі неможливо без розв'язання проблеми дитячої бідності.

Мета цього звіту — надати аналіз поточної ситуації щодо дитячої бідності й дитячої нерівності, виявити тенденції та розробити рекомендації для підтримки уряду України у процесі прийняття рішень, скерованих на подолання бідності. Аналітичні матеріали стануть у пригоді під час розроблення нових стратегічних та програмних документів, спрямованих на скорочення масштабів бідності, зокрема серед найбільш уразливих груп населення, насамперед дітей. Також дослідження слугуватиме основою для подальшого загальнонаціонального дискурсу щодо забезпечення рівних можливостей дітей в Україні.

Л. І. Слюсар

**ШЛЮБ В УКРАЇНІ У ДЕМОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ : монографія**

ISBN 978-966-02-9681-7

НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи. Київ, 2021. 180 с.

Монографію присвячено дослідженню змін у шлюбній поведінці населення України від часів, коли вона входила до складу Російської імперії, і до сьогодні. Детально висвітлено зміни у шлюбності населення України за роки незалежності і доведено, що вони є результатом як сучасної модернізації суспільства, так і довготривалих процесів, що відбувались у шлюбно-сімейній сфері протягом усього ХХ століття. Визначено новітні тенденції, що можуть вплинути на шлюбно-сімейні процеси у майбутньому.

Книга розрахована на демографів, соціологів та усіх, хто цікавиться питаннями шлюбу, сім'ї, демографічної історії України.

**ДИНАМІКА, СТРУКТУРА ТА ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТУВАННЯ
В СОЦІАЛЬНУ ІНФРАСТРУКТУРУ : колективна монографія. За ред. В. Новікова**

ISBN 978-966-02-9573-5

НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи; Інститут Українсько-польської співпраці; Вища школа туризму
та іноземних мов у Варшаві. Київ, 2021. 94 с.

Під інвестиціями в соціальну інфраструктуру розуміються всі види поточних бюджетних ресурсів (коштів), що спрямовані на покращення умов життєдіяльності громадян, а також ресурси на матеріальний та технологічний розвиток соціально важливих видів діяльності. Проаналізовані тенденції динаміки та структури бюджетних видатків на охорону здоров'я, освіту, культуру та мистецтво. Обґрунтовується пропозиція щодо цільової планової діяльності у сфері державного бюджетного інвестування соціальної інфраструктури. Необхідною є оновлена бюджетна політика, комплементарна до умов розвитку соціальної інфраструктури. Для якісної розробки місцевих бюджетів, їх збалансування потрібні інструменти бюджетного регулювання, засновані на програмних принципах, соціальних та професійних стандартах, погодженої фіскальної політики з економічним потенціалом регіонів.

О. В. Позняк, О. А. Малиновська, І. П. Майданік, О. Р. Овчиннікова
**МІГРАНТИ З НЕВРЕГУЛЬОВАНИМ СТАТУСОМ
В УКРАЇНІ : аналітичне резюме**

Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ)
в Україні. Київ, 2021. 12 с.

Дослідження з питань неврегульованої міграції в Україні здійснено з метою формування оцінки чисельності іноземців, які не мають законних підстав для перебування в Україні (тобто будь-яких документів, виданих компетентними державними органами, зокрема довідок про звернення за захистом в Україні). Оцінювання допоможе відповідним державним органам у плануванні заходів для ефективного реагування на неврегульовану міграцію, а також у забезпеченні захисту мігрантів незалежно від їхнього правового статусу. Незаконний в'їзд та не-

законне переправлення осіб через державний кордон України не належали до предмета дослідження й аналізувалися лише дотично для виявлення масштабів неврегульованої міграції. Головною метою було оцінювання числових параметрів неврегульованої міграції. Детальне вивчення характеристик мігрантів із неврегульованим статусом, включно з аналізом за статтю та віком, потребує проведення глибшого дослідження у майбутньому.

Видання підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу в рамках проекту «Підтримка управління міграцією та притулком в Україні» (IMMIS). Зміст публікації є предметом відповідальності її авторів і не може бути розцінений як такий, що представляє погляди Європейського Союзу чи Міжнародної організації з міграції.

МАКРОПЕРСПЕКТИВИ ЕНДОГЕНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ : колективна монографія. За ред. М. І. Скрипниченко

ISBN 978-966-02-9735-7 (електронне видання)

*НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».
Київ, 2021. 518 с.*

У колективній монографії представлено матеріали наукових розробок щодо необхідності переходу економіки України до переважно ендогенно орієнтованої економічної моделі розвитку як процесу формування системи мотивів і стимулів, що забезпечують випереджаюче відтворення інноваційних переваг національної економіки, а також активізації внутрішніх факторів та зменшення негативного впливу зовнішніх чинників у соціально-економічному розвитку країни.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічних ВНЗ, фахівців у сфері економічного планування та прогнозування.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ : колективна монографія. За ред. І. Л. Петрової, В. В. Близнюк

ISBN 978-966-02-9805-7 (електронне видання)

*НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».
Київ, 2021. 472 с.*

Монографія є логічним продовженням багаторічних досліджень творчого колективу в частині проблематики функціонування трудової сфери в Україні. В монографії інститути ринку праці розглядаються в системі інституційних суб'єктів та регуляторних інститутів, функціонування яких обумовлює його інституційну трансформацію. Автори довели необхідність забезпечення інклюзивного вектора розвитку ринку праці на засадах інноватизації та гармонізації інтересів інституційних суб'єктів ринку. Заходи, спрямовані на мінімізацію деструктивних проявів на ринку праці, передбачають реалізацію концепції гідної праці та забезпечення принципу соціальної справедливості, розвиток інститутів соціального захисту, безумовного базового доходу, професійної освіти, утвердження установок і моделей інноваційно активної поведінки та спонукання інтересу до нової, постматеріалістичної мотивації. Розглядаючи українське законодавство про працю як формальний інститут, що визначає деструкції трудових відносин, розкрито особливості прекарних моделей соціально-трудова відносин в Україні та обґрунтовано інституційний інструментарій пом'якшення їх негативного впливу.

Для науковців, органів державної та виконавчої влади, викладачів, аспірантів та студентів економічних спеціальностей, а також усіх, кого цікавить проблематика функціонування трудової сфери, майбутні зміни змісту та форм трудової діяльності під впливом планетарних змін.

**РИНОК ПРАЦІ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА:
ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ : монографія. За ред. В. В. Близнюк**

ISBN 978-966-02-9806-4 (електронне видання)

НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Київ, 2021. 297 с.

Монографія є науковим доробком творчого колективу та результатом виконання проекту «Модернізація системи професійно-технічної освіти для потреб регіонального ринку праці» (КПКВ 2751270) секторальної підтримки регіонального розвитку, за рахунок коштів державного бюджету, отриманих від Європейського Союзу. В монографії докладно розглянуто освітньо-професійні особливості регіонального ринку праці Запорізької області та проблеми його кадрового забезпечення. Обґрунтовані підходи та оригінальний інструментарій предиктивної оцінки професійних навичок регіонального ринку праці дає змогу виявити особливості та механізми формування компетенцій та професійних кваліфікацій робітничих кадрів. У роботі авторами обґрунтовано та осучаснено методичні підходи оцінки вартості професійної підготовки кваліфікованих робітників. Комплексність та системність дослідження характеризується представленням методичним забезпеченням освітніх стандартів на основі модульно-компетентнісного підходу. Монографія може бути цікава та корисна для фахівців, аналітиків та управлінців, що задаються пошуком шляхів забезпечення потреби у кваліфікаціях регіонального ринку праці.

**СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА СФЕРА В КООРДИНАТАХ
НОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ СОЦІОЕКОНОМІЧНОЇ
РЕАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ, ШЛЯХИ РОЗВИТКУ : зб. тез доп.
учасників Міжнар. наук.-практ. конф.; 11—12 листоп. 2020 р.
Редкол.: А. М. Колот та ін.**

ISBN 978-966-926-351-3

ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана». Київ: КНЕУ, 2021. 362 с.

У збірнику подано тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «В координатах нової економіки та глобальної соціоекономічної реальності: виклики, шляхи розвитку». Об'єднуючою думкою, присутньою у більшості матеріалів, які подані на конференцію, є та, що на нинішньому етапі має відбутися зміна філософського розуміння демографічної, техніко-технологічної, глобалізаційної, економічної, соціально-трудової дійсності. Задля опанування новітньої філософії суспільного буття учасники конференції закликають наукову спільноту, представників соціуму, від яких залежить формування та реалізація соціально-трудової політики, стати на шлях міждисциплінарних досліджень та багатовимірного сприйняття оточуючих світів, відмовитися від заскорузлих схем, моделей, інструментів, механізмів, що сформувалися за умов дотеперіш-

ньої економіки, яка за більшості параметрів є повною протилежністю тій реальності, що інтенсивно формується.

2021. МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ЦИФРИ І ФАКТИ

Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. Київ, 2021. 24 с.

МОМ, Агентство ООН з питань міграції, представляє п'ятий випуск публікації «Міграція в Україні: цифри і факти», яка вперше побачила світ у 2011 році.

У цій публікації дається аналітична оцінка рушійних сил, позитивних і негативних наслідків міграції, а також потреб і уразливостей мігрантів. Також піднято питання внеску українських мігрантів в економіку і розвиток країни, підкреслюючи основний принцип МОМ, згідно з яким гуманна і впорядкована міграція приносить користь мігрантам і суспільству.

Ця публікація є динамічним документом, який регулярно оновлюється, тому ми вітаємо будь-які коментарі, поради та нові дані, що можуть допомогти поліпшити огляд міграційної статистики у майбутньому.

О. С. Вишневський

ЦИФРОВА ПЛАТФОРМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СТРАТЕГУВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ : монографія

ISBN 978-966-02-9657-2 (електронне видання)

НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, 2021. 449 с.

Монографію присвячено дослідженню цифрової платформізації процесу стратегування розвитку національної економіки України. Організаційно-структурна логіка роботи базується на сходженні від абстрактного (методологія дослідження проблем розвитку національних економік в умовах цифровізації; теоретико-економічні та методологічні засади цілепокладання і стратегування) до конкретного (стан і потенціал цифровізації процесу стратегічного управління розвитком національної економіки), а також на діалектичній тріаді (теза, антитеза, синтез).

Як тезу наведено позитивний аналіз й обґрунтовано історичну обумовленість (детермінованість) цифровізації, її локальну ефективність на підприємницькому рівні, а також фундаментальну роль цілепокладання та стратегування з позицій економічної теорії.

На етапі антитези виявлено проблеми та ризики цифровізації, які проявляються в її низькій ефективності на національному рівні щодо її впливу на темпи позитивних змін у соціально-економічній сфері, а також невідповідності між постійним поглибленням цифровізації об'єкта управління (національна економіка) та суб'єктом управління (система стратегічного управління національним розвитком), який переважно перебуває в доцифровому стані. На етапі синтезу обґрунтовано потенціал цифровізації процесу стратегування розвитку економіки України з використанням національної цифрової платформи стратегування, удосконалення нормативно-правового та організаційно-інституційного забезпечення цифровізації процесу стратегування, а також формування окремих стратегій.

Для керівників і фахівців центральних і місцевих органів влади, науковців, представників бізнесу, викладачів, аспірантів, студентів, осіб, які цікавляться процесами стратегування в умовах цифрової платформізації економіки.

КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВИХ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ЯК УМОВА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА : монографія. За ред. А. А. Гриценка

ISBN 978-966-02-9574-2

НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»: електрон. дані. Київ, 2021. 400 с.

Монографію присвячено дослідженню чинників, що обумовлюють нестабільну соціально-економічну динаміку, і шляхів забезпечення взаємопов'язаного і взаємодоповнюючого розвитку інформаційно-цифрових і соціально-економічних перетворень. Розкрито суперечності цифрового і соціально-економічного розвитку і можливі форми їх розв'язання. Показано вплив цифрових трансформацій на економічні відносини, ефективність виробництва та конкурентоспроможність національної економіки і зворотний вплив соціально-економічних змін на цифровий розвиток. Розкрито роль інститутів у забезпеченні комплементарності інформаційно-цифрового і соціально-економічного розвитку та шляхи вирішення цих завдань.

Монографія буде корисною як фахівцям у сфері взаємозв'язку техніко-технологічного, соціально-економічного та інституційного розвитку, так і широкому колу читачів, котрі цікавляться сучасними проблемами цифровізації та економіки.

ІННОВАЦІЙНЕ ПРИДНІПРОВ'Я: ГРА НА ВИПЕРЕДЖЕННЯ : монографія. За заг. ред. В. І. Ляшенка

НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ — Дніпро, 2021. 286 с.

В умовах децентралізації та виконання Угоди про асоціацію з ЄС кожен український регіон має знайти свою нішу на національному і європейському ринку, розбудувати самостійно або разом із сусідніми регіонами регіональні інноваційні екосистеми. Але у процесі децентралізації в Україні поза увагою опинився такий важливий територіальний рівень, як економічні райони, що об'єднують декілька областей. Економічні райони утворилися не адміністративним шляхом, а виникли в ході історичного, соціально-економічного та культурного розвитку і представляють собою великі за територією соціально-економічні та культурні простори, об'єднані спільним географічним розташуванням, культурними і ментальними характеристиками, подібним природно-ресурсним забезпеченням та структурою економіки. В умовах розселення України саме економічні райони відповідають вимогам європейської класифікації *NUTS 1* і можуть об'єднувати від 3 до 7 млн осіб. Області, які входять до їх складу, маючи взаємопов'язану інфраструктуру, подібну структуру економіки та подібні проблеми, шляхом співпраці та об'єднання ресурсів могли б забезпечувати більш динамічний збалансований сталий розвиток регіональної економіки на базі формування інноваційних екосистем.

Для керівників і фахівців центральних і місцевих органів влади, науковців, виробничників, представників бізнесу, профспілок, викладачів, аспірантів.

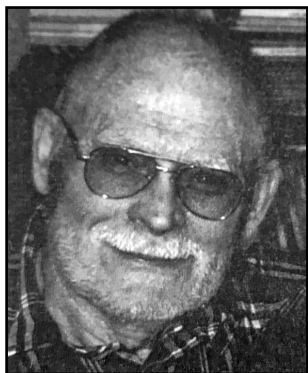
**ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ. ПРІОРИТЕТИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ МІНІМІЗАЦІЇ АСИМЕТРІЇ УКРАЇНСЬКОГО
РИНКУ ПРАЦІ : монографія. Кер. авт. кол. О. І. Цимбал**

ISBN 978-966-360-452-7

НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи.
Київ: Академперіодика, 2021. 210 с.

Монографію присвячено обґрунтуванню пріоритетів національної політики з мінімізації асиметрії українського ринку праці, обумовленої глобальними ризиками. Основну увагу приділено специфічним формам асиметрії на ринку праці, її чинників та джерел. Розроблено типологію глобальних тенденцій, релевантних до розвитку національного ринку праці та рівня його асиметричності. Представлено концепцію асиметрії пропозиції робочих місць та робочої сили, виявлено перспективи формування в Україні єдиної інтегрованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення політики на ринку праці. Матеріали монографії можуть бути використані органами державної влади та соціальними партнерами. Вона буде корисною для аспірантів та студентів старших курсів економічних спеціальностей.

СЛОВО ПРОЩАННЯ. ПАМ'ЯТІ В. П. ПІСКУНОВА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

24 червня пішов з життя український демограф-теоретик, філософ, кандидат економічних наук, непересічна творча особистість **Піскунов Володимир Павлович**.

Володимир Павлович Піскунов — представник покоління демографів, які у 1960-ті роки відродили демографію в Україні, відновили та розвинули майже втрачені традиції вітчизняної демографії після періоду репресій та заборон.

В. Піскунов народився 31 серпня 1933 р. у Харкові, у сім'ї педагогів. Закінчив економічний факультет Харківського державного університету (1953—1958 рр.), де його однокурсниками були майбутні відомі демографи — В. Стешенко, Л. Чуйко, А. Вишневецький. Працював спочатку у Луганському обласному управлінні статистики, а у 1960 р. переїхав у Київ, почав навчання в аспірантурі Інституту економіки Академії наук України, де згодом успішно захистив дисертацію. З цього моменту його життя нерозривно пов'язане з демографією.

Визначальну роль у житті Володимира Павловича зіграв шлюб у 1957 р. з Валентиною Стешенко — майбутньою фундаторкою вітчизняної демографії повоєнного періоду. Їх сімейний і творчий союз протягом усього життя дав можливість не тільки зробити значний внесок у наукове пізнання, розширити межі демографії як науки, але і налагодити діяльність відділу демографічних досліджень Інституту економіки Академії наук України — першого наукового демографічного підрозділу у післявоєнній Україні.

Усе своє творче життя Володимир Піскунов присвятив науці демографії. Працюючи у відділі демографічних досліджень Інституту економіки Академії наук України, він пройшов шлях від молодшого до провідного наукового співробітника. У 2004—2006 рр. продовжив свою наукову діяльність у відділі демоекономіки Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. Учений зробив вагомий внесок у сучасну науку, насамперед у демографічну теорію — демологію.

Він був прихильником широкого соціального підходу до вивчення відтворення населення. Його теоретичні розробки, які ґрунтуються на найкращих досягненнях світової філософської і економічної думки, не тільки розширили кордони демографічного пізнання, але й не раз давали поштовх для цікавих наукових дискусій, пошуку нових наукових ідей, нового осмислення соціально-демографічного буття.

Високий професіоналізм В. П. Піскунова, його ерудованість, працелюбство, життєва і творча енергія, вимогливе ставлення до себе і до інших завжди викликали глибоку повагу колег та всіх, хто мав нагоду з ним працювати.

Колектив Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України збереже світлу пам'ять про видатного вченого і цікаву творчу особистість — Піскунова Володимира Павловича.

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — **без оплати**. Стаття подається за адресою на сайті журналу.

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

Стаття має складатись із таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та англійською мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та абревіатури.

Список **літератури** має бути оформлено відповідно до чинного Національного стандарту України (ДСТУ 8302:2015).

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

References. Україномовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA-2010 необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

Список літератури та **References** має становити не менше **18—20 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але **тільки на одну роботу**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватись додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);

№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);

№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);

№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається авторська довідка.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу <https://ojs.dse.org.ua>

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

I. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

GUIDELINES FOR AUTHORS

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is **free of charge** for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. **The scheme of situation of abbreviations**, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — **in two languages**.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300-400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature once for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA-2010.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of this year);

No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);

No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September);

No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November).

The manuscript should be attached with the author's reference.

Is described at the web-site in details <https://ojs.dse.org.ua>

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Ptoukha Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, Німеччина), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України (Uran Publish Servis, OJS)**, <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351> (червень, 2016).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html>.
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany), <http://ezb.uniregensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine** (Uran Publish Servis, OJS), <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351> (2016).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:

Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97

E-mail: j_dse@ukr.net,

<http://ojs.dse.org.ua>

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*

Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*

Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 12.07.2022 р. Формат 70 × 100/16.

Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 10,56. Обл.-вид. арк. 10,87.

Тираж 140 пр. Зам. № 6663

Віддруковано ВД «Академперіодика» НАН України

01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001